

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: HORY ETEKA: *Erdélyi hősök*

Garibaldi alatt. ~ MÉCS LÁSZLÓ:

Majális. (Vers.) ~ BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS: *Esti párbeszéd.* ~ FÁBIÁN ISTVÁN: *Az arisztokrácia újraértékelése.* ~ KISS ERNŐ: *A semmi dala.* (Vers.) ~ LUIGI PIRANDELLO: *Emlékeink.* Ford.: HORVÁT HENRIK. ~ KÖSZÓ JÁNOS: *Busch Vilmos.* ~

NAGY MÉDA: *Fűszeresebb, mint Magdolna olaja...* *Az öröm.* (Versek.) ~ BÜKY GYÖRGY: *A fakir.* ~ JÉKELY ZOLTÁN: *Szürke ég alatt.* (Vers.) ~

Elvek és művek: *Babits Mihály két könyve.* ~ *Fascista írók antológiája.* ~ *Lesz, ahogy lesz.* ~ *Az urna éneke.* ~ *Csinszka versei.* ~ *A budapesti kaland.* ~ *Theológiai Tanulmányok.* ~ *Agave.* ~ *Anyai oktatás.* ~ *Harcos beduinok között.* ~ *Rabtartó Oroszországban.* ~ *Lehullott a rezgőnyárfa...* ~ **Szemle:** *Emlékezés Gyóni Gézára.* ~ *Párizsi színházi levél.*

1932. ÉV

AUGUSZTUS 1.

8. SZÁM.

X. ÉVFOLYAM

ÁRA 2.50 PENGŐ

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

A NapKelet szerkesztője:

TORMAY CECILE

Helyettes szerkesztő:

HARTMANN JÁNOS

Megjelenik minden hó 1-én.

Előfizetési ár: Negyedévre 6.50 pengő. Tisztviselőknek 4.50 pengő. Külföldre egész évre 32 pengő.

A Napkelet szerkesztősége és kiadóhivatala:

Budapest, VII. ker., Rózsa-utca 23. sz. ~ Telefon: József 314—20.

TARTALOM:

	Lap		Lap
<i>Hory Etelka</i> : Erdélyi hősök Garibaldi alatt	537	<i>Luigi Pirandello</i> : Emlékeink. Ford.: Horvát	
<i>Mécs László</i> : Majális. (Vers)	559	<i>Henrik</i>	572
<i>Báró Wesselényi Miklós</i> : Esti párbeszéd	561	<i>Kószó János</i> : Busch Vilmos	578
<i>Fábián István</i> : Az arisztokrácia újraértékelése	567	<i>Nagy Mada</i> : Füszeresebb, mint Magdolna olaja... Az öröm. (Versek)	581
<i>Kiss Ernő</i> : A semmi dala. (Vers)	571	<i>Bükky György</i> : A fakír	582
		<i>Jékely Zoltán</i> : Szürke ég alatt. (Vers)	589

ELVEK ÉS MŰVEK:

<i>Németh Antal</i> : Babits Mihály két könyve	590	<i>Joó Tibor</i> : Theológiai Tanulmányok	599
<i>Kardos Arthur</i> : Fascista írók antológiája	592	<i>J. M.</i> : Zsigmond János: Agave	600
<i>Juhász Géza</i> : Terescsényi György: Lesz, ahogy lesz	593	<i>r.</i> : Bessenyei György: Anyai oktatás	601
<i>Juhász M.</i> : Mészáros Sándor: Az urna éneke	596	<i>m.</i> : W. B. Seabrook: Harcos beduinok között	602
<i>Németh Antal</i> : Csinszka versei	597	<i>F. I.</i> : Bodó Jenő: Rabtartó Oroszországban	602
<i>Szakáts László</i> : Körmendi Ferenc: A budapesti kaland	598	<i>F. I.</i> : Somogyi János: Lehullott a rezgő nyárfa...	602

SZEMLE:

<i>Molnár Kálmán</i> : Emlékezés Gyóni Gézára	603	<i>Németh Antal</i> : Párizsi színházi levél	604

T. Olvasóinkhoz!

Tisztelettel kérjük azon t. Előfizetőinket, akik a megújítással hátralékban vannak, szíveskedjenek az esedékes előfizetési díjakat mielőbb kiegyenlíteni, hogy a további lapküldésben fennakadás ne legyen.

A NAPKELET kiadóhivatala.

ERDÉLYI HŐSÖK GARIBALDI ALATT.¹

*Hálás emlékezéssel édes-
apámra, a függetlenségi eszmék
lelkes harcosára.*

Előszó.

Most, mikor Olaszország nagy szabadsághősének, Garibaldinak emlékezetét ünnepli, úgy érezzük, hogy az ünnep ragyogásából egy kis visszfény esik a messzi erdélyi hegyekre is, bevilágít a kisebbségi magyarság vigasztalan éjszakájába és az emlékezés varázserejével kelti életre Erdély hős fiait, akik a magyar légióban Garibaldi zászlaja alatt küzdöttek és vérezték a szabadságért.

Erdélyország fiai, akik először Erdély földjén hullatták fiatal vérüket, mikor a minden oldalról megtámadott, elárvelt magyar nemzet fegyvert fogott, odaálltak szabadsága védelmére.

A titáni küzdelem után a világosi fegyverletétellel az egész országra sötétség borult. Mikor az ágyúdörgés elnémult, elkezdődött a bosszú véres munkája. A 48-as nagy napok vezérei börtönük mélyén rablánccon sínylődtek, Magyarország Golgotáján, Aradon vértanuhalált szenvedtek a magyar hősök. A politikai száműzöttek menekülve elbujdostak. Idegen országokban, sokszor idegen név alatt éhezve, lerongyolva, durva munkát végezve, a hazát vesztett szegény bujdosók a jobb jövő hitével várták a megváltó ígét. És a szívszorongó várakozás 10-ik évében megérkezett Kossuth Lajosnak olasz földről jött üzenete, hogy hívó szavával új utat nyisson a nemzet nagy céljai előtt.

Egy velünk közös sorsot szenvedő testvérnép hazájából jött az üzenet, onnan, ahol a nép szabadsághősének, Garibaldinak nevével harcolt Olaszország egyesüléseért. Az olasz hegyek és a Kárpátok között a Királyhágó mögötti bérces Erdélyországban közös vágtyól dobbantak meg a szívek: levérni a zsarnokságot, kivívni a nemzet függetlenségét. És ez a vágy mindennél erősebb volt; ez vitte Garibaldi zászlója alá a száműzetésben élő magyarokat, ez buzdította az ifjúságot, hogy az országból kiszökve a Kossuth szervezte magyar légióban harcoljon, ez ígérte az apró diákokat, akik az iskolából, úgyszólván a gyermekszobából szöktek el, hogy beálljanak Garibaldi seregébe.

¹ A Garibaldi-ünnepek időszerűvé teszik a régi magyar-olasz vonatkozások felújítását. Ez az emlékezés, mely egyidejűleg olasz nyelven is megjelenik, lelkesen egészíti ki a két nemzetet egybeforrasztó közös ünneplést.

Monti ezredes vitéz olasz légiójának emléke a hála érzésével rögződött meg a magyar nemzet lelkében. Most újból fellángolt ez az érzés. És a szabadság vágya és a hála fegyvert adott a közös ellenség ellen a magyarok kezébe.

Az olaszországi események különösen az elnyomott Erdélyországban találtak erős visszhangra. Az erdélyi lélekben csak egy gondolat élt: Olaszország függetlenségi harcán keresztül valósítani meg a nemzet szabadságát. Bethlen Gergely, Teleki Sándor, Bethlen Gábor, Bánffy Zoltán, Ugron Gábor, a Simén testvérek, Pagett Olivér és még sokan, az erdélyiek fanatikus hazaszeretetével csatlakoztak a caprerei hőshöz.

A magyar garibaldistáknak vezető szerepük volt a Kossuth intervenciójára alakított magyar légióban. Bethlen Gergely, Teleki Sándor az idegen halálmezőkön véres harcokban mindig elől jártak. Nevük összeforrt a magyar légió dicsőségével.

Garibaldi zászlaja diadalmasan lengett a nagy véráldozatok árán visszafoglalt olasz városok felett. Mindenütt virágzapporral, örömkönynyekkel fogadták a szabadító seregeket. A diadal közepette mintegy gyilkos bomba csapott le a villa-francai béke híre, Napoleon császár ravasz politikája kegyetlen tilalomfát állított az olasz nemzeti törekvések elé. De ettől az idegen uralom lerázása s az egységes Itália megteremtésének vágya Viktor Emánuel nemzeti dinasztíja alatt még nagyobb erővel izzott fel az olasz lelkekben. Itálián megint végigzúgott a hosszú évek megaláztatásából és fájdalomából fakadt kiáltás: «Fuori i stranieri!» (Ki az idegenekkel!) És Garibaldi küldetése tudatában újból elindult és diadalmas útja a történelem egyik legmerészebb vállalkozásához, a marsalai ezrek hős hadjáratához vezetett.

A magyar rónán s az erdélyi hegyek között megint felhangzott a bűvös hatalmú Kossuth nóta: «Kossuth Lajos azt üzente...» És jöttek Erdélyből az elszánt önkéntesek, hogy csatlakozzanak az anyaország induló harcosaihoz.

Nemsokára egész Európát bejárta a hír. Győztek a partraszálló marsalai ezrek! A szicíliai hadjárat diadala visszaadta Itáliának elrabolt tartományait és az egységes Olaszország megvalósulása a közös véráldozat kitörölhetetlen emlékével pecsételte meg az olasz-magyar barátságot.

Erdélyben.

Az olasz szabadságharcban Garibaldi zászlaja alatt harcoló erdélyi hősöknek dicsőséges pályafutása Kolozsvárt kezdődik el az únió kimondása utáni mozgalmas időben.

A szabadság láza megrázta egész Európát, elkábította az elméket, felkorbácsolta a szenvedélyeket. A Párizsban fellobbant tűz átcsapott a többi országra is, behatolt Magyarországra és lángra gyújtotta a szabadság édességétől megittasult lelkeket.

A szabadság költőjének, Petőfinek «Talpra magyar»-ja minden magyar szívben visszhangra lelt.

Erdély örömmámorban ünnepelte Magyarországgal való egyesülését, de az örömnép hátterében a bécsi kamarilla alattomos keze már vészjtjósó árnyakat teregetett Magyarország fölé.

Bécsben rossz szemmel nézték a pesti márciusi eseményeket és aggodalommal tekintettek az únió kimondásától várható nagy átalakulások elé.

Bár a bécsi kamarilla törekvéseit pillanatnyilag zavarták a pesti szabadságmozgalmak, a kamarilla mégis a forradalmi hangulat kihasználásával kezdte el végzetszerű játékát Magyarországgal szemben. A nemzetiségek lelkében lappangó indulatokat mesterségesen és tervszerűen gyűlöletté szította a magyarok ellen.

Az alattomban folyó munkának csakhamar meg is volt az eredménye. A karlowici nemzetgyűlés után a szerbek és horvátok nyíltan felláztak Magyarország ellen. A nemzet alkotmányának megvédésére akkor állították fel az első önkéntes honvédszászlóaljat. A sorsazonosság, az egyforma viszonyok Erdélyben is szükségessé tették a honvédség megszervezését. Erdélyország nagy áldozatot kívánt fiaitól és az erdélyi lélek most sem tagadta meg magát. Önkéntes adományokkal járult hozzá a honvédség felszereléséhez.

A nemzeti áldozatok korában, a szabadságharc kitörését megelőző időben jelentek meg Erdély történelmi színpadán az erdélyi sorsot intéző ősök vitéz leszármazottai: gróf Bethlen Gergely és gróf Teleki Sándor. Közös szent cél lovagjai mind a ketten, kemény magyar daliák, sorsosztályosok a küzdelemben, a dicsőségben, a nélkülözésben, a raboskodásban, kenyeres pájtások a bujdosásban, vándorai a nemzeti leverés utáni magyar sors fájdalomkövekkel kirakott útjának. A szabadságharcnak szívben-lélekből egyaránt kimagasló alakjai.

A Bethlenek mint hadvezérek, államférfiak, politikusok, mindenkor nagy szerepet vittek Erdély történetében. Minden téren, minden tettükben a nemzeti gondolatnak voltak törhetetlen harcosai.

Bethlen Gergely a családi tradíciók súlyos örökségét hozta magával a mezőmadarasi kastélyból. Ős székelytermészet. Volt benne valami a bántást nem tűrő, ellenségét karmaival széttépő tigrisből és a bárány szelídségéből. Hirtelenharagú, felháborodását erős kitörésekben tombolja ki, de haragját leküzdve természetes jósága hamar felülkerekedik benne. Köpcös, vállas, keménykötésű, mogorva arcú, szikrázó tekintetű nagy úr. A szabadság katonája, rendkívüli vívó, jó lövő, híres lovas. Kis barna paripájáról Török-Becsen, a réten tartott testgyakorlatok alkalmával, sebes vágatás közben szinte földig lehajolva, az egész tábor tapsviharában felvette kardja hegyével egy szép hölgy feléje dobott virágcsokrát. Az idegen nyelveket kitűnően bírta, folyton tanult, olvasott. «Soha jobb szívű embert nálánál nem ismertem, legnemesebb tulajdona volt odaadó, ragaszkodó barátsága és lovagias jelleme» — írja

róla bujdosó társa és kedves barátja, Teleki Sándor. Forradalmi jellem, szertelen, a támadásra mindig készen áll, ingadozás nélkül rohan neki a veszélynek. Aki előtte Magyarország ellen mert szólni, azt már halálfiának tekintette. Ilyen komoly, határozott jellemnél csak természetes volt, hogy az udvari kancellária szolgálatában töltött évek még csak fokozták a nemzeti gondolathoz való ragaszkodását.

Szívvel-lélekkel erdélyi, akárcsak jó barátja, Teleki Sándor, akit történelmi nevű nevelője, Táncsics Mihály lelkileg már előkészített a nagy nemzeti ébredésre. Ez a fenkölt eszmevilág alapozta meg a Petőfi-vel való barátságát is s ennek a lelki találkozásnak átérzése indította Teleki Sándort arra, hogy a költőt ifjú feleségével, Szendrey Juliával birtokára, Koltóra hívja. A Koltón született Petőfi-dalok még kedvebbé tették előtte ősi birtokát.

Telekit élmények után vágyódó lelke mindig a kalandok felé vonzotta. A nagy tettek és nagy emberek érdekelték. A Berlinben töltött egyetemi év alatt ismerkedett meg Liszt Ferencel s vele annyira összebarátkozott, hogy oroszországi hangversenyturnéjára is elkísérte. Onnan visszatérve Lichnovszky herceg segédtisztjeként résztvett a Karlista háborúban. Barcelonában már farkasszemet nézett a halállal, elfogták és csak a pápa közbenjárása mentette meg a haláltól. Ezt a kalandját mindig úgy emlegette: «Az én fiatalkori bűnöm». A karlista háború előkészülete, mintegy prologusa volt Teleki Sándor későbbi dicsőséges hadi pályafutásának.

A nemzet fölé tornyosuló fergeteg aggasztó veszéllyel fenyegette az országot, de a veszéllyel együtt nőtt a nemzet legendaszerű áldozatkészsége. Bethlen Gergelynek lelkében megszületett a gondolat, hogy Erdélyben önkéntes huszárcsapatot toborozzon. Barátja, a daliás megjelenésű Mikes Kelemen is lelkesedett ezért a tervért és így felszólítást intéztek Erdély ifjúságához, hogy a haza védelmére egy szabad lovascsapatot alakítsanak. A felhívásnak nagy hatása volt. Erdély ifjúsága lelkesen sereglett a két erdélyi nagy úr köré és néhány nap alatt már tekintélyes számú huszárcsapat verődött össze. Ez volt a Mátyás huszárezred, amelynek Mikes Kelemen ezredese, Bethlen Gergely őrnagya lett.

Köztudomású, hogy a bécsi udvar Magyarország és Erdély területén élő nemzetiségeken keresztül akarta politikai törekvéseit kielégíteni. E törekvések fegyvert adtak a magyarok ellen uszított nemzeti-ségek kezébe. Az elámított néptömeg vérbe-lángba borította az országot. Erdély a lázongó nemzetiségektől körülveve kezdte el a maga külön önvédelmi harcát. Az akarat emberfeletti erőt adott a maroknyi népnek és olyan hős vezéreket, akiknek neve századok múlva is élni fog a történelemben. A szabadságszerető Erdély a régmúltban is inkább elfogadta a török porta védnökségét, semhogy a Habsburg-ház igájába hajtsa a fejét. Másfél századon át, nemzeti fejedelmek alatt élt függetlenül az osztrák zsarnokságtól. De most a régi kérlelhetetlen ellenség, alattomos

megkerüléssel megint útját akarta vágni a nemzeti törekvéseknek. Bethlen Gergely és Teleki Sándor ott harcoltak, ahol legnagyobb volt a veszély. Elsők voltak azok között, akik az Erdélybe érkező Bem tábornokhoz csatlakoztak. Teleki Sándor először nemzetőrnek jelentkezett és a nemzetőrség megszervezésénél nagy tevékenységet fejtett ki. Később Kőszeg várának főkapitánya lett. Kossuth kormánybiztosnak Erdélybe küldte, ahol mint Bem hadsegéde küzdötte végig a szabadságharcot.

A Bethlen családból 22-en vettek részt a szabadságharcban. Bethlen Gergely csak a harcok vad forgatagában érezte magát elemében, szilaj székely vére fellobogott, ha tűzbe vezette huszárjait, akik vakon követték. A kemény, izig-vérig katonát csak egyszer látták megtorpanni bajtársai, mikor Szeben ostrománál az előnyomulásnál egy ágyúgolyó leterítette a középhadat vezető Mikest, Bethlen Gergely kedves pajtását. De ez a megtorpanás csak pillanatig tartott. Barátjának elvesztése, a megtorlás vágya még csak fokozta harci indulatát. Ha az erős ágyútűzben egy-egy percre ingadozott a század, Bethlen Gergely Mikes nevét kiáltva hős ezredesük megbosszulására buzdította embereit. Bem, Mikes halála után, Bethlen Gergelyt nevezte ki a huszárok ezredesévé.

Harcban kegyetlen volt. Az elfogott fegyveres ellenségnek nem kegyelmezett: «Ne ceremóniázzatok, fiúk!» mondta embereinek, «nem vagyunk anyámasszony-katonája. Háborúnk nem komédia, élet-halál harc az, vagy mi pusztulunk el, vagy a német. Kötelességünk a hazát ellenségeitől megszabadítani. Ehhez tartsátok magatokat». Szinte hipnotikus hatalma volt katonái felett, akik minden szigorúsága dacára rajongtak érte. Neve győzelmes csaták emlékéhez kapcsolódik: Piski, Szeben, Medgyes mind megannyi győzelmi állomás. 1848-ban, karácsony első napján, Bem oldalán vonult be Kolozsvárra.

Az ezeréves nemzetnek e dicsőséges korszakában a magyar vitézség híre bejárta egész Európát. A bécsi kormány megrettent, nem tudta, milyen eszközt válasszon az ország letörésére: ekkor tekintete Oroszország felé irányult. A cár vállalkozott is a neki szánt szerepre. Puchner tábornok hívására már 1848 február elején 10.000 orosz nyomult Erdély bércei közé.

Ez megpecsételte az ország sorsát s a világsi fegyverletétel végetvetett a nagy nemzeti küzdelemnek.

Mikor Kossuth átlátta, hogy az ellenséges nemzetek irtóhada kitépte kezéből a szabadság felemelt zászlaját, elhagyta az országot, de a nemzet sorsát a bujdosás ezer keserve között sem engedte ki a kezéből.

A hazában kezdetét vette a megtorlás szégyenteljes munkája. A bécsi udvar Haynaut, a bresciai hiénát szemelte ki, hogy a nemzet jogos törekvéseit vérbefojtsa. Vér és gyász fakadt a nyomában. Az aradi vár lett a magyar hősök szomorú börtöne. Innen már rövid volt az út a bitófáig, a magyar vértanusorsig.

Mint az erdélyi önvédelmi harc vezéralakjai, Bethlen Gergely és Teleki Sándor is az aradi várba kerültek. De számukra mégis csak ütött a szabadulás órája. Telekit gazdag édesanyja kiszabadította. A Teleki nevét in effigie az akasztófára szegezték fel, ő pedig Bethlen Gergellyel együtt menekült az aradi várból. Pár napig a híres rablóvezér, Rózsa Sándor házánál rejtőztek, majd Csernovitz Péter szerb barátjukhoz kerültek, aki kocsisruhába öltözötten Belgrádba küldte őket Kinicsanin szerb generálishoz.¹ Az osztrák kormány természetesen követelte kiadatásukat, de a szerb generális az olasz konzullal mint szász lókupeceknek útlevelet állított ki részükre. Így nagy nehézségek árán sikerült Párizsba szökniök. Teleki Franciaországban az intellektuelek között élt, Victor Hugohoz és a két Dumashoz meleg baráti viszony fűzte. Dumas nagyon értékelte barátjának írói tehetségét, műveivel is megajándékozta, hat kötet könyvét különböző dedikációval látva el. (A Dumas-könyveket a Teleki-család most is kegyelettel őrzi, úgyszintén egy Dumastól kapott képet is.)

A szellemes, rendkívül megnyerő Telekit Európaszerte ismerték és mindenütt, ahol csak megfordult, nagyon szerették, de ő azért szívével, lelkével egészen a mienk maradt. S bár jól találta magát a francia szellemi világ kiválóságai közt, mégis minden leveléből kisír Erdély sorsáért való kesergése, ahol akkor már a bécsi udvar bérencei uralkodnak, Schwarzenberg és utána Urbán. Teleki Sándor Párizsból is állandó összeköttetést tartott fenn az emigrációban sinylődő Kossuthal. Minden vágya, hogy Kossuthot felkereshesse. Árvaságra jutott udvarházakban, nyomortanyákban és börtöncellákban az ő neve jelentette a szabadság fogalmát. Az elnyomatás sötét korszakában a Kossuthba vetett hit élte a magyarságot.

A bujdosó magyarok a száműzetésben tovább dolgoztak a szent ügyért. «Hiszen mennél tovább vándorolunk, szívünkkel, lelkünkkel, eszünkkel annál közelebb vagyunk hazánkhoz» — kesereg a száműzött Teleki.

A fegyvert kicsavarhatták a magyarok kezéből, birtokukat elkobozhatták, otthonukból kiűzhették őket, de egyet sem erővel, sem hatalommal nem vehettek el tőlük: a hazaszeretet érzését, amely messze idegenben még jobban hevítette a száműzöttek lelkét s új munkára, új tettekre buzdította őket.

Olaszországban.

Kossuth és társai külföldön igyekeztek barátokat szerezni a hazának. Kossuth Angliából is állandó összeköttetést tartott fenn a magyar emigránsokkal. Turinban az ő megbízottja, Pulszky Ferenc vette fel a tárgyalások fonalát Cavour miniszterrel, aki a közvetlen tárgyalások miatt is óhajtotta, hogy Kossuth Olaszországba jöjjön. Ő eleget tett

¹ Gróf Teleki Istvánné adatai.

ennek a kívánságnak és Turinba ment, ahol már Klapka és Teleki várták.

A honmentés lázas munkája elkezdődött. 1859 május 5-én Kossuth a Tulleriákban tárgyal III. Napoleonnal. Kossuth, Napoleon és Victor Emánuel támogatása mellett megalapította a magyar nemzeti igazgatóságot. A magyar nemzeti igazgatóság intézkedésére megindult 1859 június 5-én az első magyar légió szervezése. Ihász Dániel ezredest, Kossuth barátját és a számkivetésben osztályosát bízták meg a légió szervezésével. Melléje osztották be Mogyoródi ezredest és Veress Sándor főhadnagyot. Nemeskéri Kiss Miklós, Schréter ezredes és Teleki Sándor is csatlakoztak hozzájuk.

Kossuth Garibaldit értesíti a nemzeti igazgatóság határozatáról és egyúttal segítségét kéri: «Én szeretettel nyujtom kezemet derék nemzetem nevében, amely annyira érdemes az Ön barátságára. Kérem, jogosítson fel arra, hogy nemzetemet megvigasztalhassam azzal a hírrel, miszerint Ön baráti szívvel fogadta a nemzet nevében nyujtott kezét».

A magyar emigráció valóságos diplomáciai szervezkedést nyert. A hazátvesztett bujdosók Kossuth csodálatraméltó tevékenysége folytán politikai tényezőkké emelkedtek. Teleki László, Szarvady Frigyes lelkesen segítettek Kossuthnak, aki az olasz politikai helyzetre alapozta nagyszabású terveit. Hiszen az a nemzet, amely második hazát adott a szabadság apostolának, ugyanazon járom alatt nyögött, mint a magyar nemzet, fiai épp úgy rabláncot viseltek, mint a magyarok.

Azt a küzdelmet, melyet Károly Albert indított meg Olaszország függetlenségéért a novarrai legyőzetés után, fia, Victor Emánuel törhetetlen elszántsággal folytatta. Ő a haza függetlenségének kivívását, Olaszország egyesítését tűzte ki céljául. Az «Il re galant uomo», «il primo soldato» legendás emléke kiolthatatlanul él minden olasz lelkében. A nép zöme őt tekintette az olasz egység és függetlenség szimbólumának.

A nép között az a hit terjedt el róla, hogy megesküdött királyi apja idegenből hazahozott koporsójánál, hogy megbosszulja atyját, kiűzi az idegeneket és egyesíti Olaszországot. Városokban, falvakban, mindenütt ahol olaszok éltek, a vigasz csodás erejével kelt szárnyra a hír: «Megesküdött a király». Ezek a szavak törhetetlen hűséggel láncolták az olasz népet a Savoyai királyi házhoz.

Az olasz tartományoknak az osztrák uralom alól való felszabadítási ügyét már 1858-ban előre lendítette Orsininak Napoleon császár ellen elkövetett merénylete. Orsini fanatikus hazaszeretetétől hajtva Napoleont az olasz szabadság ellenségének hitte és mikor tévedéséről felvilágosították, börtönéből levelet írt a császárnak: «Ne utasítsa vissza, Sire — írja levelében, — egy hazafi szavát, aki a vérpad küszöbén áll. Tegye szabaddá Itáliát és 25 millió olasz áldása fogja Önt kísérni». A hírlapok közölték a levelet, erre Orsini halála előtt még egy levelet írt, melyben kárhoztatja a politikai orgyilkosságot és intette az olasz

ifjúságot, hogy készüljön a haza felszabadításának kivívására. Ezek a levelek döntő lendületet adtak az olasz ügynek.

Viktor Emánuel mind politikai, mind katonai téren olyan emberekkel vette körül magát, akik a királyuk által személyesített olasz függetlenségi eszmének rendíthetetlen hívei voltak. E férfiak között kimagaslott Cavour gróf. Benne a kor szelleme és a nemzet géniusza testesült meg, mert ő valóban azon ritka államférfiaknak egyike volt, akik századok törekvéseinek eszményeit hivatottak megvalósítani.

Cavour és Napoleon császár szövetséget kötnek, amelynek célja, hogy Sardiniának megszerezze egész Felsőolaszországot. Napoleon győzelem esetére Savoyát és Nizzát kötötte ki magának.

A politikai helyzetnek ily módon való alakulása Kossuthot arra készítette, hogy Teleki László és Klapka tábornok bevonásával fokozottabban akcióba lépjen. Maga Cavour így nyilatkozott: «A magyar kérdés igen fontos reánk nézve, szorosán összefügg a mi ügyünkkel». Majd Szarvady előtt ezt a kijelentést tette: «Tökéletesen értem a magyar és olasz ügy szolidaritását. Hiszem, hogy Olaszország függetlensége csak Ausztria jégmegtörésével biztosítható, mert míg ez nagyhatalom marad, mi biztosak nem lehetünk».

Ebben a válságos időben az olasz kérdés és ezzel együtt a magyar kérdés teljesen Cavour kezében volt. A franciák ahhoz a feltételhez kötötték segítségüket, hogy Ausztria legyen a támadó fél. Úgyes taktikával Cavournak sikerült is provokálnia az osztrák kormány ultimátumát, amely azonnali lefegyverzést követelt.

Most már el volt vetve a kocka. A háború biztos volt.

Mialatt Cavour diplomáciailag előkészítette a háborút, titokban megfelelő hadvezérről is gondoskodott, olyan vezérről, aki az olasz egység jelszavával álljon az elnyomott nép élére. És rövid idő múlva a Garibaldi neve, mint lángoló csatakiáltás bejárta az országot. Egyedül csak ő volt hivatva arra, hogy Olaszország függetlenségét kivívja.

1859 március 2-án, a Cavourral való előzetes tárgyalán után, Garibaldi a király egyenes hívására megjelent Turinban. A nagyjelentőségű találkozás után Garibaldi Génuban összehívta bizalmas embereit, Médicit, Sacchit, Bixiót és lelkesen jelentette ki előttük: «Láttam Viktor Emánuel, és azt hiszem közeledik a pillanat, amikor fegyvert foghatunk Olaszország szabadságáért. Legyetek készen, remélem, hogy a ti segítségetekkel sikerülni fog valamit elérnem». Ezek a szavak döntő hatásúak voltak. Garibaldi neve a szabadság napjának felkelését jelentette Olaszországban. Az örömujjongás, amely Olaszországot eltöltötte arra a hírre, hogy Garibaldi kerül a felszabadító sereg élére, élénk visszhangra talált Magyarországon. A magyar lelkekben a szabadságvágy egybeforrasztotta Kossuth és Garibaldi nevét. A nagy történelmi események előszele utat talált magának az erdélyi magyarok szívéhez is. Az elnyomottak ezreinek a sóvárgása fordult a caprerai hős felé és a nép ajkán szálló legendák fényes nimbuszal vették őt körül. Neve hajnal-

hasadást jelentett a történelemben és a XIX. században új életre keltek vele a lovagkor hőstettei. Tengerész multjának vakmerő kalandjai, regényes szerelme a hőslelkű Anitával, aki harcos életének kilenc éven át hűséges osztályosa volt s végül a titokzatosság s a még láthatatlan, de megsejtett erő a képzelet bűvkörébe állította őt a küzdő népek számára, akik rendíthetetlen hittel követték, amikor elindult világtörténelmi nagy küldetése felé. A nyomába tóduló ezrek ajakáról feltört a kiáltás: «Fuori i stranieri!» Ez a kiáltás belenyilalt a magyar katonák szívébe is, mikor a maguk, idegenektől megszállott hazájára gondoltak és a közös cél érdekében felajánlották szolgálatukat Garibaldinak. Türr István, aki a reakció után ezredével Olaszországban rekedt, az olasz szabadságmozgalmak első hadi tettének hírére azonnal jelentkezett Garibaldinál.

Teleki Sándort az aradi várfoogságból történt menekülése után regényes élete Nizzában összehozta Garibaldival. A merész, nagy vállalkozások ritmusa lüktetett mindkettőjük vérében, költői kedély nemesítette érzelmi világukat és izzó hazaszeretet hevítette szabadságvágyó lelküket. A rokonhajlamokból, vágyakból és elgondolásokból hajtott ki az a barátság, amely a későbbi sorsváltozatokban, a nagy veszélyek és diadalok, viszontagságok és csöndes megpihenések idejében hatalmas, terebélyes fává nőtte ki magát. Ez a barátság életük végéig kitartott.

Amint Teleki Sándor híret vette az Olaszország felszabadítására törekvő mozgalomnak, a remény szikrája csillant meg lelkében; csak egy vágya volt: a Garibaldi zászlaja alá sietni és a testvérnéppel együtt küzdeni a szabadságért. Az a nagy hazaszeretet, a magyar földért való határtalan áldozatkészség, a veleszületett lovagiassággal párosulva, amely annyira jellemzi a magyar embert, még fokozottabb mértékben van meg az erdélyiekben, akiket a sok szenvedésen átment Erdély történelmi sorsa nagyobb áldozatkészségekre predesztinált. Az ízig-vérig erdélyi vitéz Teleki Sándor nem tudott volna távolmaradni onnan, ahol újabb véráldozatokkal vallhatta magyar hitvallását, ahol ezer veszély között harcolva bizonyíthatta, hogy a Monti ezredes olasz légiójának vitézségét hasonló odaadással viszonozza a magyar légió.

Nemes példáját sokan követték Erdélyben. Az olasz szabadságmozgalmak a bátor székely nép hazájában, a Székelyföldön is felkavarták a lelkeket. A «Székely Rabombán», a későbbi híres szónok és képviselő, Ugron Gábor mint Garibaldi segédtisztje századosi rangban vett részt Garibaldi hadjáratában a franciák mellett. A fiatal Bánffy Zoltán a heidelbergi egyetemről Genuába szökött, hogy az emigránsok akciójában résztvehessen. Apja hívására haza kellett mennie, de nem volt otthon maradása. Lelke már telítve volt a honmentés gondolatával. Megint visszatért Olaszországba.

Egy reggel Bergamo alatt Garibaldi magához hívatta Teleki Sándort: «A magyar nemzeti igazgatóságtól Genuából egy iratot kaptam, amelyben felszólítanak, hogy azokat a foglyokat, akik a magyar légióban akarnak szolgálni, küldjem Genuába. Ezredes úr szíves lesz azokat

átvenni, a génuai Forte de Rottoba kíséрни és az igazgatóságnaк átadni. Én Brescia felé vonulok, ha dolgát elvégzi, érjen utól, örülni fogok, ha viszontláthatom».

Bármennyire szeretett volna is Teleki Sándor az «öreg úr» mellett maradni, a parancsnak eleget kellett tennie. A bergamoi hadifoglyok örömmel fogadták Teleki felszólítását, hogy lépjenek be a magyar légióba. A lakosság körében, mint a futótűz terjedt el a hír. Jönnek a magyar légionáriusok! Zenezóval, nagy vendégszeretettel fogadták őket. A kiéhezett szegény gyalogos katonák boldogan sütkéreztek a dicsőség fényében.

Aronában tudták meg, hogy Garibaldi átkelt a Lago Maggioreen és megverte az osztrákokat. A közös ellenség vereségének a híre frenetikus hatást váltott ki a légióban és az emigránsok körében.

Teleki és társai Turinban jelentkeztek Cavournál, aki közölte velük a «Cacciatori delle Alpi», az alpesi vadászok hadosztályához való beosztásukat és magával Telekivel az alpesi vadászokhoz való ezredesi kinevezését. Ennek a vitéz hadosztálynak később dicsőséges szerep jutott az olasz szabadságharcokban.

Cavour ezekkel a szavakkal búcsúzott a magyaroktól: «Vezérelje Isten Önöket szerencsésen, arra azonban figyelmeztetem és kérem Önöket, hogy el ne fogattassák magukat. Önöket nem fogják hadifoglyoknak tekinteni, felakasztják és én nem tehetek semmit érdekükben». «Non bis in idem, kegyelmes Uram», mondta erre Teleki Sándor.

«Hogyan?»

«Engem egyszer már felakasztottak, csak nem fognak két felvonásban felkötni.»

«Hogyan akasztották Önt fel?» — kérdezte Cavour nevetve.

«In contumatum e in effigis» — válaszolt komolyan Teleki Sándor.

«Az az előbbeni bűneiért történt, most új kriminalitást követ el, bár annak a drámának két felvonása lesz. Isten Önökkel!»

Ezután Teleki Sándor jelentkezett a magyar nemzeti igazgatóságnál, ahol Kossuth, Teleki László, Klapka, Irányi Dániel tanácskoztak Pietrivel, a francia császár megbizottjával.

Kossuth magához rendelte Teleki Sándort részletes kihallgatásra.

«Nagyszerű ember ez a Garibaldi» — mondotta Kossuth, mikor Teleki Sándor befejezte jelentését.

Hogy milyen megértés volt a magyar és az olasz szabadsághős között, ez Kossuth leveléből is kiérzik: «Úgy tetszik nekem, drága barátom» — írja egyik levelében Garibaldinak —, «hogy itt az idő számbavenni a munkarészt, amellyel Magyarországnak hozzá kell járulnia a végleges küzdelemhez, a közös ellenség, Ausztria ellen és egyetértőleg megállapítani az összevágó eljárást, miszerint a siker biztosítva legyen».

Az olaszországi nemzeti mozgalmak Bethlen Gergelyt Párizsban találták. A nagy magyar megérezte a történelmi pillanat rendkívüli jelentőségét és az olasz sorsváltozáson keresztül Magyarország felszaba-

dulását remélte. Ez a reménység élt az ottani többi magyar menekült szívében is és ez bírta őket arra, hogy Klapkával együtt Napoleon herceg törzskarához csatlakozva Olaszországba menjenek.

Garibaldi első győzelmének híre Itália felé fordította a vérző magyarság lelkét. A feltámadó magyar reménység Olaszország jövőjében vélte felépülni a magyar jövődőt és ez a hit adott erőt a megpróbált nemzet fiainak, hogy az újabb küzdelmeket és hadiviszontagságokat vállalják saját hazájuk szabadságáért.

Mialatt egész Európa felfigyelt az olaszországi eseményekre, Garibaldi felmentő csapatai bevonultak Varesebe. Ez a város mindig híres volt hazafias érzelmeiről és mert 1848-ban utolsónak adta meg magát, lakosságát kimondhatatlan lelkesedéssel töltötte el az a gondolat, hogy Olaszország nagy szabadságharcában most az ő falai között tűzzék ki először a szabadság zászlaját. Az idegen címereket leverték, a rejtek-helyekről előhozták a régi nemzetiszínű zászlókat. De Varese nem elégedett meg az ünnepléssel, katonaságot is akart adni a szabadsághősnek, s mikor a lakosság megtudta, hogy Como felől egy osztrák hadosztály közeledik, előrsőket állított ki és elhatározta, hogy ha egyebet nem is tehet, legalább egy éjtszakára feltartóztatja az ellenséges csapatokat. Így Garibaldi már egy teljesen olasz, önerejéből felszabadult városba vonult be. Varesen túl Teleki Sándor is csatlakozott a légionistákkal Garibaldi seregéhez. Bergamo felé igazi diadalmenet volt az útjuk. A nép mindenütt örömujjongva, mint megváltót fogadta a csapatokat. Lépten-nyomon férfiak, nők mentek elibük szekéren, gyalog, öszvéren, hogy hírt adjanak az ellenség mozdulatairól. «Garibaldi spionjának lenni dicsőség volt» — írja emlékirataiban Teleki Sándor. A szikla tetején épült bergamoi vár bevétele volt a cél. Bergamo, «Cittá Garibaldina», multjához híres művészek, nagy hadvezérek emléke fűződik. A citadellát a császáriak, a várost Urbán tábornok labancai tartották megszállva. Ágyúk nélkül várat bevenni nehéz feladat. Csak olyan elszánt, mindenre kész emberek vállalkozhattak erre, mint a magyar és olasz vitézek, akik habozás nélkül tették kockára életüket és hittel követték a legnagyobb veszedelembe is Garibaldit. A magyarok, de különösen az erdélyiek elszántságát még fokozta az a tudat, hogy az ellen az Urbán ellen kell harcolniok, akit 1848-ban a bécsi kormány Észak-Erdély főparancsnokává nevezett ki és aki seregével 1849-ben az orosz elővédhez tartozott s az erdélyi szabadságharc vérbefojtásának egyik előmozdítója volt. A sebek felszakadtak az erdélyiek lelkében és a nemzeti sérelem megtorlása új erőt adott nekik.

Aztán útközben tudták meg, hogy az ellenség elhagyta a várerődöt és Brescia felé húzódott vissza.

Teleki Sándor Garibaldi oldalán lovagolt be Bergamoba. A nép zászlókkal sietett elébük, virágot szórt lábuk elé, ujjongva éltette a szabadító sereget. Énekszóval kísérték őket a városban, a lovakról zsebkendőkkel törölték le a port.

Türr és Teleki ezredeseket a Canocci palotában szállásolták el, ahol a marchesa, Olaszország egyik legszebb asszonya ragyogó arccal üdvözölte őket.

«Isten hozta Önöket, a megváltás katonáit».¹

A marchesa annyira megtisztelte vendégeit, hogy saját lakosztályát engedte át nekik. A két ezredes restelkedő tiltakozását hallva nagy, fénylő tekintettel pillantott rájuk: «Uraim, nagyapám és apám egy életen át hasztalan várták Önöket, engemet az a szerencse és boldogság ér, hogy fogadhatom megmentő katonáikat, házamnál nem tisztelhetem meg jobban Önöket, minthogy átadom saját lakomat. Nem volna gyöngédség Önöktől, ha visszautasítanak. Én vagyok a ház asszonya, Önök nekem függetlenséget és szabadságot hoztak. Ma este a zongora mellett elénekeljük hogy: «Ki az idegekkel!»

A marchesa szavainál semmi sem fejezhette volna ki jobban az olasz lakosság lelkes hangulatát, de egyben az olasz egységért testvérien harcoló magyarok iránti rokonszenvet s a velük való összetartozás fenntartás nélküli érzését.

Ugyanazon a napon, amelynek reggelén Urbán csapatai Cremona felé húzódtak vissza, Garibaldi serege Bergamoból Brescia felé indult.

Brescia, a «Leonessa d'Italia» kiérdemelte elnevezését. Fiai egy hősi szóra azonnal fegyverbe állanak és Bergamo népe, mikor az előtörő vitéz alpesi vadászoktól hírül veszi a felszabadító sereg érkezését, Garibaldi nevének hallatára egyszerre lerázza magáról az elnyomatás béklyóit. Hogy az idegen uralom mennyire nem törte meg ezt a derék népet, az már a bevonulási napon nyilvánvaló lett. Arra a váratlan hírre, hogy az ellenség San Zeno felől közeledik, a nép az utcákra tódult, fegyvert kért s a győzhetetlen vezér és a légió mellé sorakozva követelte, hogy vezessék a várfalakra az ellenség elé.

Amint Urbán értesült róla, hogy Garibaldi bevonult a városba, jobbnak látta csapatait visszavonni. Mióta Garibaldi elfoglalta Bergamót, az ellenség állása meggyengült. Ekkor jött a solferinói ütközet, mely a század legvéresebb csatája volt. Az osztrákokat szétverték, eszeveszetten menekültek a franciák és olaszok üldözése elől. A nagy véráldozat árán kivívott győzelem örömét megzavarta Türr István sebesülése. A Szent Jacomi hídnál Türr sűrű golyózáporban vezette rohamra embereit. Egyik golyó a vitéz ezredes balkarját törte el. A félelmet nem ismerő magyar: «d'intrepido ungherese» még akkor is vezényelt és azzal lelkesítette embereit, hogy nagy áldozatok nélkül nem lehet a hazát szabaddá tenni és nem lehet győzni.

Teleki Sándort, aki hosszú éveken át élt Türr mellett a számkivetésben s a bujdosásban, jóban-rosszban egyformán kitartott mellette, különösen fájdalmasan érintette bajtársa sebesülésének híre. Ugyan-

¹ Teleki Sándor: Garibaldi alatt.

akkor kapta a parancsot, hogy Schréter ezredessel a francia és olasz főhadiszállásra kell mennie a magyar foglyok átvétele végett. Este már indultak is. Voltaban, a francia főhadiszálláson Napoleon császár megtudva, hogy a magyarok mi járatban vannak, magához hívatta őket. Bizonyos elfogultság vett erőt rajtuk, mikor szemben állottak azzal az emberrel, aki hazájuk sorsát kezében tartotta. Napoleon akkor uralkodásának fénykorát élte. A magyar légió szervezéséről, Magyarországról, Kossuthról beszélt velük. A mindig könnyen hívő magyarok ennek a találkozásnak a hatása alatt elmélyült reménykedéssel tekintettek a magyar Holnap elé. Napoleon bizalmas levéllel küldte őket Victor Emánuelhez a főhadiszállásra, Desenzanoba.

Amint küldetésüknek eleget tettek, Teleki Bresciába sietett sebesült barátja látogatására. Türr a történelmi nevezetességű Feneroli palotában sinylődött nagy fájdalom között. Garibaldinak hozzá intézett levele ott feküdt mellette az asztalon: «Édes Barátom! A magyar vér Olaszországért folyt és azon testvériség, mely a két népet a jövőben egymáshoz kell, hogy kösse, erősült azon vérnek ömlésétől, melynek az Önének kellett lennie, egy hős vérenek. Én egy időre meg leszek fosztva egy bajtárstól és jó baráttól, de remélem, nemsokára egészségesen fogom látni Önt, győzelemre vezérelve fiatal katonáimat. Szerencsésnek fogom érezni magamat, ha Önnek bármiben szolgálhatok. Rendelkezzék velem. Az Ön Garibaldija». Novulente, 1859 június 16-án.

Ezekből a sorokból is kiviláglik, hogy a nagy szabadsághős milyen elismeréssel adózott a magyar vitézségnek.

A győzelmek utáni lelkes hangulatot villámcsapásként érte a villa-francai békekötés. Napoleon elérte, amit akart, megkapta Savoyát s amint nemzeti vágyait kielégítette, többé ügyet sem vetett a magyar kérdésre.

Pietri a császár megbízásából közli Kossuthtal Napoleon levelének tartalmát. «Mondja meg Kossuthnak» — írja Napoleon, — «végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadítását most abba kell hagynom. Nem lehetett másként, de kérem Öt, ne csüggedjen, bízzék bennem és a jövőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől és kérem, saját személyére és gyermekeire nézve rendelkezék velem». Kossuth, írja Berzeviczy (Az abszolutizmus kora Magyarországon) saját vallomása szerint, sirt a levél olvasásakor és felháborodással jelentette ki: «Mondja meg Ön urának, hogy a franciák császára nem elég gazdag arra, hogy Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa meg».

Kossuth elégtétellel látta, hogy Cavour teljesen osztotta véleményét. Ez Kossuthhoz intézett leveléből is kitűnik: «A franciák császára megyen, menjen. De én és Ön, Kossuth úr, maradunk a magunk útján. Nemde? Mi ketten megtesszük, amit a franciák császára nem mert bevégezni, mi nem állunk meg félúton».

A villa-francai egyezmény után a politikai láthatáron a közelgő vihar jelei mutatkoztak. Olaszországban nagy elkeseredés uralkodott,

mert a villa-francai egyesség nem oldotta meg a függő kérdéseket. Velence továbbra is Ausztria birtokában maradt. Nápoly, Szicília a Bourbonok uralma alatt állott, Modena, Bologna, Padua különálló részeket képeztek. Az olaszok nem érték be pusztá tiltakozással, hanem a nemzeti önérzet bátorságával foglaltak állást jogaik mellett.

Mazzini kijelentése a nép óhaját fejezte ki: Most már többé nem köztársaságról és királyságról, hanem a nemzeti egységről van szó: lenni, vagy nem lenni. És mi azt akarjuk, hogy «Italia si faccia». A Mazzini meggyőződését Cavour is osztotta. Villa-franca után ő mondta: «Elvág-ták az útját, hogy Északolaszország diplomáciájával teremtem meg Olaszországot, nos hát akkor megteremttem a délvidék forradalmával». Piemont lángeszű miniszterének merész kijelentése még csak jobban tüzelte az olaszok harci vágyát. A forradalom hangulata már a levegőben volt. Csak természetes, hogy az olasz harctéren küzdő magyarok között is a nagy eseményeket megelőző villamossággal telített hangulat uralkodott.

Egy szimbolikus kis kép maradt fenn a lázas, nagy akarások idejéből, amely kifejező erővel örökíti meg Magyarország és Olaszország akkori nemzeti sorsát. A kép két csonka garibaldistát ábrázol. Az egyik képviseli Olaszországot, a másik Magyarországot. Mind a kettő csonka. Azt jelenti, hogy egyik ország sem szabad, Magyarországnak nincsen lába, nem járhat szabadon, viszont Olaszországnak nincsen keze, hiányzik testéről Róma és Velence.

Ezt a nemzeti csonkaságot akarta kiépíteni a közös sors alatt szenvedő két ország. Kossuth Lajos nem tudott beletörődni ebbe a csonkaságba. Mint ahogy nem tudtak beletörődni azok a magyar hazafiak, akik a Kossuth hívó szavára elindultak a testvér Olaszország felszabadítására. A letiprott nemzet feltámadó reménységének hatalmas szívdobbanását az egész országban mindenütt érezték és a zord Kárpátok s a vadregényes erdélyi havasok között öregek és ifjak, gazdagok és szegények most már a Kossuth nóta mellett a Garibaldi nótákat is dalolták, mert a magyar hit és reménykedés dalbafűzte a nagy szabadsághős nevét. Kossuth varrázshatalmú üzenete és Garibaldi legendás híre egyszerre ellenállhatatlanul Olaszországba, halálosan komoly csatákba szólította az iskolák padjaiból a tanuló magyar diákokat, az életbe alig-alig kilépő ifjakat.

A magyar légió úgyszólván utóhada volt a 48-as honvédeknek. A légió hírére az Amerikában, Törökországban élő emigránsok is odasereglettek. Bethlen Gergely mint ezredes az olasz király szolgálatába lépett. Victor Emánuel személyesen bízta meg egy magyar mintára szervezett lovasezred alapításával. Erre alkalmasabb embert nem is talált volna. Bethlen Gergely ezrede alapját a feloszlott magyar légió tisztjeiből vetette meg és pár hónap alatt toborozás útján az egész ezred megalakult. Ez volt a híres Piacenzai huszárezred. Bethlen Gergely hősi nevét már Olaszországban is ismerték és így olaszok is örömmel állottak

be a piacenzai huszárok ezredébe. Közülük igen sokan, de kiváltképpen a magyarok, akiknek egy évi kötelezettsége már letelt, Garibaldi zászlaja alá siettek. A kormány az eltávozottakat már nem toborzás útján pótolta, hanem rendes sorozás útján és így rövid idő múlva a piacenzai huszárokat is a rendes ezredek közé számították.

A király Bethlen Gergelyt a Szent Móric és Szent Lázár rend keresztjével tüntette ki. Bethlen Gergely tovább is a király környezetében maradt. A magyar szabadságért és az olasz egységért való küzdelem gondolata életének ebben a mozgalmas korszakában minden tettében megnyilvánult. Szabadságsóvárgó lelkét még jobban lelkesítette a tudat, hogy Olaszország első katonájának és Magyarország barátjának, Victor Emánuelnek környezetében lehetett.

Ezalatt Garibaldi a hozzá lelkileg nagyon közel álló Teleki Sándor barátságán keresztül már megismerte a magyar nemzet történelmi multját, küzdelmes sorsát. És egyetlen alkalommal sem mulasztotta el nagyrabecsülését kifejezni. Mikor szemlét tartott Türr hadosztálya felett, a következő szavakat intézte a tisztékhez: «Most még egy két dicsérő szót kell mondanom a magyarokról, akik több ízben ontották véréket a mi harctereinken az olasz szabadságért. Tehát dicséret nektek, bátor magyar fiúk! A nemzet nevében köszönetet mondok nektek. Nemcsak hálával tartozunk nekik, de kötelességünk az ő ügyüket segíteni és magunkévá tenni. E lo faremo!» A Garibaldi szájából elhangzó dicséret még jobban felgyújtotta az áldozathozás készségét a magyar szívekben. A szabadságvágy, a megtorlás gondolata egyformán hevítette a magyar és olasz harcosokat, amikor a felső- és középolaszországi események híre, Garibaldi győzelmei és Mazzini lázító beszédei lángra lobbantották a forradalom szikráját. Az elnyomatás alatt szenvedő országban hatalmas erővel tört ki a gyűlölet és az ezrek ajkáról felszakadó segélykiáltás végigzúgott az országon. Most már elérkezettnek látták a pillanatot, hogy Piemont példáját követve jogaik kivívására fegyvert ragadjanak.

Francesco Crispi, a szicíliai száműzöttek vezére Garibaldihoz fordult fegyveres támogatásért. A szicíliai forradalom az egész ország lakosságát lázba hozta, mert váratlanul nyitotta meg az olasz nemzeti törekvések teljesüléséhez vezető utat. Szájról-szájra járt a kérdés: mit fog tenni Garibaldi és mit fog tenni Cavour gróf?

Garibaldi, aki elsősorban katona volt, mindig azt hangoztatta, hogy ő nem fog felkelést szítani, de a szicíliai forradalomnak, ha más kötelesség nem tartja vissza, segítségére fog sietni: addig gondolatok jelmondatomra: Olaszország és Victor Emánuel!

Francesco Crispi és Nino Bixio Garibaldihoz siettek és közös barátaik nevében arra kérték, hogy álljon az általuk szervezett fegyveres csapat élére és vezesse őket személyesen Sziciliába. Garibaldi erre jelentkezett Victor Emánuelnél, feltárta előtte Szicília kétségbeesett helyzetét és kérte a királyt, bocsásson egy brigádot rendelkezésére, hogy Sziciliába

vezethesse. Victor Emánuel, aki még nem tárgyalt Cavourral erről a merész tervről, nem adott határozott választ.

Cavournak az egész ügyről tudomása volt, bár nem állott egyenes összeköttetésben a mozgalom vezetőjével, de nem is volt kifogása ellene, hogy a génuai arzenálból ócska fegyvereket adjanak a felkelők részére. Mivel azonban tartott a franciáktól és a lehetőségeket mérlegelve Garibaldi vállalkozása sikerét illetőleg kételyei merültek fel, ezért Fracoli ezredet Garibaldihoz küldte, hogy szándékáról lebeszélje. Az ezredes azzal a válasszal tért vissza, hogy Garibaldi letett tervéről. De a felkelők vezérei, Bertani, Bixio, Crispi mindenképpen Sziciliába akartak menni. A franciákkal szemben aratott győzelem évfordulóján gyűlést tartottak és az ott elhangzott izzóhangú beszédek Garibaldi annyira magával ragadták, hogy most már határozottan jelentette ki: *partiamo ma subito domani!* (menjünk, de rögtön — holnap).

A sziciliai expedíció előtt Garibaldi azt írta a királynak, hogy ő nem szította a felkelést, de mivel Sziciliában az olasz egység nevében tört ki a lázadás, nem késlekedhetik tovább, hogy segítségükre siessen. «A Sziciliából jövő fájdalom hangjai meghatották az én és néhány száz öreg fegyvertársam szívét.» Tudja, hogy ez veszedelmes vállalkozás, de bízik Istenben és bajtársai bátorságában. Jelmondatához ezután is hű marad: «Éljen az olasz egység, Victor Emánuel, Olaszország első és legvitézesebb katonája!» Nem vallotta be tervét, mert attól tartott, hogy a király iránt érzett önfeláldozó szeretete elhatározásának megmásítására bírja.

Csodálatos, hogy Garibaldi, aki forradalmi szellem volt, milyen tántoríthatatlan hűséggel ragaszkodott uralkodójához. Minden kicsinyességen felülemelkedő lelke átérezte azt, amit még halála előtti nap is hangoztatott, hogy Olaszországnak szüksége van a Savoyai házra. Nagyon jellemző Garibaldira nézve, amit a halála után Francesco Crispi a képviselőházban tartott emlékbeszédében mondott róla: «Ember még olyan akaraterővel nem rendelkezett, mint ő, mindig csak azt csinálta, amit akart, de sohase akart mást, mint Olaszország javát».

A híres marsalai ezrek serege a legkülönbözőbb emberekből verődött össze. Voltak közöttük száműzöttek, akik bármilyen kalandos merényletre szívesen vállalkoztak, voltak mazziniánusok, akiket Olaszország egységének gondolata lelkesített, kétségbeesett, sorsüldözött emberek, akik életükkel nem törődve mindent kockára tettek a nagy cél érdekében.

A 15-ik hadosztályt tartották Garibaldi legjobb seregének, ebbe volt beosztva a marsalai ezer, a légiók és a magyar huszárok.

Május 4-én éjjel a lelkes kis csapat a Lombardia és Piemonte hajókon Genovából elindult Szicilia felszabadítására. Türr tábornok, Tüköry, Teleki Sándor, Mogyoródy, Réé kapitány «il capitano Réé», Veress Sándor főhadnagy is az ezrek között voltak. Többnyire Teleki csapatai formálták az előrsöt.

Az expedícióban résztvett idősebb Dumas Sándor, akit a szabadságért való lelkesedése s Garibaldi és hős bajtársai iránti rajongó szeretete vitt a szabadsághős zászlaja alá. «Les garibaldiens» c. kevéssé ismert művében elmondja a szicíliai expedíciót. Ő adta Telekinek a magyar D'Artagnan nevet.

A hajón Türr tábornok és Teleki együtt készítették el azt a vázlatot, amelyen jelezték, hogy hol fognak kikötni. Marsalában leírhatatlan lelkesedés fogadta a Garibaldi csapatokat, amelyek a vezér megérkezése előtt szállottak partra. Mikor aztán a tábornok is megjelent, a lakosság lelkesedése nem ismert határt. Szólott a zene, zúgtak a harangok, a nép térdenállva kérte Isten áldását a szabadítókra.

Garibaldi kiáltványt intézett Szicília népéhez, amelyen magát Olaszország és Victor Emánuel nevében Szicília kormányzójává proklamálta.

Még el sem szállott az ünnepi mámor, amikor jött a hír, hogy Calatafímánál hatalmas sereg áll támadásra készen. Míg az egyik oldalon 4000 kitűnően felfegyverzett, municiókkal, ágyúkkal felszerelt sereg védte Calatafímát, addig a másik oldalon 1000 hiányosan felszerelt önkéntesből álló kis csapat indult lelkes felbuzdulással a halál torkába. A hadjárat prólógusa nagy és véres harc volt. A forró nap, a talaj nehézségei a túlerőben lévő ellenség kimerítette a marsalai ezrek csapatát. Maguk a vezérek, Garibaldi, Türr, Teleki, Bixio úgy harcoltak a tűzvonalban, mint egyszerű közlegények. Bár a helyzet kétségbeejtő volt, az egész sereg érezte, hogy amíg Garibaldi él, addig a remény nem veszett el. De a nagy túlerővel szemben még a vakmerő Bixio is elveszítettnek hitte az ütközetet :

«Tábornok, attól tartok, hogy vissza kell vonulni» — mondta.

«Ugyan mit beszélsz, Bixio» — válaszolt Garibaldi. — «Itt csak meghalni szabad.»

Garibaldi szavai új életerőt öntöttek a harcolók lelkébe. A halálosan komoly ütközet győzelme, amely egész Olaszországot meglepte, még jobban növelte Garibaldi népszerűségét, akit a nép San Guiseppenek nevezett el. És minden nap új és új önkéntesek jelentkeztek Sziciliában Garibaldi seregébe.

Garibaldi a győzelem után bizalmas embereivel haditanácsot tartott. Egy Palermóból érkezett bizottság is résztvett a tanácskozáson és megjelent Éber őrnagy is, aki mint a Times palermói levelezője pontosan informálta Garibaldit az ellenséges csapatok állásáról. A palermói bizottság tudtára adta Garibaldinak, hogy elég lesz, ha a város kapuja előtt megjelenik, a többi majd megteszi a város. A lakosság azonnal csatlakozik a felmentő sereghöz. Garibaldi magához hívatta a tisztet és eléjük terjesztette a kérdést : «Bajtársak, két út áll előttünk. Vagy visszavonulunk a sziget belsejébe és megelégszünk a kisebb csatározásokkal, vagy megtámadjuk Palermot és abban a biztos tudatban, hogy ez az utolsó vállalkozás az egész sziget felszabadulását fogja jelenteni, lázadást szítunk».

Lelkesült kiáltás adta meg erre a választ: «Menjünk Palermóba, mi követünk». Erre Garibaldi elhatározta, hogy a Termini kapunál bevonul. Éber is részt kívánt venni a támadásban. A 60 önkéntesből és vezetőkből álló elővédet Tüköry őrnagy vezényelte. Erről a nevezetes napról írja Türr tábornok: «Sokszor visszaemlékezem ama csendes éjjeli menetre. A tábornok oldalán lovagoltam. Egy darab út után Garibaldi nyugodtan és derülten nézván fel az égre, szokott mosolyával így szólt hozzám: «Különös! mindnyájunknak van szeszélye. Mikor még ifjú voltam, azt mondták nekünk, hogy mindenkinek van egy csillaga és én kiszemeltem a magamét; nézze ön, ott a Nagy-medve jobbján, az az én csillagom. Neve Arthur». «Nos?» — feleltem «Arthur ragyog. Jele, hogy bevesszük Palermót». «Minden bizonnyal» — válaszolt a tábornok kételkedést nem tűrő határozottsággal.»

Palermo ostroma mindkét részről súlyos áldozatokat követelt. Az alpesi vadászok halálmegvető bátorsággal küzdöttek. Tüköry őrnagy súlyosan megsebesült, a lábát amputálták s kínos szenvedés után meghalt. Ő volt az «Unita Itália» első magyar áldozata. Az alpesi vadászok egyik legvitézesebb vezérüket vesztették el benne.

Tüköry elesett, de az ezrek csapata elfoglalta a Termini kaput. Garibaldi május 27-én reggel bevonult Palermóba és Türr ezredest az összes nemzeti erők főfelügyelőjévé nevezte ki. Garibaldi önkéntesei között a külső nemzetbeliek közül a magyarok voltak legnagyobb számban képviselve. Garibaldi hálás volt a magyaroknak és «I miei bravi ungheresi»-nek nevezte őket.

Tüköry őrnagy hősi halála után jelentette ki Garibaldi: «A szabad Olaszország szolidáris a magyar szabadsággal. A mi hazánk fiai válaszolni fognak arra a csatakiáltásra, amely a Duna partján a zsarnokság ellen felhangzik. Igen, az olaszok megesküsznek ennek a hős mártírnak a sírjánál, hogy a magyar ügyet a magukévá teszik és vért áldoznak testvéreik kiontott véérért». Garibaldi hálás emlékezete jeléül egy hadihajót nevezett el róla. És Palermo sem felejtette el magyar felszabadítóját, legszebb utcája, a «Corso Tüköry» ma is őrzi még nevében az ő emlékét.

A palermói győzelem után az ezrek serege tovább folytatta a nagy küzdelmet. Teleki Sándor mindenütt Garibaldi mellett volt. Sziciliából áteveztek Calabriába. Reggiónál újabb diadalt arattak s az ellenség nagy részét foglyul ejtették. A marsalai ezrek vakmerő hadjáratának győzelme mind több és több erdélyi vitézt szőlített Garibaldi seregébe. Bánffy Zoltán Bethlen Gáborral Nápolyban hajóra szállt, becsempészték magukat Cataniába, ahová Garibaldit várták, aki 24 óra mulva be is vonult. A két erdélyi ifjú Menotti vadászai közé állott be. A magyar légiót akkor Piemontba rendelték, de az erdélyi vitézeket a csaták tüzébe hajtotta harci vérük. Szabadságot kérve elmaradtak és átszöktek Garibaldihoz. Pulszky ezredes bemutatatta őket a vezérnek és ő biztatólag mondta nekik, hogy a helyzet napról-napra javul.

Ezek a kijelentések bizakodással töltötték el a magyar katonákat,

akik Olaszország feltámadásától várták a magyar nemzet sorsának jobbrafordulását. Magyar honvédeink mindenütt derekasan verekedtek, ahol csak alkalmuk volt tanúságot tenni a magyar katona vitézségéről. Nocerából gyakran kivezenyelték a honvédeket az Aveline környékén nagyon elszaporodott brigantik üldözésére. Egy ízben a magyar légió egy század olasz gyalogságot és 300 nemzetőrt szabadított ki a gárdából, mert a brigantik fát, szalmát hordtak a falak alá, hogy felgyujtsák az épületet. A megmenekültek a honvédeket «*nostri cari salvatori*»-nak nevezték el.

Még három hónap sem telt bele és Garibaldi csapatai felszabadították Sziciliát a nápolyi király uralma alól. A Nápoly felé vezető út igazi diadalmenet volt. A fellázadt nép Garibaldit megváltóként üdvözölte. A vezér már nem törődik a király leintő parancsával. «Engem a nép hív, ha hívására nem hallgatnék, akkor elmulasztanám a kötelességemet és veszélyeztetném Itália egységének szent ügyét.»

És ment előre a maga útján újabb harcok, újabb győzelmek felé. Szeptember 7-én bevonult Nápolyba és Türr tábornokot a város és tartomány katonai parancsnokává nevezte ki.

Majd Garibaldi parancsára az egész Türr-hadosztály a Santa Maria Capua-hoz vonult. Itt a magyar légió kétfelé oszlott s a huszárság és gyalogság külön vált.

Ezalatt az Amerikában és Törökországban élő emigránsok, Erdélyből a volt 48-as honvédek is csatlakoztak a légióhoz, úgy hogy mire Garibaldi csapata Capua vára alá érkezett, a magyarok már tekintélyes csapatot képeztek.

Október 1-én a királyiak nagy kirohanást kíséreltek meg Capuából és erős támadást intéztek Sant Angelo és Santa Maria ellen és ugyanakkor egy erős hadosztályt küldtek Maddaloni felé. A Türr-hadosztály és benne a Mogyoródy alezredes alatt álló magyar légió halálmegvetéssel harcolt ebben a csatában és nagyrészt Mogyoródy gyalogsága és Scheiter huszársága — a «vörös ördögök» — döntötték el a csata sorsát. Garibaldit már majdnem körülvették a nápolyiak, mikor Mogyoródy a magyar légióval egyszerre váratlanul ott termett és ezáltal Garibaldit és kis csapatát a legnagyobb veszélytől mentette meg.

«Ah c'est vous, ce sont mes braves hongrois» — kiáltott fel Garibaldi örömeiben.

«Chassez mois ces coquins!»

A kis magyar csapat hősi elszántsággal vetette rá magát a tiszteresnél is nagyobb ellenségre és azt szuronyrohammal szétszórva meghátrálásra kényszerítette. Az olasz csapatok visszaverték a nápolyi lovasság támadását, mire az ellenség feladta összes állásait.

Az erdélyiek közül különösen a fiatal Paget Olivér tüntette ki magát, aki az angliai nevelőintézet helyett, ahova apja küldte, Garibaldihoz szökött. Paget vette el magyar katonáival a nápolyi üteget és mint kapitány került haza.

A magyar huszárság itt is olyan bravúrosan viselkedett, hogy Éber tábornok napijelentésében így emlékezett meg róluk: «Úgy verekedtek, hogy kiérdemelték azt a róluk szóló dicséretet, amely szerint a magyar huszár a világ legjobb lovas katonája».

Legszébb dicséretet azonban Garibalditól kapták: «Szép volt látni, hogyan mentek tűzbe, olyan szép rendben és olyan nyugodtan, mintha nem is csatában lennének, hanem csak a gyakorlótéren».

A csata napjának reggelén a Santa Maria és Sant Angelo közötti útvonalon Garibaldi szekere váratlanul erős ágyútűzbe került. Segéd-tisztje és kocsisa meghalt, ő azonban sértetlen maradt. Teleki Sándor, aki nagy rajongással viseltetett Garibaldi iránt, ereklyeként őrizte a golyót és az erről készített kis képet. A capuai csatával kapcsolatosan Teleki Sándor később egyik cikkében gyönyörűen jellemzi Garibaldi nemeslelkűségét. «Haditanács volt a tábornok főhadiszállásán. Napos törzstiszt voltam a volturnoi vonalon, reggeli jelentést jöttem tenni az éjjeli eseményekről. Medici, Türr, Cosenz, Bixio tábornokok ültek az asztalnál. Orsini tüzérségi főparancsnok Capua vár tervrajza előtt állott és az ostromot részletezte, jelezve a helyet, ahonnan a várost lövetni kell. «Azt akarja tábornok, hogy Capuát bombáztassam?» — kérdi Garibaldi.

«Igen, különben csak hat hét mulva vesszük be.»

«Akkor bevesszük hat hét mulva. Capua vár és város. Én olasz várost nem bombáztatok, ha a vár egyúttal város is. Nem vagyok gyujtogató, hogy ártatlanokat perzseltessenek fel. Ha egy gyermek elégne benne, mindig hallanám a sikoltását és velem együtt hallaná azt az olasz lelkiismeret is. Vassal igen, felfegyverkezett férfiak ellen, de tüllel, az elemek legnagyobb csapásával nem az ártatlanok ellen. Leopoldot elnevezték az olaszok bombakirálynak. Én nem bombáztatok, nem égettetek, mert még a természetnek sincsen igaza, amikor ártatlanokat tüllel pusztít.»¹

1860 október 30-án nagy ünnepélyességgel szentelték fel Nápolyban a királyi palota előtt szicíliai hölgyektől a magyar légiónak ajándékozott két zászlót. Garibaldi is megjelent az ünnepélyen. Az oltár mellett, középen a zászlóanya, Pallavicini marchesa és Garibaldi oldalán a légió két parancsnoka, Türr generális és Teleki ezredes állott. A felszentelés után Garibaldi sajátkezűleg adta át a zászlót és áhítatos csendben szólalt meg: «A hálás Olaszország nevében nyujtom át nektek ezt a zászlót, Olaszország felszabadulásáért öntött hősi véretek jutalmát, ezek mindig diadalhoz fognak vezetni. Olaszország függetlensége és szabadsága szorosan összefügg Magyarország függetlenségével és szabadságával. Éljen Magyarország!»

Ezután a légió felesküdt a zászlóra. Türr meleg szavakkal válaszolt a beszédre, Victor Emánuel és Garibaldit éltetve.

¹ Idősebb gr. Teleki Jánosné feljegyzései.

Garibaldi átment a Foresterie palotába és az erkélyről lelkes beszédet intézett a magyar csapatokhoz: «Ma egy szép, egy nagy nap van. Szép és nagy nap, mert újabb kötelékkel fúzi szorosabbra az Olaszország és Magyarország közötti baráti kapcsolatot. A szabad nemzetek szolidárisak egymással, a felszabadult olaszok nem tudják és nem is akarják ezt elfelejteni!»

Garibaldi emlékezetes lelkesítő szavaiból kiérzik, hogy a nagy szabadsághős nemcsak méltányolta a magyar vitézséget, hanem azonosította az olasz nemzeti kérdést a magyar ügygel.

November 8-án a nápolyi trónteremben átadta diktátori hatalmát és a két királyságot Victor Emánuelnek. A király a Szent Annunziata, a legmagasabb lovagrend nyakláncát és a marsalli botot ajánlotta fel neki, de Garibaldi nem fogadott el semmi kitüntetést. Nemes egyszerű lelkétől minden külsőség távol állott. Fegyvertársaitól meleg szavakkal vett búcsút és minden feltűnés nélkül, szinte titokban, csak néhány bizalmas barátja kíséretében a Washington nevű hajón visszaindult Caprera szigetére. Indulása percében ezekkel a szavakkal búcsúzott önkénteseitől: «A viszontlátásig Rómában!»

A Caprera sziget csöndes visszavonultságában az egyszerű munkás élet mellett ezek a szavak mindig ott kísértettek a szabadsághős lelkében.

Barátai és az idegenek is sokszor felkeresték önkéntes elvonultságában.

Teleki Sándor, akit kalandos élete Caprera szigetére sodort, sokat volt Garibaldi házában és így alkalmat nyílt a hősből, a katona után az embert is megismerni. Megható gyöngédséggel írja édesanyjának, hogy soha életében nem ismert jobb embert, mint Garibaldi. «A legjobb a jók között, legbátrabb a bátrak között, de mindenekfelett a legegyszerűbb. Soha sem beszél magáról. Ő sohasem csinált semmit. Mindazon csodákat mi csináltuk az ő közreműködésével.»

Gyakran mondta Telekinek, hogy az ő küldetése még nem ért véget, még egy nagy feladat vár rá: Róma meghódítása.

És amikor elérkezettnek vélte a pillanatot, hogy az olasz szívek mélyén élő vágyat megvalósítsa, megint kezébe vette nemzete sorsát és legendás alakja ismét feltűnt a harcok forratagában. A szerencsétlen kimenetelű aspremonetei csatánál tulajdon kormányra rálövetett és súlyosan megsebesült. Sok csatában kapott sebet, de azért egy sem fájt úgy, mint ez a seb. Azt a mankót, amellyel sebesülése után járt, később Teleki elkérte tőle emlékül és Garibaldi-ereklyéi között őrizte.

Semmi sem bizonyítja jobban Garibaldi kivételes egyéniségét és végtelen jószágát, mint az, mikor el akarták szakítani Victor Emánueltól és kérdezték tőle: «De hát nem emlékszik Ön Aspremontera?»

«Nem, uraim, már elfelejtettem!»

Garibaldi sebesülésénél az aspremonetei ütközetben résztvevő Bánffy Zoltán is jelen volt és ő segédkezett a hős elszállításánál.

Garibaldi az apostolok hitével ment tovább azon az úton, amelyen

1859-ben elindult. Kétszer is megkísérelte Róma meghódítását, de a nagy nemzeti álom csak 1870-ben valósult meg, mikor az olaszok Rómát bevették és Viktor Emánuel bevonult Itália fővárosába.

Ezzel befejeződött az egységes Olaszország megteremtésének műve, amely Garibaldi nevét halhatatlanná tette.

Garibaldi nagy nemzeti munkájának hatalmas folytatása Olaszországnak a Fascismusban való újjászületése, mert ahogy II. Viktor Emánuel és Garibaldi földrajzilag megteremtették az Unita Itáliát, úgy Mussolini és III. Viktor Emánuel lelkileg egyesítette Olaszországot.

Cavournak 1861-ben bekövetkezett halála nagyon gyengítette a légió helyzetét. Utóda, La Marmora tábornok ellensége volt minden forradalmi vállalkozásnak és megszüntette az érintkezést a magyar emigrációval, amely az olasz nemzeti aspirációk diadalmas beteljesülése után feloszlott, tagjai csalódottan elszéledtek.

A Garibaldi-hadjárat után Telekit barátai szerették volna hazasegíteni. Bármennyire gyötörte is a honvágy, elvei nem engedték, hogy kegyelmet kérjen, vagy kegyelmet elfogadjon.

«Ha út és mód nyílik becsülettel hazatérnem, higyjék el, hogy semmi sem forróbb vágyam, szívbeli óhajtasom» — írta anyjának.

Öt év múlva Teleki anyja beteg lett. Erre haladéktalanul engedélyt kért, hogy anyját meglátogassa. Az osztrák kormány megadta az engedélyt. Teleki hazajött, anyja meggyógyult. Közben Koltó községe folyamodványt intézett a császárhoz, hogy Telekit oldja fel a száműzetés büntetése alól. Hosszú nyolc évi száműzetés után engedélyt nyert az otthonmaradásra és a koronázás után elkobzott birtokát is visszakapta.¹

Amilyen kalandos és színes volt addig az élete, éppen olyan nyugodt, csendes mederben folyt tovább szűkebb hazájában, Erdélyben való végleges letelepedése után.

Garibaldival való összeköttetésének emlékei még öreg korában is fiatalos frissességgel éltek lelkében. Garibaldi képe élete végéig az íróasztala felett állott.

Teleki Sándor hazaszerető lelkének utolsó fellobbanása végső kívánságában is kifejezésre jut. Meghagyta, hogy kedves koltói kertjében az alá a fa alá temessék el, mely alatt Petőfi legtöbbit ült. A koltói parkban Petőfi fájának lombsusogása mellett álmodja tovább a magyar szabadság elnémult dalát.

Teleki fegyvertársa, sorsosztályosa és jó barátja, Bethlen Gergely 1867-ben a kiegyezés után amnesztiát kapott és ő is hazatért az emigráció sok más bajnokával együtt. Alig volt abban az időben nála népszerűbb ember Erdélyben. Mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel, valóságos diadalmenetben fogadták.

A hadakozás, a száműzetés évei nagyon aláásták egészségét is és hazatérése után egy fél évre Kolozsvárt meghalt. Éppen azon a napon

¹ *Gyaluy Farkas*: Teleki Sándor regényes élete.

temették el ugyanott, amely napon 19 évvel azelőtt mint győzelmes vezér érkezett a városba. A sírja felett emelkedő díszes emlékoszlop felírása rövid, de sokatmondó szavakban fejezi ki az erélyi hős életét: «Harcolt a hazáért 1848—49-ben mint ezredes, a világszabadságért mint olasz tábornok».

A magyar légió tagjai közül sokan pihennek Szicília földjében. Pár évvel ezelőtt közös sírboltban helyezték el a hős magyar katonákat és kegyeletes szívek munkája, a Patróna Hungáriának carrarai márványból faragott domborműve a magyar vitézség örök emlékeztetőjeként örökölnek felettük.

Ha a Trianon után felépített új határok súlyos mérföldköveket gördítettek is a szicíliai, a magyarországi és erdélyi hősi sírok közé, a halhatatlan eszmék, amelyekért hőseink együttes erővel küzdöttek és véreztettek, egyesítik őket a nemzet minden törekvésében. Tovább élnek utódaikban és tovább élnek történelmi nevük örökösében, a küzdő férfiakban és az új sorsalakulatok által frontvonalba állított tetterős asszonyokban, akik nemzeti tradícióikkal felvértezve harcolnak és dolgoznak Csonka-Magyarország szívében és a határokon túli árva Erdélyországban a magyar Jövendőért.

Hory Eteleka.

MAJÁLIS.

*Síkvidéki erdő, sűrű kerek erdő,
körülötte árok vagy afféle fertő,
pocsolyás csatorna. A vízében sás van
baj-sereget sejtő örök sugdosásban.
Tán azóta maradt suttogó szokása,
hogy itt volt sok kuruc s betyár bujdosása.*

*Ide bujtam én is, hogy senki se lásson.
Két kezem tarkómon. Fekszem egy tisztáson.
Nézem a felhőket. A szőlőhegy orma
idelátszik. Zöldül. Rajta játék-forma
emberkék s úgy látszik, csak játékból ássák.
Ki sejtene most a hegy nagy vajúdsát?*

*Ki tudja egy titán agya miket forral?
Egyszer csak előáll fürttel, musttal, borral:
megy a mámor malmán a nagy kerék föl, le
s nemzedékek lelke virágos lesz tőle!
Ez az óbor szintén az ő ajándéka:
ha ezt inná, csízként fütyülne a béka.*

*Tavasza van s az erdőn minden pontos, rendes,
akár áll, akár jár, akár fut vagy repdes,*

figyelek fát, fácánt, lepkét, dongót, hangyát,
minden tudja színét, minden tudja hangját,
a csalogány-jütytől a szúnyogdongásig,
s egyik sem kíváncsi mit csinál a másik.

Rajzanak a színek, hangok mindenünnel.
Majális van, ünnep! Mi lesz ha megszűnnek?
Mint apám kirajzott méheit fogdosom
a kasba kamaszként: úgy fogdosom mostan
színek, hangok raját a lelkem kasába.
Tél jön. A szív vénül s méz az orvossága.

Fekszem, mintha Dél szült volna és nem Észak!
Isten műhelyéből, hol nincs veriték-szag,
most jöttek e lombok. Szürcsölöm a csendet.
Egy gyöngyvirág egész hallhatóan csenget.
Nem volna csoda, ha állejtne egy nimfa.
Szatírként kacag egy száz bimbójú hím-fa.

Szürcsölöm a csendet, környékez a szender.
Megzörren a sűrű. Állat jó? vagy ember?
Két méternél hosszabb ember néz rám állván.
Szikár. Hetven éves. Nagy fejsze a vállán.
Sobri Jóska fajta. Az erdőnek öre.
Lassan közeledik s ő köszön előre.

Megkínálom borral. Vaslelket tart lába.
Lassan kinyílik, mint beroszdált vén láda.
A virágos gyepre kiteríti túlkát,
mint egy véres kendőt. Rég volt. Bál volt. Szidták,
leütött egy legényt doronggal vaktába
s még éjjel kiszökött, ki Amerikába.

Negyven éve őrzi egyedül e fákat.
Megkérdem tépett-e pár szál gyöngyvirágot?
Azt mondja, nem szedett jó egynehány éve!
Tenger szépség között nincs szépségre éhe.
Betyárként baltával vigyázza az erdőt.
Nem jütyül se vág dall, se sötét kesergőt.

Megmutatja mégis hol terem. Keresgél,
csokrot szed maga is, fürgébb nyúlnál, nyestnél.
A kéz, mely gyilkolva forgatott dorongot,
gyöngyvirágot nyújt át. Csendesen borzongok
s hazafelé menve mintha azt a holtat
látnám a mocsárban, nem a teliholdat.

ESTI PÁRBESZÉDEK.

ATÉLI alkonyatok ködös, szürke hangulata borult Drezdára. Finom pelyhekben lassan ereszkedni kezdett a hó. Az Elba partján jártam és elgondolkozva bámultam bele a téli alkonyatba. Szürkés-kék esti köd lebegett a méltóságteljesen tovahömpölygő folyam felett, melynek színén visszatükröződött a városnak elmúlt idóktól patinás képe, sőt itt-ott egy korai lámpás rezgő fénysávja is végighasította a nesztelenül sikló vizeket. Tovább mentem és befordultam egy hosszú utcába. Az utca csendes volt és néptelen. Lépteimnek kopogó zaja bántólag verte fel a téli álmában dermedt városrész csendjét. Hatalmas barokk paloták csúcsos fedelei komoran rajzolódtak le a sötétedő égboltra. Szellő suhant végig a néptelen utcán s a történelem lehelletét hozta magával. Az ódon házak fenséges magányukban mind megannyi elfelejtett arcról, különös emberéletekről beszéltek nekem s képzeletem a letűnt idők titkait kutatta. Vajjon minő emberek élhettek, szenvedhettek és örülhettek, minő különös sorsvonalak találkozhattak itt egymással, ahol az idő látszólag megállt és ahol a ma nyugtalan lármája elbujt a keskeny házak cifrára faragott ablakai mögé? Szinte éreztem, hogy ezek a néma házak hátborzongató, majdnem kriptai csöndjükkel valami titkot rejtenek magukban, valami tragikus eseményt, melyről talán kevesen tudnak, de melynek itt kell valahol rejtőznie a gondosan bezárt ajtók és ablakok csipkefaragású keretei mögött.

Az alkonyat bizonytalan szürkéségéből most egy hatalmas épület körvonalai bontakoztak ki. A kapu előtt két, majdnem életnagyságú velencei kőoroszlán állt őrt, a kapu felett a lovagsisakos címerpajzs büszkén hirdette gazdájának ősi nemességét. Nagyot dobbant a szívem. Bolyongásaimnak végére jutottam, előttem állt a keresett cél, a Marcolini-palota. Félénken, szinte áhítattal léptem át a küszöböt és érdeklődtem a portásnál, megtekinthetném-e azt a szobát, melyben valamikor a franciák nagy császára lakott? Az öreg, nagyszakállú német készséggel állt rendelkezésemre. «Valóban a császár dolgozószobája ma is úgy van, mint ahogy hajdanában volt. Idegenek ritkán keresik fel, nem igen tudnak róla, uram. De azért tessék csak jönni, szívesen megmutatom.» Egy szegről zörgő kulcsosomót akasztott le és megindultunk lépcsőkön fel, homályos folyosókon keresztül. A markába nyomott borralvaló hamarosan igen bőbeszédűvé tette az őreget és nagy körülményességgel mondta el az épület történetét.

«A palotát 1774-ben az olasz származású hatalmas Marcolini-

család építtette és egészen a XIX. század elejéig a család kezében is volt. Ekkor királyi birtok lett és az is maradt a mult század közepéig, mikor Drezda város tulajdonába ment át. A város kórházat csinált belőle és mint látni tetszik, a mai napig is ezt a célt szolgálja. A császár ezelőtt 119 évvel több mint egy hónapig lakott itten. Az oroszországi kudarc után innen kezdte meg vert hadseregének újjászervezését és előkészületeit a népek nagy csatájára. És itten, ebben a szobában fogadta az osztrák minisztert, Metternichet, akit Ferenc császár küldött Napoleonhoz, hogy egy utolsó kísérletet tegyen a béke megmentésére.»

Kísérőm egy vastag tölgyfaajtót nyitott ki előttem. Gyéren világított magas szobába léptem. Ez volt tehát az a hely, ahol több mint száz évvel ezelőtt a világtörténelem legnagyobb zsenijének és az akkori Európának sorsa eldőlt. Körülnéztem. A szoba közepén nehéz lábakon álló hosszú, faragott asztal, néhány ugyanolyan faragású szék, két hasonló modorban készült szekrény. A fával burkolt falakon régi vadászjeleneteket ábrázoló képek. A kertre nyíló ablaknál kis íróasztal, lúdtollal és egyéb írófelszerelésekkel, mellette két karosszék. Itt történt tehát az a nevezetes találkozás. 1813 június 26-át írtak akkor. Az orosz vereség után Drezdába, Németország szívébe vonul vissza a császár és innen próbálja ismét egyensúlyba billenteni megingott hatalmát. Ferenc császár, aki bár gyűlöli vejét és fél tőle, sok mindentől befolyásolva, de főleg leányára való tekintettel egy utolsó kísérletet tesz a béke megmentésére. Elküldi Napoleonhoz Drezdába mindenható miniszterét, Metternichet, hogy ha lehet, egyezzek meg a szinte verhetetlennek hitt hadvezérrel. A kancellár hosszú és fárasztó kocsizás után érkezik a szász fővárosba és azonnal kihallgatásra jelentkezik. A császár, aki érzi, hogy gyenge és így ebben a pillanatban szüksége van békére, rögtön fogadja a minisztert. A tanácskozás kilenc óra hosszat tart. Metternich súlyos követeléseket támaszt, a császár ellenérveket hoz fel és mindenáron a maga álláspontjának helyességéről akarja meggyőzni a kancellárt. Még Napoleonnál is szokatlan heves jelenetek játszódnak le közöttük. A császár toporzékol dühében, de a miniszter nem enged, a tárgyalás késő este ér véget s Metternich eredmény nélkül utazik haza. Ezen a délutánon pecsételődött meg Napoleon és Európa sorsa. A néhány hétre rá megnyíló prágai kongresszuson megalakul az újabb koalíció, Lipcse, Elba, Watterloo . . . És alig két év múlva a császár elhagyja Franciaországot és Európát, hogy élve soha többé vissza ne térjen s belemerülve az Atlanti óceán és Szent Ilona magányába, lezárja a világtörténelemnek egy még késő évtizedekre is kiható korszakát. És ennek a meteorszerű életnek ez a legdrámaibb fordulata itt indult el, ebben a szobában, melynek kriptái csöndjébe behallatszik a kórházi betegek fájdalmas sóhajtása, haldoklók hörgése, ablakai alatt pedig, hol egykor kucsmás gránátosok és fehérharisnyás lakájok állottak sorfalat, a XX. század lármás, lüktető, rohanó áradata hömpölyög el.

Kísérőm már jóideje hallgatott, elunhatta hosszas álldogáláso-

mat s magamra hagyott. Egyedül maradtam s talán fantáziám, talán az alkony misztériuma elem varázsolta a feledés homályába merült eseményt. Magam előtt láttam a kancellárt, amint a palota előtt kiszállva hintójából, történelmi missziójának tudatában, hidegen és nyugodtan halad fel a lépcsőn, lakájok, tábornoki egyenruhák és arannyal hímzett miniszteri frakkok sorfala közt a császár fogadószobája felé. Az arcokon feszült várakozás. Mindenki tudja, ez az osztrák miniszter a békét vagy a háborút hozza magával, de a kulcs másik végét a császár tartja a kezében. Továbbmegy. A ceremóniamester bejelenti, halk kopogás, az ajtó feltárul, belép. Napoleon elébe megy s a régi dinasztia minisztere mély meghajlással üdvözlí a megvetett és rettegett uralkodót. A bevezető udvariaskodások után a császár szokása szerint rögtön neki-támad ellenfelének. Igyekszik megfélemlíteni és így céljainak megnyerni. De Metternich hűvös és nyugodtan állja a vihart. Tudja, hogy nincs itt mit keresnie és csak ura iránt való engedelmességből jött Drezdába. Tudja, hogy itt ma nem jöhet létre megegyezés. A császár most gyenge, érkezett a leszámolás órája. Ez most az ő nagy pillanata . . . porba sujthatja a Titánt. Ezért jött Drezdába és terve sikerülni fog. De a magas homlokú, éles tekintetű osztrák arisztokrata nem hiába járta végig a diplomaták legjobb iskoláit. Finoman és biztosan fonja hálóját a vergődő óriás körül. «A háború és béke Felséged kezében van letéve. Európa sorsa, jövője és a Felségedé is Felségedtől függ. Ma még meglehet kötni a békét, holnap talán már késő lesz.» A császár becsületére hivatkozik. Mint a leghatalmasabb uralkodó, nem köthet lealázó békét. A miniszter megsejteni a készülő franciaellenes koalíció hatalmas körvonalait. A császár méregbe jön. Indulatosan bizonyítja, hogy bármilyen nagy legyen is az ellene alakuló koalíció, még mindig számszerinti fölényben van és leplezetlen őszinteséggel tárja fel az ellenséges hadseregben lévő kémjeinek jelentéseit. Metternich nyugodt marad. Hasonló adatokkal játszik és kimutatja, hogy a francia hadseregbe most már legfeljebb gyermekeket és aggastyánokat lehet besorozni. Beléhevül. Halvány arcát pír önti el, már meglegyintette a diadal mámore. A császár kétségbeesett ellenkezése megerősítette Metternichben a győzelembe vetett hitet. Érzi, hogy ez az alkony, melybe tárgyalásuk belényült, a titánnak is alkonya. A meteor elérte pályájának csúcspontját s mielőtt eltűnnék a sötétségben, még egyszer felragyog. Még a régi Napoleon beszél vele, de az indulaton, és a harsogó kemény beszéden keresztül is elvétve már oda-odaveti árnyékát a szentilonai remete megtört fáradsága. Most már fölényben van és érezteti is ezt ellenfelével. De midőn nem hajol le a császárnak mérgében földhözvágott kalapja és keztyűje után és rövid, kínos szünet mulva magának a császárnak kell azt felemelnie, akkor bensejét mégis valami szánalomféle járja át. A haldokló oroszán egy kissé mindig szánalomraméltó.

Közben leszáll az est. A növekvő sötétségben csak nehezen külön-

bözteti meg a két férfi egymást, de senki se mer bejönni, hogy vilá-gosságot gyujtson. A császár csenget. Egy lakáj égő, nehéz ezüst gyertya-tartót helyez a tárgyalóasztalra. Kint az izgalom tetőpontra hág. A császár még nem bocsátja el a minisztert, megint előlről kezdi. Mindhiába, Metternich hajthatatlan marad. Egy darabig szótlanul ülnek egymással szemben. Az egyik középkorú. Zöld egyenruhájában kicsiny, zömök. Élesen metszett orr, átható tekintet. Markáns arca ideges nyugtalansággal rángatózik. A másik fiatalabb, magas, karcsú, arisztokrata, nyugodt. Himzett ruhája kifogástalanul simul majdnem törékeny testéhez. Szép, szinte nőies arc. Tekintete hidegen fogja fel ellenfelének vibráló mozdulatait. Egymással szemben ülnek, alig egy méternyire és mégis oly messzi vannak, hogy elfér közöttük egy egész világ. Az egyik a zseni, a másik az ész. Az egyiknek szűk a világ, a lehetetlent hajszolja s uralkodni akar a végtelen felett. De földhöz van kötve s így el kell vesznie. Meg kell hajolnia a másik előtt, kinek agyában nem kergetik egymást olyan szédítő gondolatok, de akinek a fantáziája a földi lehetőségek keretein belül mozog. Merészen, szinte a test és a lélek, a matéria és anyagtalanság harcához is lehetne hasonlítani e két szellem-óriás párbaját. Itt a zseni a lélek és az ész a matéria. Ha valahol magasabb szférákban játszódna le ez a küzdelem, a diadal kétségtelenül a császáré volna, de itt, földi dimenzióban ki kell aludnia az idetévedt isteni szikrának. Ez több, mint két államférfi mérkőzése. Az örökös nagy emberi harcnak két képviselője vívja itt egymással csatáját. És az anyag ezúttal is győzedelmeskedni fog a földi korlátok közé szorított lélek fölött.

A viaszgyertyák lobogó lángja hosszú árnyékokat mozgat a sötét tölgyfamennyezeten. Imbolygó lengéssel bizonytalan képek rajzolódnak a falakra. Nyári alkonyatban, kandeláberek gyér világánál két férfi beszélget Európa és az emberiség jövőjéről. Aztán vége. A császár feláll. Utolsó nagy jelenet s a kis ember előrehajolva, szemében szinte apokaliptikus vízióval kiáltja belé az éjbe: «A császár nincs többé, de Bonaparte tábornok mégegyszer meg fogja mutatni a világnak, hogy mire képes. Rettenetes ütközet lesz ez, nagyobb a történelem minden csatájánál. Eszmeáradatok fognak benne megütközni egymással, az én felvilágosodott eszméim a kegyedék maradiságával. A katonák száz-ezrei fognak elhullani, vész és pusztulás lesz mindenfelé. Lehet, hogy ez a trónomba fog kerülni, de akkor a világot temetem el romhalmai alá». A kiáltás elhal s a falak nem verik vissza messzemorajló visszhangként. Köröskörül néma csend. A miniszter mélyen meghajol, távozik.

Tekintetem kitevedt az ablakon s a különös vízió folytatódott. A park téli dermedtségbe meredt fái egyszerre kizöldülnek s felöltik nyári pompájukat. Lent nagy hársfák, a szökőkút előtt halad a császár és Metternich. Már nem beszélnek a békéről, hisz mindketten tudják, hogy az összeütközés elkerülhetetlen. De valami ellenállhatatlan vágy fogja el a császárt, hogy ellenfelének mégegyszer a szeme közé nézzen,

mielőtt végleg, talán örökre elválnak egymástól. A Neptun istenről nevezett szökőkút szirénjei, melynek ma a jámbor drezdaiak csodájára járnak, ontják magukból a hatalmas vízsugarakat. A víz visszahull a medencébe, csobog, szertefreccsen, leömlik a lépcsőzetes zuhatagon. A császár magyaráz; de nem igyekszik már megnyerni tervének ellenfelét. Közömbös dolgokról beszél. A másik figyelmes udvariassággal hallgatja. Aztán búcsúznak s mindegyik visszatér a maga gondolataihoz. Az egyik fergetegként óhajtja végigseperni a világot, s valahol Ázsiában, a Gangesnél akarja túlszárnyalni Jupiter fiának ragyogását. A másik csak emennek kozmikus erejét akarja lekötni. Csodás, de örök emberi sorsok.

A varázslat megszűnt. A kert újból fehér lepelbe öltözött és a félhomályos szoba megint komoly, rideg múzeummá változott. Már távozni akartam, mikor egyszerre, mintha csak a falakból tűnt volna elő, előttem állt a császár. Úgy állt, ahogy az előbb láttam, zöld egyenruhájában, a becsületrend rozettájával, átható tekintetével. Hódolattal hajoltam meg s zavaromban csak dadogni tudtam. «Felség!» A császár rám pillantott. «Kicsoda kegyed és mit kíván, hogy itt elővarázsolja multamnak éppen azt a jelenetét, mely számomra keserves, de sorsomra talán a legnagyobb befolyással volt?» Felbátorodtam. «Felség! Én csak egyszerű ember vagyok, de engem is emészt a cselekvésnek, az elérhetetlen harcolásának vágya». A császár fölényes iróniával nézett rám. «És csak ezért jött ide s zavarta meg egy évszázadnál is hosszabb nyugalمامat, hogy ezt közölje velem?» «Nem ezért — feleltem fojtottan. — Európa, az egész világ ma nagyon hasonlít a száz év előttihez. Akkor, ama júniusi délutánon ebben a szobában dőlt el Felséged és az akkori Európa sorsa. Naponta az emberek százai mennek el ez előtt az ablak előtt, anélkül, hogy eszükbe jutna, milyen más lenne az ő életük, ha Felséged akkor győzedelmeskedik. Mert lehet bírálni Napoleont, a történelem azonban már kimondta ítéletét és tudjuk, hogy voltak nagy és nemes tervei, melyeket nem tudott már megvalósítani. De nem szándékom erről beszélni, méltatlan is vagyok hozzá, csak kérdezni szeretnék. Választ várok az óriástól a jelen kérdésére. Mi lett volna akkor és mi lenne most, ha amaz éjszakába nyúló tárgyalásból a császár kerül ki győztesen? Ezért jöttem, Felség!» A császár összeráncolta a homlokát. «Azt mondja, hogy felettem már kimondták az ítéletet? Nem hiszem. De tudja meg, fiatal ember, hogyha én akkor . . . úgy a világ ma közelebb lenne azoknak a problémáknak a megvalósulásához, melyek mostan nyugtalanítják és talán kegyed sem idézte volna ma fel lázongó lélekkel az én multamat.» Felelni akartam, de egyszerre nem hallottam többé a saját hangomat. Csodálatosan, halkán Metternich közeledett. A császár eltűnt s én a herceggel egyedül maradtam. Előkelő, nyugodt és hűvös volt. Felbátorodva előbbi beszélgetésemen, feléje fordultam. «Mint a nagy párbaj győztesét, mint akinek sikerült a titánt lesujtani, szabadjon kérdeznem Excellenciádat, miért nem . . .» Metternich hideg tekintete ajkamra

fagyasztotta a szót. «Talán vádolni akar?» S ekkor úgy rémlett, mintha keményen a szemembe nézne. «Vádolom, herceg, de nem azért, amiért nekem elsősorban vádolnom kéne. Nem vetem szemére, hogyan alázta meg és verte bilincsbe százszor is nemzetemet. Nem. Hazám szomorú sorsa csak egy fejezetét képezi az emberiség nagy tragédiájának. Én most az emberiség nevében vádolom. Ön, aki győztesként került ki a történelem legnagyobb zsenijével vívott küzdelméből, mire használta fel hatalmát? A béke és megértés jelszavával sujtotta le a nagy hódítót. De ehelyett új kataklizmák és vérengzések magvát hintette el, melynek gyümölcseit mi, a XX. század emberei fizetjük meg. Ezért vádolom a hatalmas kancellárt.» Metternich nyugodt tekintete valahová a messziségbe révedt, aztán halkán felelt: «Egész életemet a legitimitás elvének, a mérsékletnek szenteltem. Ezért küzdöttem és ebben buktam el. A világ mindenütt forrongott körülöttem és úgy véltem, hogy minden eszközt, olykor kegyetlenséget is alkalmaznom kell, hogy az emberiséget megmentsem egy nagy katasztrófától. Lehet, hogy a kegyed nemzetével igazságtalanul bántam, de a kegyedék ázsiai szertelensége sohasem bírta egyéb népek fegyelmét. Erőszakos voltam, de ki csodálkozhat ezen? Egy világot láttam összeomlani és az volt a meggyőződés, hogy minden eszközzel küzdenem kell a vészthozó új eszmék ellen. Lehet, hogy tévedtem és akkor ebben rejlik tragédiám is. Ami pedig a jelent illeti, higgye el, minden, amivel vádol, nélkülem is bekövetkezett volna. A világ, az emberek mindig egyformák s ha akkor, abban a küzdelemben itt e szobában én maradok alul, úgy ma a császárt vádolná helyettem». Idegyszerű tompa kiáltás tört fel belőlem: «Ha ezt állítja, akkor hogyan . . .»

Egy erős kar markolt belém, a vízió elfozlott s a körülöttem kavargó ködből lassan kibontakozott kíséromnek, az öreg portásnak az arca. A galléromnál fogva rázott és aggodalmasan hajolt felém. «Rosszul lett, uram?» — kérdezte. «Oly sokáig tetszett bent maradni, hogy már aggódni kezdtem s mikor benyitok, a szoba közepén találok, amint az üres falaknak kiabál.»

«Nem. Nincsen semmi bajom — mormogtam, — csak olyan különös látomásaim voltak.»

«Ezért nem jó a régi dolgokat kutatni» — szólta fejcsóválva az ember és enyhén kifelé tuszkolt. Még egy pillantást vetettem az immár koromsötét szobába és úgy rémlett, mintha bent valahol egy sarokban furcsa árnyékokat látnék imbolyogni.

Amint a lépcsőn lefelé botorkáltam, arra gondoltam, hogy a világ örökös, csodás körforgásában milyen hasonlatosak lesznek az események s hogy abban a körforgásban a jelen a történelemben, a történelem pedig a jelenbe olvad. Mire az utcára értem, az álomba merült Drezdára sűrű, nagy pelyhekben csendesen hullott a hó.

Br. Wesselényi Miklós.

AZ ARISZTOKRÁCIA UJRAÉRTÉKELÉSE.

AXIX. SZÁZADI forradalmak révén uralomra jutott polgárság mindig az arisztokráciában látta ellenlábását. Komoly elméleti művektől kezdve az operettek és vígjátékok tréfáiig állandóan e cél felé röpködtek a nyilak. A támadások eredménye aztán olyan kép lett, amely nem felelt ugyan meg a valóságnak, de hűen visszatükrözte a polgárság felületesen gondolkodó széles rétegeinek a véleményét.

A polgárok egészségesnek és a haladás oszlopainak tartották magukat, az arisztokrata dekadens, beteges alak lett. A polgár leleményes és okos, az arisztokrata korlátolt; a polgár tisztességes és takarékos, az arisztokrata léha, könnyelmű és pazarló; a polgár szorgalmas és igyekvő, az arisztokrata kényelmes, lusta és nemtörődöm. Az arisztokratikus élet leglényegesebb vonása: a formák, a modor, a külsőségek tisztelete volt a legvörösebb posztó a finom mozdulatokat nehezen megtanuló polgári medve számára. Ezen a téren nem is mindig sikerül a tréfa és gúny fölényéig emelkednie, sokszor elveszti hidegvérét és a haragos, sőt indulatosan ostorozó támadás skáláján harsog.

Ez a vélemény az arisztokráciáról szinte megingathatlan és sérthetetlen volt egészen napjainkig, sőt az a bizonyos «ember az utcáról», az átlagember ma is így gondolkodik. Az elmélkedők egy része már a háború előtt szembefordult az ilyen természetű polgári gondolkodással. Ezt a szembefordulást mint a *demokrácia elleni támadást* szokták emlegetni. Különösen Franciaországban, ahol a demokratikus államforma a legszélsőségesebb formákat is felölthette, akadt több követője ennek az eszmeáramlatnak. Gazdasági téren *Porel*, akit a fascizmus szellemi apjának ismernek, szellemi téren *Seillière* és különösen *Maurras* e gondolat előharcosai. Ez a demokrácia elleni harc, amely legélesebben talán egyik külsőség, a parlamentarizmus körül tombolt, ma már lejutott a napi politika herce-hurcái közé az elméletek hűvös és nyugodt világából.

A demokratikus eszmékből való kiábrándulás két fontosabb irányban való fejlődést tett lehetségessé. Az egyik irány a szocializmus gyakorlati megvalósításában nyilvánult meg. A szocializmus legelterjedtebb megjelenési formája a szociáldemokrácia, amely igyekezett összhangot teremteni a szabadság jelszaván felépülő demokrácia és a kötöttebb életformák (különösen gazdasági téren) megvalósítását célzó szocializmus között. Ez összeházasítás eredménye csak kompromisszum lehetett, melynek színét az összetevő erők országonként változó nagysága adta meg. Ahol erősebb volt a demokrácia, ott a szocializmus fizetett rá az érdekházasságra, ahol a szocializmus tudott mélyebb gyökereket verni, ott a demokrácia került papucs alá.

Az előbb említett konzervatív elmélkedőkön kívül szocialista támadások is siettették a demokratikus eszmék kimúlását, hogy saját eszméiket valósíthassák meg, noha a szocializmus lényegében a francia forradalom eszméinek

továbbfejlesztése. A szocializmus és demokrácia felfogásában közös a sokszor értéktelen többség érvényesítése, de a módszer azonossága mellett a két társadalmi szerkezet célja ellentétes: a demokrácia az egyén jólétét és szabadságát tűzte ki célul, a szocialista elvek szerint berendezett államokban a kollektivitás, a közösség érdeke a vezető szempont. Ilyen a társadalmat a kollektivitás érdekében átszervező kísérletek a bolsevizmus és a hitlerizmus, sőt bizonyos vonatkozásaiban a fascizmusnak eredeti célkitűzései is.

A demokrácia bukása egy új eszmeáramlatot is a napvilágra segített, melynek eszméi a mult század «Liberté, Égalité, Fraternité» frázisaihoz szokott közvéleményben, de valószínűleg magában az arisztokráciában is ellenmondásokat váltanak ki. Az ilyen irányú gondolatokat *neo-arisztokrácia* néven foglalják össze. Nemcsak elszórt gondolatokat kell itt ismertetnem, hanem több gondolkodó hasonló állásfoglalását; nem néhány erőszakosan egy cikkbe szorított elmélkedővel, hanem azonos alapelvekből kiinduló egységes eszmeáramlat képviselőivel ismerkedik meg az olvasó.

Körülbelül három olyan vonást kereshetünk ki, amelyben minden gondolkodó megegyezik:

1. A demokrácia és kapitalizmus mennyiség- és számkultusza helyett a *minőség* lesz a kiválogatás szempontja. Korunk számkultuszára jellemző példákat könnyű lenne összehordani. A *rekord*-örület, a statisztika vak tisztelete, az irodalmi és művészi események számokkal való mérése (a könyvek példányszáma, a tiszteletdíjak nagysága stb. stb.) a különöségek és könnyen megérthető dolgok után induló tömeg, a sokszor értelmetlen tömeg «zlés»-ének uralmát jelentik. Nem az a fontos, hogy szép-e a könyv, hanem hány ezer példány fogyott el belőle, nem az a fontos, derék nép lakik-e egy bizonyos földterületen, hanem az, hogy hány millió. Nem az a fontos, hogy szépen fut-e vagy ugrik valaki, hanem hány perc alatt tesz meg száz métert, vagy hány centiméter magasról veri le a rudat. Az arisztokratikus felfogás sohasem nézi a mennyiséget, csak a minőséget.

2. A demokratikus, de még inkább a szocialista államokban a soha el nem ért, de mégis áhitott ideális állapot az lenne, hogy mindenki azonos színvonalon éljen. Az arisztokratikus felfogás szerint a különb embernek igenis joga van ahhoz, hogy az átlagnál nagyobb jólétet és hatalmat élvezzen. Értékesebb ember alatt azonban nem a kapitalizmus és az amerikaiak «money-maker»-jét értik, aki igen sokszor csak kíméletlenségben és lelkiismeretlenségben kiváló. A pénzt vadul hajszólo és vagyonokat összeharácsoló embertípus a valódi arisztokratának, aki a szép és becsületes életet tartja céljának, pontosan az ellenlábasa.

3. A harmadik vonás nemcsak az arisztokratikus felfogást jellemzi, a különböző szocialista államterveknek is egyik legfontosabb tulajdonsága. A mai demokratikus és liberális államoknak egyik legtöbbit emlegetett hiánya a szabadság jelszavából folyó céltalanság és rendnélküliség. A szocialista elmélkedők ezen a bajon «tervezgatókódás»-sal igyekeznek segíteni. Az arisztokratikus államberendezés ugyanezt a kérdést a vezető osztály diktatúrájával oldja meg, mert nem éri be a gazdasági élet egyoldalú szabályozásával. Az állam minden életmegnyilvánulása a vezető osztály akaratától függ. Már az az egyetlen tény, hogy a tömegek elfogadott tekintélyhez igazodhatnak, egységet és rendet teremt: célt tűz ki az állam életének.

A neo-arisztokrácia első fellépési formája a forradalom és demokratikus államélet támadása. E forma legismertebb képviselője *Charles Maurras*, egyik

legérdekesebb francia gondolkodó és egyik legjobb francia ujságíró. Szerinte a forradalom káosz, rombolás, rendetlenség. A szabadság és demokrácia szétzüllesztí a nemzetet, feléli az addig gyűjtött tartalékot, újat nem alkot, mert nincs semmi, ami a tömeget termelésre serkentené. A termelő korszakok jel-szava nem a szabadság, hanem a rend. A modern demokratikus társadalom menthetetlenül a végleges felbomlás felé tart, csak egy eszközzel lehet útjában megállítani: a király visszahozatalával (Franciaországról beszél) és a régi arisztokrácia előjogainak felelevenítésével.

Maurras elsősorban kritizál, támad. Jelentőségét csak akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy a háború előtt, századunk elején hangoztatta kifogásait. Ma már nem olyan újszerűek ezek a gondolatok, hiszen nagy részüket már megvalósították, ami pedig gondolat maradt, annak igazságát ma, a kapitalista-demokratikus világ lenyugvó napjának fényénél jobban látjuk, mint a háborúelőtti ember optimizmusának ragyogásában. Ez azonban csak kritikái, a demokráciát támadó gondolataira vonatkozik. Amit mint orvos-szert ajánl, a francia XVII. század feltámasztását, ma még kevésbé valósíthatjuk meg, mint valaha. Eltekintve attól, hogy nem vall nagy leleményességre egy letűnt világ visszakívánása, a történelem nem ismer visszatérést és a különböző restaurációs kísérletek nem voltak hosszúéletűek.

Maurras műveit harcias hév és lendületes előadás jellemzi. Semmi sem bizonyíthatja jobban az ezirányú gondolatok terjedését, mint az a tény, hogy a hasonló meggyőződésű *Keyserling Hermann gróf* már a történetfilozófus nyugodt hangján beszélhet ugyanerről a témáról. Nyitott kapukat nem érdemes dőngetni.

Keyserling legnyiltabban a *Spektrum Europas* című művében tesz tanúságot felfogásáról. Sorra jellemzi Európa népeit és a magyarokkal kapcsolatban adja elő elméletét. Ennek köszönheti a magyarság, hogy rokonszenves hangon ír róla a kiváló szerző, nagy jövőt jósol neki, de azt is, hogy a magyarság jellemképét éppen a vele kapcsolatban előadott elmélet egyoldalúvá, egy kissé életteleenné teszi.

Kétféle erkölcsiséget (ethosz) különböztet meg Keyserling: a munkás- és hódítóethoszt. A munkásethosz a meghódított népeket jellemzi, a hódítóethosz az urakat, akik mással dolgoztatnak. A mai zavarok abból keletkeztek, hogy az átlagemberrel nem bántak jól és igazságosan. De a különböző lázongások és forradalmak nem jelentik azt, hogy a munkás-ethosz általános lehet. A tömegeknek ideálra van szükségük és ezt a szerepet csak az «urak» tölthetik be.

Az arisztokráciát biológiai terméknek tartja, az erkölcsi tartalmú előkelőséget a «grand-seigneur» szóval jelöli meg. Az ideális nagy úr jellemvonásai a nagylelkűség, adakozókedv, áldozatkészség és egyéni értékének tudata. Mivel mindenki más fölött állónak érzi magát, a grand-seigneur nem tud irigykedni vagy bosszút állni, de személyfölötti okokból hidegen tud büntetni. Keyserling idézi: «Je ne connais ni le ressentiment, ni la vengeance, mais je connais l'exécution capitale».

Keyserling nem küzd, hogy újra elterjedjen az arisztokratikus felfogás, hanem tárgyilagosan megállapítja, hogy «míg a régi rendi alkotmány meghosszabbított életét élte, a demokrácia haladást jelentett. A világháború óta visszafejlődést jelent, mert csak a minőség uralma mentheti már meg Európát; a mennyiségi gondolat eljátszotta már szerepét».

Ez a történetfilozófiai színezetű jóslat, amely Európa jövőjét az ariszto-

kratikus gondolat terjedésétől teszi függővé, Keyserling gondolatmenetének talán legérdekesebb momentuma. Maurras harcias szellemessége után, amely néhány részletében Don Quijote szelmalomharcára emlékeztet, ez a nyugodt biztonsággal leírt mondat egy kicsit hirtelen jön: túlságosan meglepő. De ez nem e mondat írójának hibája, aki kedvelné a finom átmeneteket, hanem a történelemé, amelynek üteme a háború óta meggyorsult.

Az arisztokrácia és a grand-seigneur fogalmának szétválasztása a másik fontos gondolat. Keyserling szokása szerint ugyan nem vezette végig egész elméletén ezt a szétválasztást, csak felvetette, később aztán megint összekeveri a kettőt. Sokkal jobban szereti a szellemes ötleteket és a meglepő fordulatokat, mint a logikus gondolatvezetést.

R. N. Coudenhove-Kalergi valósítja meg teljesen ezt a szétválasztást *Los vom Materialismus!* című művében. A mai arisztokráciát a feudalizmus maradványának tartja, az általa felállított elveken felépülő új társadalom az igazi arisztokrácia: «Az új-arisztokráciában az egyéniségeknek kell vezetniök a tömeget, fordítva, mint ma, amikor a tömegek diktálnak vezetőiknek».

Az új-arisztokrácia küzd a kasztrendszer ellen, de nem azért, mert szereti az egyenlőséget, hanem hogy megadja a lehetőséget az igazi egyéniségeknek, hogy — megszabadulva származásuktól — vezető helyeket foglaljanak el.

Az új-arisztokrácia küzd a demokrácia ellen, nem azért, mert mindenkinek egyenlő lehetőséget ad, hanem mert a tömeget az egyéniségnél többre becsüli.

Az új-arisztokrácia az egyéniséget akarja a politika sarokkövévé tenni. Fölemelkedését és kifejlődését akarja követelni. Az egyéni értékre és egyéni teljesítményre akar új, természetes társadalompiramist építeni.

Új arisztokráciát akar berendezni, de nem a vér, hanem az érték arisztokráciáját.

Akármilyen tetszetős is ez az elmélet, akármilyen szépek is ezek a Nietzsche emlékeztető aforizmák, ennek az elméletnek is megvan az a hibája, hogy mélyen hallgat arról, hogy miképpen válasszuk ki az értékeket. Mi legyen a kiválóság mértéke? Az uralkodók nem idegenkedtek attól, hogy a polgári rend törtető egyéniségeit bevegyék az arisztokráciába. Az ipar-bárok és bankgrófok nagy száma tanuskodik erről. De Coudenhove-Kalergi ezeket nem tartja igazi arisztokratáknak. Az arisztokrácia lényege valóban az lenne, hogy a kiváló és értékes egyéniségeknek adjon vagyont és hatalmat, nem pedig a vagyonhoz és hatalomhoz címet, mintegy az érték pótlásául. Elgondolásában — kötöttsége mellett is — ilyen lenne a háború után nálunk megalapított *vitézi rend*, de — sajnos — hiányzanak a terv teljes megvalósításához szükséges anyagi eszközök.

Coudenhove-Kalergi neo-arisztokráciája csak a leglényegesebb és legtermékenyebb elvet veszi át az eddigi felfogásból: a jobb minőségű emberanyag uralmát. Noha nem mondja meg, hogyan lehetne kiválasztani ezt a jobb minőséget, mégis érdeme, hogy ezáltal annyira kitágítja az arisztokrácia fogalmába tartozó emberek körét és annyira tetszetős formába foglalja a gondolatot, hogy meggyőző ereje határozottan növekszik ezáltal. A magyar *Hunyady József gróf* is körülbelül ilyen fogalmazást fogad el. Az arisztokrácia erkölcsi tartalmát tartja fontosnak: a születés és vagyon csak elősegíti ez ideál megvalósítását, de nem nélkülözhetetlen kelléke.

Ez elmélkedőkön kívül, akik a jövő államformáját arisztokratikus elveken akarják felépíteni, a tudósok egy része már minden célzatosság nélkül

megérti és becsüli a különböző arisztokratikus tulajdonságokat. Ilyen Müller-Freienfels, a neves német pszichológus és szociológus, aki legújabb könyvében «Tagebuch eines Psychologen» egy fejezetet szentel az arisztokratikus gondolkodás megértetésének. Nálunk a tudósoknak ezt az objektív fajtáját Szekfü Gyula képviseli, aki már meg tudta magát szabadítani a multszázadi jelszavaktól és a magyar történelemben rámutatott főurainknak nemcsak hibáira, hanem erényeire is.

Ha ennek a rövid idő alatt lefolyó változásnak, amely alatt a kinevetett arisztokratából szinte ideál lett, az okait keressük, semmi esetre sem találjuk meg az arisztokráciában magában. A «felső tízezer» maradt olyan, amilyen volt, legfeljebb rovására változott, mert jobban visszavonult a közügyektől. E változás oka a támadó polgári osztály harci kedvének és önbizalmának csökkenése. Ma mindent újraértékelnek, amit a feltörekvő polgárság lerombolt, vagy le akart rombolni: középkort, vallást — arisztokráciát. Bár megmenthetné ez az «újraértékelés» a régi világ valódi értékeit.

Fábián István.

A SEMMI DALA.

*Én vagyok a zene, mely néma,
A sugár, amely láthatatlan,
Mesék hőse, aki sosem volt,
Bár ismered ezer alakban.*

*Elhallgatott vallomás vagyok
Félénk szerelmes íjjú ajkán.
Vagyok álom, mely félig elszállt,
Bár még előtted vibrál tarkán.*

*Félbeszakított ihlet vagyok
Öreg költő fáradt agyában,
Remekmű, mely sohasem készült el,
Szépség, nem létező, hibátlan,
— Mint szívárvány az éjszakában.*

Kiss Ernő.

EMLÉKEINK.

Luigi Pirandello.

EZ VOLNA az az utca? És ez a ház? És ez a kert?
Milyen hiú dolog az emlék!

Mikor sok sok év után meglátogattam szülővárosomat, ahol gyermekkoromat töltöttem, csakhamar észrevettem, hogy bár a város semmiben sem változott, mégis egészen más volt, mint amilyenek emlékeimben láttam.

A kis város semmikép sem élte azt az életet, amelyben hiedelem szerint oly sokáig magam is résztvettem, és amely képzeletemben még hosszú ideig éppúgy folytatódott nélkülem is. A helyek és a dolgok egyáltalában nem voltak olyanok, ahogy őket édes érzésekkel szívemben megőriztem. Bizony ez az élet sohasem létezett másutt csak bennem. És most, újra látva a dolgokat — melyek nem voltak mások és mégis megváltoztak, mert én magam változtam meg — valótlannak tetszett az a régi élet, önámító álomszüleménynek, költői művemnek rég elmúlt időkből.

Hiú tehát minden emlékem.

Azt hiszem, annak, aki sok év után tér vissza hazájába, a legszomorúbb élménye az, hogy látja, mint sülyednek a semmibe, mint halványulnak el és foszlanak szét az emlékei. Életté szeretnének válni újra, de a régi helyeken nem találnak talajt, mert a megváltozott érzés nem tudja megadni a helyeknek azt a valóságot, mellyel valamikor, nem saját magukban, hanem bennünk bírtak.

És hasonló titkos bizonytalan aggódást éreztem, akkor is, mikor gyermekkorom és ifjúságom egyik vagy másik társát felkerestem.

Ha már a dolgok nem voltak ugyanazok és kitűnt, hogy akkori életem csupán elképzelt volt, vajjon kik és milyenek lesznek hát akkor hajdani pajtásaim, akik tőlem mindig távol éltek és elképzeléseimet nem ismerték?

Én egy más világból láttam őket, a saját csaló emlékezetemben létezőből, és mikor félenken célzást tettem valakire, aki számomra a távoli időket jelképezte, mindig attól tartottam, hogy így válaszolnak:
— Dehát hol is? . . . Dehát mikor is? . . .

És ha a távolság hajdani társaimnál, mint minden embernél, a gyermekkort derűs fénnel sugározza is be, még sem jelenthetett az náluk annyit, mint nálam, mert nekik mindig szemük előtt volt az összehasonlításra kínálkozó sivár és egyhangú valóság, mely nekik sohasem tűnhetett megváltozotttnak, mint most nekem.

Sok ilyen ifjúkori társ után érdeklődtem és szorongó meglepetéssel láttam, hogy egyes neveknél elsötétülnek az arcok, másoknál pedig megdöbbenést, undort vagy szánakozást tükröznek. És mindegyiknél az a bizonytalan érzésem jelentkezett, mely akkor fog el bennünket, ha fényes nappal, nyitott szemmel tapogatózva mozgó vak embert látunk. Szinte megmerevedtem az alatt a benyomás alatt, melyet kérdéseim az emberekre tettem, mikor olyanok után érdeklődtem, akik vagy eltűntek, vagy már nem érdemelték meg azt, hogy «olyan ember, mint én» törődjék velük.

Olyan ember, mint én!

Nem értették meg és nem tudták megérteni, hogy kérdéseimet egy elmúlt időből teszem fel és hogy azok, akikre vonatkoztak, még mindig akkori pajtásaim voltak.

Olyannak láttak ezek az emberek, amilyen most voltam és mindenki a saját módja szerint látott, viszont azokról a másokról tudták, hogy mi történt velük. Az egyik meghalt, rövid idővel azután, hogy elhagytam a várost és már alig emlékeztek rá. Most, elfakult képként, átnyult az időn, mely az ő számára már nem létezett, de egy percre sem tudott új életet nyerni és megmaradt távoli álmaim vértelen kísértetalakjának. Egy másik rosszul végezte, lealacsonyító munkára kényszerült, hogy tengethesse életét és tiszteletteljesen magázott, jóllehet mint gyermek és ifjú bizalmasan tegeződött velem. Egy harmadikkal még az is megesezt, hogy lopás miatt börtönben ült; egy negyedik, Constantin nevezetű, igen, ez rendőr volt, félelmetesen goromba fráter s abban lelte örömét, ha hajdani iskolatársait kihágásokon tudta rajtacsípni. De még sokkal jobban csodálkoztam, mikor váratlanul, mint sok olyan ember közeli barátját láttam viszont magamat, akiket — megesküdtem volna erre — sohasem, vagy alig ismertem, vagy, akikhez mindig valami ösztönszerű ellenszenv, oktalan gyermeki féltékenység kellemetlen emléke fűződött.

Legjobb barátom, valamennyiök kijelentése szerint, bizonyos dr. Palumba volt, akinek nevét ezelőtt sohasem hallottam. Ez a jó ember biztosan kijött volna értem a pályaudvarra, ha nem vesztette volna el alig három napja a feleségét. Azonban bármennyire is megviselte ez a csapás, Palumba doktor nála kondoleáló barátainál behatóan kérdezősködött utánam, megérkeztem-e, jól vagyok-e, hol lakom és mennyi ideig szándékszom a városban maradni.

Megható megegyezéssel közölték velem, hogy nem múlik el nap, hogy ez a Palumba doktor ne mesélne el rólam valamit. Ilyen alkalommal kifogyhatatlan részletismerettel nemcsak gyermekkorom játékait és első ártatlan ifjúkori kalandjaimat írja le, hanem arról is pontosan beszámol, amit távozásom óta cselekedtem. Tudniillik mindenkinél kérdezősködik felőlem, aki csak valamit tudhatott rólam. Azt is elmondták, hogy mindez elbeszéléseinél a leglelkesebb rokonszenvet tanúsítja irántam. Bár az ilyen tudósításoknál gyakran zavart s némi bosszú-

ságot és szégyenkezést is éreztem, mert nem ismertem magamra bennök, sőt néha úgy láttam, hogy rendkívül ostoba és nevetséges színben tűntek fel — mondom — mégsem volt elég bátorságom ahhoz, hogy tiltakozzam: «Dehát hol is? . . . Dehát mikor is? . . . Ki ez a Palumba? Sohasem hallottam a nevét». Meg voltam győződve, ha így beszélek, az emberek ijedten otthagynak és mindenfelé kikürtölnék, hogy:

— Hallottátok már? Carlino Bersi megbolondult. Azt mondja, hogy nem ismeri és sohasem ismerte Palumbát!

Vagy tán azt hinnék, hogy a kis dicsőség miatt, melyhez egyik vagy másik írásom révén jutottam, most szégyelem az egyszerű és derék Palumba doktor ragaszkodó és hűséges barátságát.

Hallgatni kell tehát? Nem, bármit, csak nem hallgatni! Nem haboztam és részemről is a legnagyobb buzgóságot mutattam, hogy mindenekelőtt szegény kebelbarátom újdonsült szerencsétlensége felől szerezsek megfelelő értesítéseket.

Ó, a kedves derék Palumba! Hogy sajnálom, de milyen nagyon sajnálom! És hány gyermeke maradt? Három? És mindenesetre mind a három még kicsi, mivel nemrég nősült meg. Még jó, hogy hajadon nénye mellette van. Igen, igen hogyné . . . nagyon jól emlékszem rá. Az anyát helyettesítette nála ez a hajadon nővére . . ., de milyen áldott lélek is volt az a jó . . . Carmela? Nem. An . . . Angelica? Ejnye, milyen feledékeny az ember! Antonia, persze, hogy Antonia, no, csak hogy végre rájöttem, Antónia. Igen most egész pontosan emlékeztem. Fogadni mertem volna, hogy Antónia sem mulaszt el egyetlen napot, hogy ne beszélne huzamosabban rólam. Valóban úgyis volt. És nemcsak rólam mesélt, hanem nővéremről is, akinek iskolatársnője volt az első tanítónő-képezdei évig.

Istenem, ez az utóbbi közlés, hogy úgy mondjam, megfogott és megállított: fontolgatni kezdtem, hogy ennek a Palumbának irántam való benső barátságában mégis kell valamelyes igazságnak lennie. Most már nem volt egyedül, itt van Antónia is, aki egyik nővérem barátnőjének mondja magát és azt állítja, hogy gyakran látott mint gyermeket szüleim házában, mikor nővéremet meglátogatta.

De hát lehetséges-e, így viharzott bennem növekedő izgatottságom, lehetséges volna, hogy éppen csak én feledkeztem volna meg teljesen erről a Palumbáról?!

Helyiségek, dolgok és személyek: igen, minden megváltozott számomra. De végeredményben illuzióm mégis valami ténylegességen épült, valamely valóságnak alapján, vagy jobban mondva, olyasvalaminek az alapján, ami akkor valóság volt számomra: szóval mégis csak támaszkodott valamire. Emlékeimet hiúknak ismertem fel, amennyiben a dolgok, noha ugyanazok voltak, más arculatot mutattak mint amilyent elképzeltem, de azért mégis jelen voltak valami formában. De hol és mikor és milyen formában létezett számomra ez a Palumba?

Úgy voltam, mint az a részeges, aki, midőn egy félreeső sarokban az egész nap mértéktelenségétől megszabadul, hirtelen egy kutyát pillant meg maga előtt és valami szörnyű kételyben így monologizál:

— Ezt elfogyasztottam. Ezt is elfogyasztottam. De hol, hol az ördögbe ettem meg ezt az átkozott kutyát?

* * *

Okvetlen szükséges, mondtam magamban, hogy felkeressem és beszéljek vele. Létezésében nem kételkedhetem. Ez az ember itt mindenki szemében Carlino Bersi legbensőbb barátja. Saját magamban, Carlino Bersiben kell kételkednem, amíg nem látom szemtől szembe. Vagy tréfát űz itt valaki? Lehetséges volna, hogy életem egy tekintélyes része, amelynek nyoma sincs meg saját magamban, másvalakiben éljen? Ó dehogy, dehogy! Lehetetlen ez! Nem ettem meg a kutyát. Ennek a Palumba doktornak hencegő fráternek kell lennie, afféle vidéki patikai fecsegőnek s bizonyára eldicsekszik mindenkinek a barátságával, aki a honi berkeken túl kissé ismertté tette a nevét még akkor is, ha a « híresség » egy nyakoncsipett zsebmetsző. Nos, ha így áll a dolog, bennem emberére talált! Abban leli a mulatságát, hogy mindenki előtt a világ legbárgyúbb bohócának állít oda. Be fogok mutatkozni neki valami álnéven, azt fogom mondani, hogy izé úr . . . hogy Buffardelli úr vagyok, úgy van, Buffardelli, Romából, Carlino Bersinek barátja, kollégája és iskolatársa. Vele jöttem művészeti tanulmány kirándulásra Sziciliába; azt fogom mondani, hogy Carlinonak sebtiben vissza kellett utaznia Palermóba, hogy elhozza a vámhivatalból poggyásunkat az összes festészeti kellékekkel, melyeknek velünk egyidőben kellett volna megérkezni. Értesülvén hön szeretett barátjának Palumba doktornak szerencsétlenségéről, rögtön ide küldött engem, Filippo Buffardellit, hogy kifejezzem részvétét. Sőt Carlinonak névjegyével fogok bemutatkozni. Meg vagyok győződve, hogy lépre megy. De feltéve azt a valószínűtlen esetet, hogy valóban ismert egykor és most mindjárt megismer? Nos, nem vagyok-e számára, rólam terjesztett adomái szerint, a világ legnagyobb ugratója? Hát akkor azt fogom mondani, hogy meg akartam tréfálni.

Sokan hajdani társaim közül csak nagynehezen ismertek fel újra. Bizony magam is észrevettem, hogy nagyon megváltoztam, kövér és szakállas lettem és a fejem — ó jaj — kopasz!

Megkértem valakit, hogy mutassa meg Palumba doktor házát, hadd menjek el hozzá.

* * *

Milyen megkönnyebbülés! Vidéki eleganciával berendezett kis szalonban egy sovány piszkosszőkehajú férfival találtam magam szemben, aki házisipkát és hímzett papucsot viselt. Álla a melléhez szorult, ajkai kitágultak; mindkét dolognak az volt az oka, hogy állandóan pápaszeme pereme fölött akart kinézni. Rögtön erőre kaptam újra. Nem,

ebben az emberben semmi de semmitem lehetett meg személyemből vagy életemből.

Biztos, hogy sem én őt, sem ő engem nem látott sohasem.

— «Buff . . . Bocsánat, hogy tetszett mondani?

— Buffardelli, szolgálatára. Itt van Carlino Bersinek egy névjegye is az Ön számára.

— Ó Carlino, az én Carlinom — tört ki ujjongva a szó Palumba doktorból, miközben megszorította a névjegyet és az ajkához közelítette, mintha meg akarná csókolni. — És mért nem jött? Hol van? Hová ment? Ha tudná, hogy égek a vágytól, hogy viszontlássam! Milyen vigasz lenne számomra a látogatása, éppen most! De el fog jönni. Itt van! megírta. Igen, megígéri, hogy eljön. A kedves drága ember! De mi baja történt?

Meséltem neki a poggyásról, melyet a palermói vámhivatalban keres. Csak nem veszett el? Hogy aggódott a jó ember! Talán, Isten ments, még Carlinonak egy festménye is közte volt!

Szidta a siralmas vasúti üzemet, azután megkérdezte, hogy már régóta vagyok-e barátságban Carlinoval, hogy Rómában együtt lakunk-e . . .

Megdöbentő volt! Szakadatlanul nézett; a szemüvegén keresztül is, miközben ezeket a kérdéseket intézte hozzám. De tekintetében csak az a törekvés fejeződött ki, hogy leolvassa arcomról, vajjon Carlino iránt való barátságom és szeretetem van-e olyan erős, mint az övé.

Feleltem neki, ahogy nagy meghatottságomban tudtam. Azután arra készítettem, hogy rólam beszéljen.

Ó csak egy szóval kellett bátorítani. Bolondosnál bolondabb anekdoták zuhatagja hullott rám: a gyermek Carlinoról, mikor a Via San Pietróban lakott és az erkélyről papírnyilakkal lövöldözött a páter kalapjára, a serdülő fiú — Carlinoról, aki a Piazza San Francescobeli ellenséggel nagy csatákat vívott, Carlinoról az iskolában és Carlinoról a vakációban, Carlinoról, akinek a fiúk egy parázsló fadarabot dobtak az arcába és merő csoda volt, hogy meg nem vakult; Carlinoról, mint komédiásról és bábjátékosról, mint műlovaglóról és céllövőről, rablóról, kígyóvadászról és békafogóról, Carlinoról, aki egy erkélyről egy szalmakazalra esett és meghalt volna, ha nem használt volna egy óriási sárkányt, mint ejtőernyőt; Carlinoról . . .

Elképedve hallgattam. Csaknem megkövültem. Tagadhatatlan, hogy mindezekben az elbeszélésekben volt valami, ami távolról, homályosan hasonlított emlékeimhez. Olyanok voltak ezek a közlések, mintha saját emlékeim keretére lettek volna hímezve, gyér, durva és ferdeöltésekkel. Esetleg saját emlékeim is lehettek; éppoly hibásak és összefüggés nélküliek, és még hozzá teljesen költészetmentesek voltak, sivárrá és lapossá lefokozottak, mintegy elferdültek és a nyomorult valóságához és a környezet szomorú kisszerűségéhez hozzáidomítottak.

De hogyan és honnan jutottak el ehhez az emberhez, aki itt állt

előttem, nézett engem és nem ismert meg, aki néztem és . . . És mégis ! Valami felcsillogása volt-e a szemének, valami sajátos lejtése a hangjának? Nem tudom. Villámgyorsan történt. Tekintetemet távoli időkbe süllyesztettem és lassan egy sóhajtással és egy névvel tértem vissza :

— Loverde . . .

Palumba doktor riadtan elhallgatott.

— Loverde, igen — mondta. — Ezelőtt Lovedének hívtak. De tizenhatéves koromban örökbe fogadott Cesare Palumba ezredorvos, aki . . . de bocsásson meg, honnan tudja Ön ezt?

Nem tudtam magam tovább türtöztetni : — Loverde, igen, igen, most már emlékszem — a harmadik elemiben ; persze . . . egy futó ismeretség . . .

— Önnel? Hogyan, hát Ön nem ismert volna engem?

— Persze . . . várj csak . . . Loverde ; és a keresztnév?

— Carlo ! . . .

— Úgy van, Carlo, mint az enyém . . . nos, igazán nem ismeresz meg? Hisz én vagyok, nem látod ? Carlino Bersi !

A szegény Palumba doktor úgy állt ott, mintha villám csapott volna belé. Kezét a fejéhez szorította, miközben arca rángatózni kezdett és eltorzult, mintha láthatatlan tűk szurdosták volna.

— Ön? Te? Ön Carlino? Ön? Te? Dehát hogyan? . . . Én . . . Istenem . . . Hiszen ez . . .

Kegyetlen voltam, beismerem. És kegyetlenségemet annyival inkább sajnálom, mert a szegény embernek kétségkívül azt kellett gondolnia, hogy tréfámmal le akartam leplezni a városka előtt. És amellet most teljesen meg voltam győződve jóhízeműségéről, és nagy csodálkozásom ostoba voltáról ; hisz magam tapasztaltam az egész napon át, hogy az, amit emlékeinknek nevezünk, nem nyer igazolást a valóságban. A szegény Palumba doktor azt hitte, hogy emlékszik. Ahelyett szép meséket gondolt ki rólam. Dehát nem gondoltam-e én is egy mesét ki magamnak, mely semmivé foszlott az első lépéssel, amit szülőházamban tettem? Egy óráig állottam vele szemben és ő nem ismert meg. Fogadok, hogy Carlino Bersinek olyan képét hordozta magában, mely egyáltalában nem hasonlított a valódi Carlinohoz, hanem csak olyan volt, amilyennek mindig álmodta.

És most megjöttem én és felzavartam ebből az álmából !

Igyekeztem megvigasztalni, megnyugtadni, de testének görcsös remegése egyre csak fokozódott, nem tudott szabadulni tőle. Összevissza hadonászott, téveteg tekintettel. Úgy látszott, mintha saját magát és eltévedt gondolatait keresné, mintha meg akarná fogni magát és nem nyugodott, csak azt hebegte folytonosan :

— De hogyan is . . . mit mond . . . tehát Ön . . . azaz, hogy te . . . tehát te . . . hogyan . . . nem emlékszel . . . hogy te . . . hogy én . . .

Fordította : *Horvát Henrik.*

BUSCH VILMOS.

(1832—1932,)

KINE emlékeznek gyerekkorából erre a német humoristára, aki száz évvel ezelőtt született s rajzaival és humorisztikus kísérőverseivel a mult század hatvanas és nyolcvanas évei közt hódította meg magának a világot? Busch képzett festő volt. Képei ugyan alig ütik meg a jó közepes mértéket, de a rajzban annál jobban kitűnt, sőt Németország elsősorban rajzolóként (Fliegende Blätter, Münchner Bilderbogen) ismerte meg, úgyhogy az ottani közönség nagy része sokáig el sem akarta hinni, hogy a verses szöveget is ő írja rajzaihoz. Páratlan hatásának titka pedig éppen ebben az együtteségben rejlik: rajzai és versei tökéletes pontossággal vágnak össze és szerves egységet képeznek. Busch zseniálitása éppen abban nyilvánul, mily csalhatatlan ösztönnel tudja elkerülni azt a közelfekvő veszélyt, hogy kép és szó eltávolodjék egymástól, avagy valamelyik csak kísérje a másikat, túlságosan alárendelje magát a másiknak s így fölöslegessé vagy mellékessé váljék. Formai szempontból a kifejező eszközök egyöntetűségén nyugszik ez az egybevágás: a rajzban a legegyszerűbb, legkeresetlenebb, minden kimondott «művésziest» kerülő vonalak, a versben a német átlagember hétköznapi polgári nyelvezete, a leggyakrabban használt szavak uralkodnak, melyekbe meglepetésszerűen keverednek a ritkábbak ott, ahol a hatás szempontjából szükség van rájuk. Mind a rajzot, mind a verset művészi magaslatra a hallatlan erejű sűrítés és a döntően fontos részek megfelelő fokozása emeli. Egyenes vonalban halad minden a vég, a tragikomikus katasztrófa felé. Hogy minden ismertebb darab így végződik, annak oka Busch pesszimizsztikus világnézetében rejlik. Schopenhauer filozófiája nagy hatással volt rá, de a hatást tetézte még bizonyos szeretlenség és ebből folyó kegyetlenség is. Nem egykönnyen találni írót, kinél annyi érzésnélküli kegyetlenkedés halmozódna; ostobaság, elbizakodottság, lustaság, csalás, bosszúszomj, durvaság, piszok valóságos orgiákat ül műveiben. Előbbi állításra bizonyítékul elég a közismert Max és Móric-ra emlékeztetni, akik a sütőkemencében el nem pusztulván, még a malom kerekei s kövei közé kerülnek; továbbá arra a jelenetre, melyben a majom a néger orrába erősített karikába csimpszakodva, addig húzza azt, míg spirálisan megnyúlik s végül tőből kiszakad. Teljesen érthetővé válik, hogy kortársa, az ugyancsak északnémet származású humorista, Raabe, ki vele egyidejűleg lakott Wolfenbüttel-ben, tudni sem akart Buschról. Sőt Raabe Vilmos tovább ment és egyenesen a német nép etikai téren önmagáról kiállított szegénységi bizonyítványának mondta azt a tetszést, amellyel Busch alkotásait fogadta. Hiszen ezek mind a kárörömön alapulnak, tette hozzá magyarázatul a nagy regényíró. Sokban bizony igazat kell adnunk neki és arra kell emlékeztetnünk ezzel kapcsolatban, hogy éppen a német humoristákat erősen jellemezte mindig az emberi részvét nagy erénye. Elég Jean Paulra utalni, akinél már az orosz Dosztojevski idevágó állásfoglalása tökéletesen elő van készítve s aki részben

azért is volt a klasszicizmus ellensége, mert annak rideg eszteticizmusát megvetette. Ott van azonban a Buschhoz származását illetőleg közelebb álló délnémet Fritz Reuter is, akinél melegebb szívű író minden keserű élettapasztalata, megpróbáltatása ellenére, kívánni sem lehet. Elég leghíresebb alakját, az Entspekter Bräsig-et említeni, hogy minden, az irodalomban jártas ember arcára a megértés meleg mosolyát varázsoljuk.

Mind Raabe (1831—1910), mind Reuter (1810—74) kortársai voltak Buschnak (1832—1908), tehát arra sem lehet hivatkozni, amit olcsó bölcseségként ilyenkor rendszeren föl szoktak hozni, hogy «pesszimizmusát tespedő kora magyarázza». Reuteréhez viszonyítva életpályája is síma, sikerekben gazdag és minden különösebb megpróbáltatástól eléggé mentes volt.

Busch Wiedensahl-ban (Hannover és Hessen határának közelében) született s nagybátyjának, egy vidéki plébánosnak a házában nevelkedett. Vallásos ember is maradt egész életén át, de a harcos protestantizmusnak olyan képviselője volt, ki a híres «Kulturkampf» idején tollával nem a legszebben és legszerencésebben avatkozott bele a küzdelembe («Pater Filucius» és hasonlók). Mérnöknek szánták, de hamarosan festőakadémiákra ment (Düsseldorf, Antwerpen, München). A bajor fővárosban hosszabb időre sikerült marasztalni a világtól elég korán visszavonulót, akinek fejében az a terv is megfordult, hogy Amerikába megy méhésznek! A «Fliegende Blätter»-be dolgozott nagy kedvvel és sikerrel, de ez sem tarthatta vissza attól, hogy hírneve tetőpontján Wiedensahl-ba, majd 1898-ban a szép Harz-hoz, Mechtshausen-be (hol tíz évre rá utól is érte a halál) vissza ne vonuljon. A szép természet, a méhek, a gyermekek és a könyvek jobban érdekelték, mint a nagyvilági tülekedés s a hírnév és a siker. Bölcs volt, mint ebből is láthatni, de mégsem elég mélyen járó elme ahhoz, hogy az életet minden keserűség nélkül figurázza ki. Világnézetét illetőleg előszeretettel hivatkoznak versére a lépre ragadt madárról, amelyhez lassan, de biztosan kúszik közelebb a fekete kandúr. A madár verdes ugyan szárnyaival, de belátva minden erőlködésének hiábavaló voltát, rágyújt még egy dalra, mivel: amint mondja, kár lenne az időt elvesztegetnie: «Der Vogel, scheint mir, hat Humor», fejezi be a költő ezt a szimbólikus képet — akaratlanul is elárulva, hogy milyen humorelles fölfogása van a humorról. «Eduards Traum» (1891) és «Der Schmetterling» (1895) prózameséi sem mutatják szebb színben Busch fölfogását: az idealista az ő szemében fantaszta, aki abban a pillanatban veszti el féllábát, mikor éppen fölkiált, «ó mily szép is ez a világ!» az ismeretlen pillangó utáni hajszában pedig végkép nyomorékká török össze. Nehéz mindezek szem előtt tartásával azokkal a kritikusokkal egyet érteni, kik mindennek ellenére tagadják pesszimizmusát. Ezek között arra is szeretnek hivatkozni, hogy szatirájának annyira nincs személyes éle, hogy Knopp úr nevetve olvassa föl élete párjának «Knopp úr és asszonyság kalandjait» anélkül, hogy magára ismerne. Itt azonban voltaképp Busch a legőszintébben árasztotta el megvető gúnnyal azt a sok százezernyi filisztert, akit írásai megnevettek és még meg fognak nevetetni. Gyűlölte és utálta ezt az emberfajtát, amelynek számára tulajdonkép írt. A sors és az ő nem elég mély költészetének az íróniája, hogy a harsogó kacajtól rengő hasú filiszter azzal az öntudatlan bosszúval vág vissza, hogy észre sem veszi az író ellene irányuló erőlködését.

Busch pedig ugyancsak élethíven rajzolja és írja le tipikus alakjait, kiket éles szemmel figyelt meg (Lenbach híres képe róla nagyon találóan állítja elének az író veséki ható szemekkel). Pontos megfigyelés és az élet ezer örökké

változó apróságának pár nagy vonásra való redukálása a híres karikaturistákkal közös nagy ereje. Mint azok, úgy ő is szereti a végtelen típusokat: a kép-telenül sovány mellett kísérőül fellép a túlkövér (de nem mint Don Quixote és Sancho Pansa kísérve egymást, hanem inkább mint Zoro és Huru), a tühegyes orr mellett a krumpli vastagságú stb. Szereti a legsúlyább arckifejezéseket: a káröröm, a bamba báméskodás, az ijedt meglepetés, a céltudatos gonoszság, a primitív furfangosság és hasonló lelkiállapotok meg tulajdonságok mesteri módon ülnek ki az arcokra. A cselekvések és azok motívumai úgy ismétlődnek kevés variálással, hogy az látszik az élet nyekergő kísérőmelódiájának, ami a legtriviálisabb, legjelentéktelenebb, de amit a benne élők kómikus túlzással vesznek komolyan. Fontos azonban ebben is az életteljes mozgalmasság, ami nagy szó Busch korában, mikor az elismert festők, nagy nevek hordozói, megmerevedett pózban szerették az embert ábrázolni. Ő jó szemmel látta meg, hogy a pillanatfelvétel az igazi, mert az emberi életet a mozgás és nem a nyugalom jellemzi. Különbözik e tekintetben feltétlenül az ellentmondás ösztöne is dolgozott benne. Költészete is tudatos szembehelyezkedés az ú. n. epigonok idealizáló klisé módszereivel szemben. Éppen itt rejlik fellépésének egyik jelentősége a maga korára nézve, mikor a túlságosan síma és sekély problémájú, tetszetőségre törekvő epigonköltészet nemcsak a müncheni költői csoport műveiben élt, hanem sokkal szélesebb körben terjedt. Újból divatosá vált pl. a bölcseségtől csepegő gnómius költemény, amelynek mesteri paródiáját szolgáltatta Busch fametszetdurvaságú «bölcsmondásaival». Ezek magától értetődőt vagy nagyon is kétségbevonható adtak elő a mély igazság meggyőződéses mellhangján, mint: «Musik wird oft nicht schön gefunden, Weil sie stets mit Geräusch verbunden». Ebben a nemben volt különben egy neves német elődje a 18. században: Kortum a közismert «Jobsiade»-val (1784), aki szintén a szentimentális rokokó holdvilágköltészettel állította szembe szándékosan durva-faragású verseit. E helyen megemlíthetjük, hogy a «Max und Moritz»-nak (1865) is volt egy előfutára: Heinrich Hoffmann «Struwwelpeter»-je (1845); ezt a kettőt azonban kevésbé lényegbevágó, pusztán külső hasonlatosság kapcsolja össze. Busch-nál azonkívül műve egészében joggal lehet beszélni a megalkotott tipikus jellemek Shakespeare-re emlékeztető gazdag sokaságáról; csakhogy egyoldalúan gonosz vagy nevetséges ez a sok rossz kölyök, száraz aggszűz, hasas agglegény, részeges, durva, szentimentális, modern vagy ósdi gondolkodású bolond, álszenteskedő kérkedő, tiltott gyümölcsre áhító fiatal leány, papucshős, paraszt, zsidó, a festő Klecksel, Balduin Bährlamm, az «akadályozott költő» stb., stb. Buschnál az állatok ugyanolyan szenvedélyekkel és szenvedésekkel lépnek elénk, mint az emberek s az emberrel való párhuzamba állításuk néhol csaknem E. T. A. Hoffmann páratlanul keserű Kater Murr paródiájára emlékeztet. A holt tárgyak szintén vigyorognak vagy könnyeket potyogtatnak, mint az élő alakok, akiket viszont sokszor azzal az érzéketlenséggel kezel az író, mint a tárgyakat. Éppen a fölfogás és eljárás drasztikusságával kapcsolatban utalni lehet arra is, hogy Busch szűkebb hazájában, alnémet területen kapták meg már régebbi időkben is végleges alakjukat az olyan erőteljes szatirikus humorisztikus művek, mint «Reineke Vos» meg «Till Eulenspiegel», a paraszttrefa legjellemzőbb megtestesítője.

De nemcsak elődöket, hanem követő utódokat is bőven föl lehetne sorolni. Mint rajzoló Busch mindenekelőtt a művészi elhagyás technikájával hatott. A legkülönbözőbb német irányok követői Simmel-ig és Zille-ig sokat köszönhetnek neki. Az irodalomban pedig Frank Wedekind és Christian Morgenstern

előfutárának tekinthető. Az idézetekben kéjelgő németeknél különben örökéletet biztosított neki az a pár száz humoros «velős-mondás», amellyel minden valamirevaló germán kél és lenyugszik. Aki nem tud bármely pillanatban legalább hetven «Busch-helyet» idézni, az nem is valódi német.

Kószó János.

FÜSZERESEBB, MINT MAGDOLNA OLAJA...

Üdőbb, mint a hajnalba nyitó virág,
simogatóbb, mint a tavaszi szél, a völgyből áradó,
édesebb, mint a húsvéti jácint illata,
fűszeresebb, mint Magdolna olaja,
mellyel hódolt egykor az Úrnak.
Illatosabb a tegnap kaszált fűnél,
ízesebb a barack húsánál,
frissebb a csurgatott méznél,
finomabb a lepke szárnyánál,
puhább a galamb pelyhénél,
lágyabb a bárány gyapjánál,
melegebb, mint minden szeretet,
Isten remeke,
szíromcsoda :
kis lányom arca.

Nagy Méda.

AZ ÖRÖM.

Mint kinyujtott karon fut ijedten a katicabogár,
s csak, ha az ujjhegyét végre elérte,
akkor eszmél, hogy szárnyai vannak,
úgy értem tétova, céltalan bánataimból épült tetőre,
ahol minden út megszakadt,
s akkor ott messze jönt,
kibomlott bennem szárnyam : az öröm.
S ahogy az apró lábak talajt veszve visszahajoltak,
s minden mozdulat egy célt szolgált : a repülést,
úgy hangolódott át bennem is minden,
hogy meddő bánatom fölött
megépíthessem palotád : öröm.
Kis mindennapi mosolyomból vertem a téglát,
ablakán kiszórtam mind, ami bennem asszonyi féltés,
s üvegjén csak gyermekem jényszeme tükrözik át.
Kertjében virágok jönnek és tűnnek,
a csacska szél a kéményen bedalol,
hogy minden változik, múlik és átalakul
csak a kis dolgok kis öröme, marad meg hűnek.

Nagy Méda.

A FAKIR.

(Regény.)

SA CSEND lassan közös sajtárba dobta a két szívet, összekeverte őket és felcserélve tette őket vissza a helyükre. Katóka kinyújtotta a kezét és belefektette a férfi remegő, áhítatos tenyerébe. A kis kézen nem maradt hely csókolatlanul.

A két test öntudatlanul simult össze, a pillanat lendülete ölelésre tártá a férfi karjait és a szája kimondhatatlan boldogságban, bódultan találta meg a remegő leány száját.

Az ajkak hídján keresztül mámoros erővel tolongott egymásnak a sok felébredt vágy.

A boldogság most elhatárolta őket az egész világtól s a férfi ajkán felgyulladt a szó:

— Katóka ... édes ...

S az erdőből ekkor csendes lépéseivel előjött Dombay Ferenc, megállt a fiatalok előtt és megszólalt:

— És most én vagyok soron, kedves doktor! ... Beszéljünk ...

Katóka rémülten sikoltott fel, kezébe temette arcát és mintha korbáccsal kergetnék, elszaladt a ház felé. Justh Dezső a megdöbbenéstől némán nézett a kísérteties alakra. Pillanatokra teljesen megállt a gondolkodása. Dombay mellé ült a padra és megszólalt:

— Csak nem fél?

Az orvos összerázkódott és már ura volt önmagának.

— Nem. De a legkevésbé az ön megjelenésére számítottunk. Ezt el kell ismernie!

— Megértem.

Justh Dezső idegesen folytatta:

— Tudnia kell, kérem, hogy a legkomolyabb vonzalom fűz hűgához és boldog leszek, ha a feleségemmé tehetem.

Ferenc úgy felelt, mint akit ez a dolog cseppet sem érdekel.

— Tudom ... És ezt én már előbb tudtam, mint ön. Nem is azért vagyok most itt, hogy ezt halljam. Ez a kettőjük dolga ... Meg vagyok róla győződve, hogy ön a maga módja szerint derék ember és a húgom jó kezekben lesz. Engem más dolog érdekel, nem ez. Ne vegye rossz néven, ha most kérdésekkel fogom zaklatni, amik talán különösek lesznek, de úgy gondolom, hogy velem kapcsolatban már nem is tud senki valami rendes dolgot elképzelni. Fog felelni? ...

Justh doktor csodálkozva nézett Dombayra s tekintetében öntudatlanul benne volt az orvos vizsgálódása.

— Természetesen rendelkezésére állok. Kérdezzen.

Ferenc megnyugodott.

— Így. Most már jól van. A szeme pillantása metsző és hideg. Most már az orvos néz ki belőle és én azt akartam, mert nemcsak az emberrel, az orvossal is beszélni akarok.

Justhot kíváncsiság fogta el.

— Ön az első pillanattól kezdve, hogy Katókával találkozott, rendkívüli vonzódást érzett iránta. A közönséges emberi nyelv azt mondja erre, hogy első látásra belészeretett. Ugyanez történt Katókával is. Ön orvos: Ön tagadja azt, hogy az emberi testben valahol ott székel a lélek. Ön csak a test munkáját ismeri el, a szellem, mely kormányoz, az ön fel-fogása szerint csupán az agy munkája. Ez azonban azonnal megszűnik, mihelyt a test halott. Így van?

— Igen. Körülbelül így van.

Ferenc folytatta :

— Mivel magyarázza meg akkor a kettőjük egyéniségének erős rokonszenvét már az első találkozás alkalmával? Nem tud ön elképzelni az anyag, a test erején kívül egyéb erőket?

Az orvos megfontoltan válaszolt :

— Nem ! Az ember teste tele van ösztönökkel ! S az ösztönök leg-hatalmasabbja a vágy s ez alól a föld egyetlenegy teremtese sem kivétel. Ha férfi és nő találkozik, elsősorban ez az ösztön az, ami talajt keres. Kedvező esetben a férfit hatalmába keríti az asszony szépsége s a nőt a másik fél férfiassága. Ez a szerelem ! Ehhez az érzéshez az anyag erején kívül semmiféle más erőnek köze nincs.

Ferenc megragadta az orvos kezét és olyan erővel kérdezte, mintha a lelke üdvössége függne tőle.

— Doktor ! Igaz ez? Igaz? ! Ez a maga szent hite?

Justh csodálkozva nézett rá.

— Ez !

Ferenc visszahúzta a kezét és folytatta :

— Ha tehát most maga, mondjuk, le akarná győzni ezt a vágyat, le akarná küzdeni az anyag erejét, elég volna ahhoz az, hogy a testét halálra gyötörje, elsvassza, hogy kiölje belőle az élet ösztönét? !

— Ha a testemet képtelenné tudnám tenni arra, hogy valaha fel-ébredjenek benne az ösztönök, akkor ez elég volna. De az a kérdés, hogy képtelenné tudnám-e tenni erre a testemet?

Ferenc mohón hajolt az orvoshoz.

— Nos? Lehetségesnek tartja ezt?

— Talán igen. Az aszkézis produkált már ilyen eseteket. A test sanyargatásának bizonyos fokán túl a vágy megszűnik. Erről azonban önnek többet kell tudnia !

Dombay kétségbeesetten ütötte mellkasát.

— Nézzen akkor rám. Nézzen meg jól. Képesnek tartja az én testemet arra, hogy ilyen ösztönöket hordozzon magában?

Az orvos kutatva nézett végig az alakon.

— Őszinte lehetek?

— Csak az lehet.

— Nem tartom képesnek.

Dombay folytatta :

— No és most még egyet. Lehetségesnek tartja ön azt, hogy én vágyat ébresszek valakiben?

Justh gondolkodás nélkül felelt :

— Nem !

Dombay arca elsötétült, a földre nézett és mintha csak magának mondta volna a következőket :

— Ha ez így igaz, akkor mégis csak az a való, amitől félttem. A léleknek köze van a szerelemhez ! A test nem áll egyedül, amikor vágyódik ! Mellette áll a lélek is !

És már felkelt, hogy gondolataiba mélyülten távozzék. Justh megragadta és megállította.

— Dombay úr ! Mit akar ezzel? Mire való ez?

Szelíden válaszolt Ferenc :

— Ön nem hisz a lélek életében, doktor úr, hiába magyaráznám önnek.

— De mégis ! Valami baj van? Hátha tudnék segíteni?

— Ön jó orvosa a testnek. A léleknek azonban nincs orvosa a földön.

Just izgatottan kiabált utánna :

— Álljon meg ! Az anyja beteg ! Megöli őt a viselkedésével ! Változzék meg ! Ne élje ezt a rettenetes életet ! Dombay úr ! Halló !

Már az erdő mélyéből érkezett a felelet. Harsogott, mint a minden-ség visszhangja.

— Boldog az, aki eltávozik ebből az életből ! Ne sajnáljuk az eltávozókat !

XVI.

Linka valamelyik nap reggelén sírva állott a karosszékében gyöngéledő nemzetes asszony elé és alig tudta kinyögni, hogy nem bír tovább a helyében maradni. Se éjjele, se nappala. Eressze őt haza a nemzetes asszony. Majd megszakad a szíve, hogy el kell mennie, mert itt maradt volna ő bizony élete végéig, de nem győzi a lelke a rettegést ! Egész nap lidérc ül a szíve táján, kiesik a dolog a kezéből és semmi erő a karjában. Ha maradna se tudná őt soká használni a nemzetes asszony. Jobb lesz neki, ha elmegy, itt csak elsorvadna. Egész nap álmos és éjjel mégse tud aludni. Folyton éhes és nem megy le egy falat a torkán s a szeme mindég csak motoz valaki után a sötétben. Haj, bizony nem lesz ez így jó. A Katóka kisasszony is olyan akár a betegek, a nemzetes asszony is ágynak dőlt s a régi cselédek ki ide, ki oda, mind elszéledtek már. Csupa új ember van a ház körül, még a levegő is más.

Dombayné elgondolkozva nézte a hűséges teremtest. Most látta csak meg, hogy mennyire lefogyott. A fele a réginek. Az arca se virított már s a szeme fekete gödörbe süllyedt. Hát igaz, öreg, hűséges cselédei lassan mind elkéredztek a háztól. Egyszeribe mind külső munkára vágott, ki az erdőre, ki a földekre, egynek se volt maradása. Azután meg milyen nehéz volt új cselédeket kapni a házi dologra. Még az ispán szavára se akartak kötélnek állni. Mind félt, mind rettegett. És most lám Linka is elmegy, aki pedig félig-meddig már hozzájuk tartozott. Nem baj. Hadd menjen. Szelíd, búcsúzószóval útnak engedte. Azután behívatta magához öreg Andrást. Szuszogva, nehezen jött be a vén cseléd. Szeme sugara rajongó pillantással dörgölgözött a nemzetes asszony alakja köré, megrokkant teste a lábaihoz szeretett volna törleszkedni, Dombayné meleg szeretettel nézte, azután megszólalt :

— Hát, öreg András, kend mikor búcsúzik?

Mintha megütötték volna, kapta fel a fejét az öreg szolga.

— Márhogy én?!

Csendes szomorúsággal felelt az úrnő :

— Úgy bizony. Mert most már csak kenden a sor. Az előbb kérte ki magát Linka a szolgálatból.

Az öreg nekifeszült. A harag lökte ki belőle a szavakat :

— Csunya, állhatatlan népség ez, nemzetes asszony. Egyik se a gazdát nézi, mindnek csak saját magán az esze! Hajítófát se érnek! Megbolondította őket a babona. Már a napsugárban is kísértetet látnak.

Dombayné hagyta az öreget, hadd beszéljen :

— Azért, hogy a tekintetes úr egy kicsit fura ember, szokatlan a szemnek, meg a léleknek, hát úgy futnak előle, mint az ördögtől. Észnélküliek! Nem fogják föl, hogy aki tizenöt esztendőn keresztül a föld másik oldalán lakott, az nem lehet olyan ember, mint mi. Bizonyosan vannak arrafelé még nálánál is furább emberek. A kinézerek, meg a törpe japánok. Hallottam, hogy azok olyan sárgák, mint a citrom és a szemükkel tudnak ölni! Hát ezért még nem köllene ott hagyni helyet, gazdát, becsületet! Idő kell ahhoz, hogy a tekintetes úr visszaforduljon újra mi felénk, bele szokják megint ebbe az életbe! Kitartás kell ide, nemzetes asszony! Ezekbe meg annyi sincs, mint a Bogár kutyában, mert az már el nem mozdul a tekintetes úr oldala mellől, úgy megszerette. Hej, az állat pedig inkább megérzi az embernél, hogy hol akad egy kis szeretetkoncra. Kivált a kutya. A kutya mindég a jó szó után szaladgál. Egész élete lótás-futás a cirógatásért! Istene az ember! A falat kenyéren kívül semmire kedvesebb neki, mint a gazdája simogatása. Ezért ismerni meg minden embert a kutyájáról. Ha egy kutya úgy törleszkedik valakihez, mint a Bogár a tekintetes úrhoz, akkor ott jut neki elég a jósból. S ahol a kutyának jut, ott jut az embernek is. Magyaráztam én ezt ezeknek a kótyagosoknak, dehát ha az ember megbolondul, akkor a verés se adja vissza az eszét, inkább még jobban elveszi... Hadd hulljon hát a férgese, csak menjenek, akiknek nincs maradásuk.

De én, amíg a nemzetes asszony ki nem seprüz a háztájrol, már csak itt maradok!

Elhallgatott. Dombayné meghatottan felelt:

— Derék ember kend, öreg András. Attól féltem már, hogy a kend szíve is elfordul tölünk és odébb áll!

Boldog öröm sugárzott a rokkant cseléd arcáról.

— Én is mindig a jó szó után szaladtam egész életemben, nemzetes asszony. És itt ugyancsak kijutott nekem a jóságból. Ha pedig az ember élete fája olyan földbe gyökeredzik, aminek jóság a neve, onnan nem tépheti ki más csak a halál...

Itt elhallgatott, kicsit elgondolkozott és halkan tette utána:

— Vagy még az se...

Dombayné arra kérdésre tért át, amiért magához hívatta Andrást.

— Aztán a fiam keze is benne van abban a jóságban? Akad egy-két jó szó az ő szájából is?

Az öreg egy kicsit hallgatott, aztán taszított egyet a vállán, mintha a gondok láthatatlan, mázsás ködmenét igazította volna meg roskadt testén és úgy felelt:

— Hát az úgy van, nemzetes asszony, hogy a tekintetes úr szeme mindig másfelé jár, mint ahol éppen van. Nem igen veszi észre az embert. Igen benne van még az a másik világ, ahonnan jött. Az húzza visszafelé. De azért most már egyszer-másszor rajtam is megakad a pillantása, oszt úgy belém néz, mintha csak üvegből volna a hús rajtam. Sohase hazudtam, nemzetes asszony, megmondom most is, hogy ilyenkor mindig megreszket bennem a lélek, mert borzasztó erő van a nézésében és én még sohase láttam mosolyogni. De azért tudom, hogy jószívvel van irántam! Eltűri most már, hogy éjjelenként megvárjam és segítek neki a lefekvésnél.

Dombayné ajkáról gyenge lehelletként röppent el a kérdés:

— Még mindég a deszkán alszik?

— Igenis ott. Eleinte egészen jól aludt rajta. Most pár hete azután alig alszik. Jár fel és alá, biztosan kínozza valami. Nyugtalanabb, mint volt. Sokszor megáll egy helyben, olyan dermedt és élettelen, akár a kő. Hiába is szólok hozzá, nem felel, mintha nem volna benne lélek. Ilyenkor engem is elfog a szorongás és szeretnék kifutni a szobából. De aztán megpirongatom magam. Nem szégyenled magad, öreg András? Ez a hűség? Ez a kitartás? Te is megfutsz a gazdád elől, mint ezek a fiatal férgek? Azután olyan lesz az én lábam is, mint a cövek, nem mozdul. Megvárom, míg ő mozdul meg előbb, azután én! Egyszer mégis megpróbáltam, amikor ilyen fura volt, hogy mit tesz majd a Bogár ha meglátja. Behívtam a küszöbről, mindég ott fekszik és beengedtem hozzá. A kutya, akár az örült úgy rohant neki az örömtől, de ahogy hozzáért, mintha megverték volna, úgy ugrott vissza és szükölve, nyöszörögve bujt a sarokba... Ahá, gondolom, ha ő is így, akkor már tudom, mért szeretnék én is kifutni a szobából. Dehát én ember vagyok, nekem

többet kell tennem a gazdámért, mint egy kutyának, azóta aztán kétszeresen erőt veszek magamon.

Dombayné remegve kérdezte :

— Aztán mért van ez? Mi történik vele ilyenkor?

Az öreg olyan biztossággal felelt, mint aki nagyon sokat gondolkozott már ezen a dolgon.

— Hát én úgy gondolom, nemzetes asszony, hogy igen messze jár ilyenkor tőlünk. Mindég félek, hogy egyszer nem is érkezik vissza többé.

— És mostanában van ez?

— Igenis. Amióta olyan nagyon nyugtalan. Hiszen tetszik tudni, mondtam már, hogy legtöbbször még éjtszakára se jön haza !

Az úrnő kezét nyújtotta a vén cseléd felé.

— Hát kend, öreg András, csak kitart akkor tovább is?

— Ki én, nemzetes asszony, amíg egy csöpp lélek van bennem !

— Vigyáz továbbra is az én szerencsétlen fiamra?

— Akár a magamé volna !

— Köszönöm, öreg András. És még kérem valamire. Most már ne csak olyankor jöjjön be hozzám, amikor hivatom, hanem mindég, amint valami olyasmi adja elő magát, amit jelenteni akar ! Ezentúl szabad bejárása van hozzám. Értette kend?

A nagy kitüntetés egészen leverte lábáról az öreg embert. Alig tudott felelni :

— Igenis, nemzetes asszony . . . Megértettem . . .

Megerősödött lélekkel ment vissza a félreeső kis lakásba és olyan szilárdan állott be örnek az ajtóba, mintha az egész világot őrizné maga mögött. Szegény, jó nemzetes asszony milyen gyenge és megsápadt. Hogy szereti a fiát. A szíve csak érte reszket. Vajjon elbírja ezt a csapást? Be sok mindent tudott volna ő mondani, dehát csak nem önt olajat a tűzre? A tekintetes úr egyre furcsább. Sokszor hiába néz, mégse lát, csak forog, járkál maga körül, mint a kerge birka. Nem törődik semmivel, nem érdeklí semmi, azt se bánná ha rászakadna az ég. Az emberek pedig egyre többet és többet beszélnek róla. A híre elment már a szomszéd faluba is s az ő falujuk haragja lassan egészen ellene fordul. Azt hiszik, hogy csodatévő ereje van. Mindenről tudnak, amit csinált. Elment a híre minden apró tettének s ezek a dolgok úgy megnöttek a sok mesélő száj igyekezetében, hogy szentül hiszik földöntúli hatalmát. András az elmúlt vasárnap hallotta a kocsmában, hogy a parasztok a borzasztó szárazságért is a tekintetes urat okolják. Az ő keze van benne mindenben, mondják. Mért hogy a Bertin Gábor földjén volt eső? A tekintetes úr tudna esőt csinálni, ha akarna, de nem akar ! Ellensége ő az egész itteni életnek ! El akar mindent pusztítani, azért jött haza ! . . . András mindezt elmondhatta volna a nemzetes asszonynak, de nem akarta. Elhatározta, hogy előbb a tekintetes úrnak meséli el. Neki kell róla tudni legelőbb, hogy mit beszélnek az emberek. Sokszor neki akart már kezdeni a mondókájának, de mindig visszariadt tőle. A gazdája olyan

furcsa volt ezekben a napokban, hogy hosszabb ideig rá sem bírt nézni és sokkal szívesebben tartózkodott a mellékszobában, mint abban, amelyikben ő volt. De most, hogy a nemzetes asszonnyal beszélt, megerősödött a lelke és elhatározta, hogy még ma beszélni fog. Ott állt az ajtóban, olesó fapipa füstölgött a szája szögletében és kővé keményedett arcán látszott a súlyos elhatározás. Várta az estét, amikor majd megérkezik a gazdája és ő elébe állhat a mondókájával.

Jól benne volt már az éjfélen, amikor Dombay Ferenc megérkezett. András halk köszöntés után kinyitotta előtte az ajtót, felgyújtotta a szobában a villanyt és utána ment. Ferencen kimerültség nyomai látszottak... Szó nélkül engedte, hogy az öreg szolga levegye róla a ruhát és ráadja fekete éjtszakai köntösét. Andrásból egyre erősebben kívánczolt szoba az elhatározás. Beszélni akart s a hang nem született meg a torkán. Már nemcsak vetkőztető keze, de egész teste is reszketett az izgalomtól s amikor már csaknem elkészült munkájával, hirtelen a nemzetes asszonyra gondolt, erőt kapott és pár szóval engedélyt kért, hogy beszélhessen. Szavait eleinte nem hallotta a gazdája. Csak hosszabb kérés és nógatás után vetődött az értelem sugara szeméből a vén cseléd arcára s amikor felfogta, hogy András beszélni szeretne hozzá, odafigyelt és megadta az engedélyt. Az öreg megfontolt, csendes szóval mondta el az emberek rettegését, majd az egész környék hitét az ő emberfölötti erejében, végül elmondta a falu haragját a szárazság miatt.

Amikor befejezte mondókáját, szorongva figyelte urának arcvonásait, ahonnan két rettenetes erejű szem vágott bele lelkébe és érezte, hogy úgy olvas gondolataiban, mint a nyitott könyvben. Hosszú ideig nem szólt. S akkor is mozdulatlan és csaknem élettelen volt, amikor megindult ajkáról a szó:

— Az emberek lelkében sohasem szűnik meg élni a gonoszság. Ez a legfürgébb és a legéleterősebb minden indulat között. Mint a száraz fa lángot kap a legkisebb szikrától is és tűzvészbe borítja az egész lelket. Oltani a tüzet nem lehet. Ez a tűz az, aminek még a víz is olaj. Mindég akadtak emberek, akik arra vágyódtak, hogy megkövezzék embertársaikat és mindég akadtak emberek, akik szeretettel nyujtották oda testüket a következő akaróknak! A hóhéroknak szükségük van az elítéltekre! S a meghibbant ember sokszor bíró és hóhér egy személyben, maga alkot ítéletet és maga öl! A kárral és a gonddal meg kell születni a bűnbaknak is. Sokszor egy ártatlan és magányosan álló jegenyefa a bűnbak, aki a többinél magasabbra nyult testével levezeti az égháborúk villámcsapásának erejét... András, a lelked mélyén magad is azt hiszed, hogy esőt tudnék csinálni, ha akarnék! És mindezt azzal a titkos reménnyel mondtad el, hogy előzzem meg az emberek haragját és csináljak esőt!... Csakhogy, öreg András, én nem tudok esőt csinálni. Ez a hatalom csak a nagy, mindenható erők találkozására, eredménye, az emberi hatalom pedig nem más, mint az emberi gyöngeség maximuma. Egyetlen emberi erő van csak ami fenséges és ez az önmegtágadás! Ezt

azonban te, öreg András, nem érted! Nem is értheted... Maradj csak meg a te Istenednél és ne akard az ő erejét meglátni embertársaid erejében. Az embereknek pedig mondd meg, hogy nem tudok esőt csinálni. Mindannyiunk összetett ereje nem volna elég ahhoz, hogy a tiszta ragyogású égből leparancsoljunk csak egy esőcseppet is a földre... Könnyeinkkel könnyebben tudnánk öntözni...

Elhallgatott és egy kis ideig gondolkozott, azután mintha hirtelen meglátott volna valamit, gyorsan folytatta:

— Te pedig András, ne járj a kocsmába... Öreg ember vagy és nem jó a megrokkant lovat beállítani a ficánkoló csikók közé, mert ami rúgás ott esik, azt mind csak az öreg ló kapja. S most hagyj pihenni.

Azzal végigfeküdt a szűk deszkán, kezét mellére helyezte s ahogy agyongyötört teste pillanatok alatt pihenésbe dermedt, olyan volt, mint egy halott a koporsó deszkáján.

András nézte, nézte egy ideig némán, azután kiemelt az ágyból egy kis párnát, óvatosan a fejéhez ment, felemelte, alája dugta és mialatt kiment a szobából csendesen morogta maga elé:

— Szegény, talán ma jobban fog aludni, mint máskor...

(Folytatása következik.)

Büky György.

SZÜRKE ÉG ALATT.

*Kémény felett farkasszörszín az ég,
A suta tűzfalakra füst maródik,
hogy az egész szennyesre kormozódik
s szürkébb lesz, mint egy ócska pléhjazék.*

*A háztetőkön pár antennadrót
kacérkodik a mindenség neszével,
muzsikát hint az udvarokba széjjel,
bizsergeti a kedvtelen lakót.*

*A szürkesség szobákba is bejő,
mint nagy csuha, ráhull az emberekre,
rajtuk ragad, sosem kerül a szegre
s akit megszáll, sápadt lesz, senyvedő.*

*Sajnálom azt a vézna gyermeket,
ki mászni is lépcsőházban tanul meg
s verést kap, hogyha szomszédságba túlmegy.
S be rémítő, ha szomszédunk beteg:*

*Mert hogyha majd a véncsont átölelle
s úgy nyúlik el kifúlva és aszottan,
hogy sárga karja ágy szélére szottyán —
koromszemként fog elrepülni lelke.*

Jékely Zoltán.

Babits Mihály két könyve. Közel negyedszáz különös novella, ha úgy tetszik: modern mese, a szépség, az életértékek, az álmok és elképzelések, érzések, megérzések, átélések problémáinak színes, érdekes kavargásaival, ez a huszonhárom költőmesélte mese együtt, egy kötetben és egy kötet műfordítás, élén Sophokles *Oedipus király*-ával, Shakespeare *Vihar*-ával és Goethe *Iphigenia*-jával — ez Babits Mihály *oeuvre*-jének legutóbbi gyarapodása. Külön-külön mindegyik írásával találkoztunk már, így együtt mégis mást mondanak, másképpen beszélnek hozzánk . . .

Babits Mihály novellái nem verseivel, hanem essay-ivel rokonok: kiindulópontjuk sohasem a ráncbanemzedett Élet, vagy annak rávillanása a költő lelkére, hanem az absztraktul éles agy izgalma s igazságraeszmélései, felismerései, meglátásai, amelyek azonban nem adequat módon elvont nyelven nyilatkoznak meg, hanem érzéki képsorok szimbolikus összefüggéseiben. A tudat eszmélkedései képekké omlanak, rendeződnek, de a képek nem feledtetik velünk, hogy lényegükben nem egyebek, mint irodalmi-érzéki formába ömlött ráeszmélések lélektényekre, vagy esztétikai igazságfelismerések. Tehát valami furcsa, belső ellentétet, paradoxonszerűséget hordoznak mélyeikben ezek az írások. És én ebben nem azt érzem, mintha itt valami túlzogatott, ribot-i értelemben vett difluáló képzelet feszítene robbanásig zárt formákat. A rend és a káosz, a forma és a rapszodikus képzelet ellentéte itt nem azt jelenti, hogy a tudatalatti költői látomás-lávaömlése merevedik, hül ki izgalmas formákba,

hanem fordítva: a józan mérnöki ész szerkesztette fűrógépekkel indul a költő behatolni a sötét-titkú hegyek mélyeinek feltárására.

Kacér kalandor kedv fűti: a forró, feneketlen Mag-ig akar eljutni. Mindezt elkövet, hogy minél vibrálóbb, nyugtalanabb legyen a nyelve, minél érzékibbek a képei, látomásszerűbbek azok a *gondolatok*, amelyek agyából ki-pattannak. Nála a tudat veszi fel a mágus maszkját, a szikrázó szavak síp-dobzenéje surrog, a láb egyre lázasabb türelmetlenséggel tapossa a transzbavivő táncot és makacsul mind gyorsabban, rohan egy körben a révület felé. Néha-néha sikerül egy-egy pillanatra bekapcsolódnia az életfölötti élet rejtelmes áramába, néha azonban csak abban az *illuzióban* él, hogy ez sikerült és valójában nem is valami daimonion beszél belőle, csak a józan Ész. Ezért hajszolja a valóságlet és az álmok vadritmusú lélekélményeit, a testi örömök buja képeit csak úgy, mint a vallásos misztika szelíd mámorát: ezeknek segítségével reméli, le-tépni magáról a józanság kínzó Nessus-ingét. Ezért nem hat sem a hedoniz-musa, sem a vallásossága spontánnak, mert egyik sem végső cél, nem belső kényszer, beteljesülés a költő számára, hanem csak út és eszköz, melytől célbajutást, megváltást remél, — fel-szabadulást a babitsi Én bilincseiből, a mágus maszkja alatt az igazi eggyé-olvasást a Kozmosszal, az eljutást az élethordozó föld forró, lávázó Mag-jáig. Babits Mihály prózája éppen ezért érdekesebb lélektani mint esztétikai problémának: tulajdonképpen Kulcs a Költőhöz, mely lelke tornyának vasajtáját pattantja fel és így felvezet

egy furcsán kanyargó lépcsőn bizonyos magasságig, ahonnan költészetének tájait új perspektívából szemlélhetjük.

A babitsi inspirálódási váagnak talán legszebb gyermekei azok az írásai, amelyek a világirodalom remekművei iránt érzett szerelméből születtek. Ezek az írásai — műfordításai — egyformán magukon hordják a termékenyítő remekmű klasszikus vonásait és a művet magábaölelő modern költő ideges, mai lényének jellegzetes jegyeit. Sokan és sokszor megírták, hogy fordítás tiulajdonképpen nincsen. Egyes esztétikusok egyenesen azt hirdetik, hogy a költő nem fordít, hanem megír a maga nyelvén egy verset, amit valami más nyelven olvasott és így létrejött «fordítás»-ban elsősorban a fordító fejeződik ki. Én azonban úgy tartom, hogy az önző szerelem *nem* szerelem és a fordítót-kifejező fordítás nem fordítás. Alázatos odaadás jobban, teljesebben biztosítja a gyümölcsöző találkozást, mint a gőgös, önző odaköltés . . .

Nem véletlen, hogy Babits a világirodalom nagy drámai terméséből éppen az említett három remekműnek adta először oda agyát, szívét és tollát . . . A valóságnak és álomfantáziának bölcsnyugalmú halhatatlan meséje, *A vihar*, amelyben már lehiggadtak a szertelen szenvedélyek és amelyben az élettől és költészettől búcsúzó korlátlan lángész lelkének aranyfényű alkonyi derűje csillog, nem találhatott *hűbb* és megértőbb-lelkű tolmácsolóra Babitsnál. Ez a műfordítása már megjelent régebben önálló kötetben és most csak a teljesség kedvéért foglal helyet a költő műveinek egységes alakú kiadás-sorozatában.

A hellén és germán életérzés, létszemlélet végső nagy harmóniába-csendülése, a goethei *Iphigenia* is várt már Babitsra. A nagy Goethe-rajongó Kazinczy Ferenc tanítvány-barátja, Kis János birkózott először ezzel a ha-

talmas drámával, majd Csengery János fordította le komoly, lelkes igyekezettel, pontosan, lelkiismeretesen. Az érett Goethe racionális, csiszolt, hűvösen előkelő, művészi nyelve és impasszibilitása azonban csak olyan *vérbeli formaművészt* tud magasértékű költői munkára termékenyíteni, aki egyúttal idegeiben érzi az *Iphigenia* nagy egészének belső kéthúrúságát is. A forma őrzi a klasszikus plasztika nagy nyugalmát, bévül azonban a modern kereszténység véráramlása lüktet. Maga Iphigenia alakja is ilyen oszthatatlan kettősség: a barbár hel-lén világnak egy évezreddel később eljövendő korra előremutató alakja, talán egy Szent Ágota pogány előfutára, a keresztényszívű Diána-papnő, tiszta, gazdag-szépségű, magátosztókedvű lélek, aki magas ideákért vállal áldozatot, egyenlő mértékben pogány és keresztény, szobornyugalmú és idegesen modern egyéniség, akinek szájából patakzó goethei mondatok széles, nyugodt ritmusát lefojtott, kitöréssel nem fenyegető, de állandó drámai belső feszültség teszi izgalmassá. Babits fordítása hatásosan érzékelteti ezt a belső kétrétűséget, csak az egyenlő mérték elve tolódik kissé el. Babits szóképei néhol markánsabbak, fordulatai modernebbek, mint az eredetié, élanja is nagyobb a magyar *Iphigeniá*-nak. Egészben véve maibb és a goethei nyelv valódi patinájának nemes szépségét nem a költő vegyi műhelyében virtuóz módon előállított műpatina helyettesíti, hanem a nyelvi expresszív erő felfokozottsága.

Hasonló a helyzet a sophokleszi *Oedipus király* esetében is. Itt azonban az az érdekes, hogy a legtöbb modernhatású nyelvfordulat a szóhűség-ből keletkezik. Szenvedélyesen szereti a szóhűségből származó új nyelvi szépségeket. Azonban míg a görögben egy kifejezés megszokottan patinás, tehát ismert és nyugodt, addig a magyarban ugyanaz raffinált lesz. Ilyen

hellenizmusok elég sűrűn váltakoznak babitsziszmusokkal.

Szinte különös, hogy Babits csak most nyúlt az Oedipushoz és nem előbb. Én ugyanis ebben a számunkra látszólag idegen etikájú, könyörtelen tartalmú és könyörtelenül tökéletes formájú tragédiában nem sötét isteneket látok taposni az Emberen, nem a bárdöklű Végzet karlendüléseinek vérfagyasztó ritmusa taglóz belém, ha olvasom, vagy hallom... Ez a tragédia annak a titokzatos lélekbirodalomnak egy elemi katasztrófáját objektívváta halhatatlan formába, amelynek egyik legszenvedélyesebb térképezője Babits Mihály. Örök, szimbolikus értelmű kataklizma dübörög le előttünk, mely átrajzolja a lélekvölgy tájarcát: hegyek súlyednek, tavak tűnnek el, folyók változtatják medrüket és hideg hegyek hánynak folyékony tüzet!... Mélyen, *benn* van a végzetes törvény, mely megszabja a sors rendjét és nem kívül, fenn, a fényes, tiszta magasságokban. Ez a dráma a tudatalatti erők hatalmának apokaliptikus rajza. Az ösztönök sötét, titkosútú barlangjaiban élő szörnyek éhes üvöltését úgy dobja az ég felé a roppant barlangtorok, hogy a napsütötte, gyanútlan táj a kavarogva közeledő komor felhők végzetmennydörgésének hallja...

A Tudat embere kutathatja csak olyan lankadatlan buzgalommal a számára idegen, megközelíthetetlen, tudatalatti titkos törvényeit, mint amilyen nosztalgiával keresi Babits prózai írásaiban, regényeiben és novelláiban ezt a lélektartományt, amilyen vizsgálószemekkel fürkészi e furcsa ország álomegének lázas hieroglifjeit. Az Oedipusban rábukkant a világirodalom legnagyobb pszichoanalitikai lehetőségű műremekére. A találkozás remegő izgalmából született ez a harmadik drámafordítása. Számára egy atavisztikus vágy beteljesülése vált valóra e fordítás alkotás-szurrogátu-

mával, a magyar irodalom pedig egy érdekes, egyéni ízű új Babits-fordítással lett gazdagabb. *Németh Antal.*

Fascista frók antológiája. (Antologia Degli Scrittori Fascisti. Bemporad. Firenze. 1931. A cura di Mario Carli, G. A. Fanelli.) Már régóta rendkívüli hiányát érezte az érdeklődő olyanszerű antológiának, mint amelyet most Carli és Fanelli, a fascista szellem két harcosa összeállított. Akit csak érdekel az olasz politikának, sőt talán egész Európának jövő útja, bizalommal veheti kezébe ezt az úttörő antológiát.

A szerkesztők mindenekelőtt rövid bevezetésben tisztázzák a fascista fölfogást az író és az állam viszonyáról. Alapvető premisszáik lényege, «hogy a történelem: kultúra, melynek színtere az állam» és «hogy a kultúra alatt nemcsak azon ismeretek összességét értjük, amelyek tudományt alkotnak, művészetet irányítanak, hanem értjük a belső és külső emberi tevékenység történelmet, környezetet teremtő komplexumát.» Szerintük az állam, különösen olyan új eszmetömeeggel ható állam, mint a fascista, föltétlenül irányítja a keretében élő művészek, tudósok, írók belső szubjektív kultúráját. Nekik, mint «az alattvalók különleges csoportjának» vallaniok és hirdetniök kell az állam vezető gondolatait. Carli és Fanelli azonnal össze is foglalja nyolc pontban a fascista állam eszméit. Antifascista tehát minden olyan író, aki ezekkel nem ért egyet, hanem az agnosztikus állam szabadság-elméletét fogadja el, mely a kultúra alakítását csupán egyéni erőkre bízta. Az antológia szerkesztői tagadják az önmagáért való művészetet és tudományt, de előre visszautasítják a rosszul értelmezők vádját, mintha ők bürokratizált gondolatot, hivatalos irodalmat kívánnának. Egyébként szemelvényeket hatvannyolc írótól közölnek,

mint «akik írásaikkal és tetteikkel előkészítették a fascista forradalmat és ma a fascista szellemiség kialakulására határozott befolyással vannak». Azoknak az íróknak pedig, «akik segítenek környezetet teremteni az érlelődő fascista kultúrának», rövid életrajzát és munkásságát adják.

Lehetne vitatkozni arról: nem lett volna-e jobb betűrendes beosztás helyett szakok szerint csoportosítani az írókat (államelmélet, közgazdaság, nevelés, széppróza, stb.), részint bővíteni az antológiába foglaltak névsorát? Nem lett volna-e jó a két főcsoport közé ékelni a művészek és írók új nemzedékét, amely már fascista légkörben nőtt föl? Azonban ezek már mind a további tökéletesítés feladatai. Carli és Fanelli antológiája így is méltó fölvonulása a fascista szellemi haderőnek.

A szemelvények sorát a Duce híres udinei programbeszédje nyitja meg. A fascizmus megteremtőjének mélyeséges szociális gondolkodása, Machiavellihez fogható kíméletlen valóság-látása, elszántsága csendül ki zuhogó mondataiból. Olvasva ezt a beszédet, érezzük, hogy az ő mágiikus egyénisége volt egyedül képes a fascizmus gondolatkörébe vonni a futuristákat, nacionalistákat és volt szocialistákat. Carli futurista: kétségtelenül ezért vannak legerősebben a futuristák képviselve a gyűjteményben. A szerkesztők filozófia-ellenes magatartását a fascista gondolkodással magyarázhatjuk. (Nem szerepel egyetlen filozófus sem.) Ez a forradalmi mozgalom átvette az arditto-furisták örökségét, állandó katonai készenletben áll a tette, nem szereti az elvont okoskodásokat, megveti az európai és olasz filozófia individualista-liberális fölfogását. Meg aztán B. Croce és társainak antifascista kiáltványát sem felejtik el könnyen.

Az antológia, eltekintve eme hiányától, igazán sokszínű. A szerkesztők

nemcsak arra ügyeltek, hogy a szemelvények szerzőjükre jellemzőek legyenek, hanem arra is, hogy minél nagyobb területet felölelő, mozgalmas képét adják a fascista életnek. A szerzők kivétel nélkül volt frontharcosok, a polgári életben legnagyobbbrészt újságírók: meg is látszik a szemelvényeken, csupa eleven, harcos írás, cikkek, beszédek, manifesztumok, káték, értekezés és tankönyvrészek, útleírások, beszámolók, röpiratok, novellák, versek, színdarabok. Szerepelnek az antológiában aktív politikusok, a fascista forradalom nagyjai (Italo Balbo, D'Annunzio, Federzoni, Balbino Giuliano, Giurati, Gravelli stb.) éppúgy, mint elméletírók, akik segítségére voltak, vagy vannak Mussolininek a tetteken túl az új állam elméleti kiépítésében is (Bodvero, Bottai, Corradini, Costamagna, Forges-Davanzati, Pannunzio, Rocco, Settimelli, Sillani stb.). A szemelvényekben az új Olaszországnak újszólván minden problémájáról vitatkoznak: szakszervezeti, korporatív kérdések, talajjavítás, gabona-csata, nevelés, gyarmatok, latin testvériség gondolata; szó esik a mai Európa időszerű kérdéseiről: békeszerződésekről, liberális államról, bolsevista államról stb.

Azonban az antológia legszebb ékessége, irígylésreméltó kincse: rendíthetetlen, gyűjtő hite a fascizmusban: Itália jövőjében.

Kardos Arthur.

Teresesényi György: Lesz, ahogy lesz. (Singer és Wolfner, 1932.) A regényhős minden pillanatához emlékek és tervek végtelen képtömege áll sorfalat, mult és jövő kettős tükre kíséri nyomon s ez az egymást sokszorzó tükrözés ad alakjának plasztikát, élményeinek távlatot. Ilyen alkotás: valódi regény azonban kevés van, különösen kevés a mi irodalmunkban. A mi viszonyaink a kis mű-

fajoknak kedveznek. A kezdő számára alig van más tér, mint a napilapok tárcarovata vagy a kabarészínpad. A leendő tragédia-költő itt tanulja meg azt az olcsó fölületességet, amelytől aztán többnyire haláláig nem szabadul többé, a regényíró-csemete pedig egysíkú jellemzéshez szokik, önálló jelenetekben gondolkodik még akkor is, ha sikerül «beérkeznie» s folytatásokban közölheti nagyobb kompozícióit. A folytatásos regény akkor jó, ha minden részlete önmagában érthető, pedig a valódi regénynek az a fővarázsa, hogy folyton számontartja, érezteti hőse egész előző és eljövendő sorsát.

Az átlagos magyar regényhősnek nincs mélysége, csak körvonala, nincsenek élményei, csak kalandjai. Íróink túlkönnyen belenyugosznak a napilap-lehetőségekbe. Hiányzik képességeik közül a körültekintő tervezés, a konok elmerülés, a lassú építés adománya. Nem aknázzák ki a nagy műfaj mozgási szabadságát, úgy megülnék egy-két alapötletükön, mint a gyakorlatlan utas, aki a végállomásig moccanni sem mer a helyéről. Nagyszerűen bele tudnak néhány tárcahasádba sűríteni egy-egy életsorsot, de ha regényre vállalkoznak, alig nyujtanak többet, mint ugyanannak a novellahősnek más-más életpezódjait. Epizódjaik csak a külső világban hurcolnak körül bennünket, ahelyett, hogy a lélek új meg új tájait tárnák elénk.

De idevalók-e ezek a megjegyzések Terescsényi regényéhez, amely parasztkörnyezetben játszik? Lehet-e itt sok remény a lélek új tájaira? Ma ezt a kérdést talán tréfából sem szabad már fölvetni. A paraszt is teljes ember, a mindenség tükrözik benne, sokszor épebben, mint tíz hadosztály intellektuelben. A *Lesz ahogy lesz* pedig azért kelt bennünk fokozott igényt a regényszerűsége, mert már folytatás, a nemrégiben megjelent *Hősök* alak-

jainak sorsát szövi tovább. Kétszerannyi tere van a háromdimenziós ábrázolására, mint amennyi íróink rendelkezésére szokott állani.

Terescsényi nem használja föl ezt a teret. Bozóky Verája és Tápai Andrisa a második regény végén egy lépéssel sem áll hozzánk közelebb, mint a *Hősök* első lapjain, ahol összekötötték életüket a nagy vállalkozásra: önállósítani magukat, tanyát verni, földet foglalni a magyar síkon, amely még nincs rá berendezkedve, hogy ötholdas kisgazdákat el tudjon tartani.

A regény első része ezt a honfoglalást írja le. A kritika kedvezően fogadta. Akik írtunk róla, méltányolnunk kellett benne az írói értéket, a szociális felelősségtudatot; úgy fogadtuk, mint biztató ígéretet. Még leginkább azt kifogásoltuk, hogy Terescsényi túlrózsás föltételek közt indította útnak kedves emberpárját s ha torlasztott is eléjük sziklákat, azok egy varázsszóra kettényíltak előttük.

Most aztán itt a folytatás. Túlgyorsan van itt. Nem tudom legyőzni rút gyanúmat, hogy mesevezetésére az okvetetlenkedő kritika is hatott. Aranyról kering egy anekdóta, hogy a Toldi Estéjét megróttá egy udvarképes kritikus, mert öreg hőse az előszobából egyenesen Nagy Lajos elé toppan. Arany úgy a szívére vette ezt a kifogást, hogy legközelebb a Pázmány Lovag féltékeny öregét Mátyás jókedvű vitézeivel csak azért tartóztatta föl, hogy «ha ki útját állja, kilenc szobán keresztül döfje, taszigálja». Terescsényi is annyi nyomorúságon keresztül döfi-taszigálja az új kötetben Andrisékat, hogy az már kegyetlenség.

A *Hősök* cselekvénye óta négy év telt el kemény munkában. Az eredmény csak annyi, hogy amit az első kedvező esztendőben kicsikartak a földből, nem ment veszendőbe. Tavasz van, néma, de annál hatalmas-

sabb vezényszó zeng át a világon : az élet folytatásának örökké ismétlődő riadója. Az ébredésnek ez a rajza még ismerősként kacsingató képeivel is a regény legszebb lapjai közé tartozik. («Az ablak négyszögű lapja rózsás, ragyogó színben felvilágosodott. Gyengéd és remegő szikrázás volt a szín . . . Felgyújtotta az almáriumra rakott gyümölcsök labdáit...») Ez a ragyogás rövidéletű. Csakhamar tornyosulni kezd Andrisékra a realizmus fellege. Megbetegszik kis fiuk, Janika, aztán a búza ára süllyed minden emberi aljasságnál mélyebbre. Már menthetetlennek látszik a helyzetük, mikor betetőzésül tűz üt ki a tanyájukon s elhamvasztja egész természetüket.

A tűz leírása igen eleven, annál gyöngébb ez után Andris halálos kétségbeesésének rajza. Öngyilkosságra tökéli magát, de fiát is el akarja vinni a halálba. Most jött el az alkalom, hogy idillire szelídített hőse lelkéről leszaggassa az író a fehér fátylakat s kirobbantsa belőle az ösztönember indulatait. Terescsényi e helyett a jó öreg Sátánt szedi elő, általa sugal gonosz gondolatokat az elgyötört embernek. Andris olyan mocsoktalanul kerül ki ebből a zivataros jelenetből, hogy az embernek az állkapcsa is ropog az ásitástól. Pedig helyesen van itt elgondolva minden, még az is, hogy Valér megbékítő vallomása voltaképp még fokozza szerencsétlenségüket, mondván : «Szívem alatt már él a másik.» Csak ez a vallomás is ne lenne ilyen papírizú melodráma-stílusban fogalmazva s egyáltalán, a Sátánt vinné el az egész jelenetből az ördög !

Sokkal jobban fölhasználja Terescsényi az alkalmat, hogy Andris szilajabbik arcát megmutassa, egy kevésbé fontosnak szánt jelenetben : mikor a bíró maga keresi föl, hogy megvizsgálja a tűz okát. Andris rongyosan, kormosan, kalapáccsal kezében áll elé s oktalan dühében majd

fejbeveri a közömbösen oktató öregget. Külön novellák gyanánt helyt állának a következő szakaszok is, amelyekben apránként visszaadja az író hajótörött hőseinek, amit elvett tőlük. Csak együtt sok ez a föltartózatlan szerencse. A vezérigazgató halasztást ad neki, aztán kubikosnak szegődik. Egy munkában megszakadt társa kerek száz pengőt hagy rá ; így aztán alig két hónap alatt visszaszerrez jószerint mindent. Mire eljön az új tavasz, új munka csatakürtjeivel, Janika mellett egy lánycecsemő is belesíránkozik az alföldi szélbe s a legérzékenyebb olvasóknak sem lehet Terescsényin több igényelni valójuk.

Ez a regény legfőlegbb stílus tekintetében jelent némi haladást az író pályáján, bár effajta foltjai most is vannak, mint az idézett : «szívem alatt már él a másik». Egyébként erényei is, hibái is a régiek. Erénye a tökéletes tárgyismeret, a pepecselésig hű környezetrajz. A kubikosok életéről külön ügyes kis tanulmány van a regényben s akárhányszor meg-megakasztják a menetét olyasfajta elmélkedések, amelyek száz év előtt voltak szokásban. (A tartalmuk modern, csak a modoruk régies.) A jelenetek egybekapcsolása nem sikerült. Így is történhetik. De a jó alkotás minden szavának azt kell harsognia : Csak így történhetett.

Terescsényi ábrázolásmódja alig emelkedik a színes riport fölé. Amilyen pontos megfigyelő, olyan bátor-talan a képelete. Egyes mondatainak költői fénye nem segít ; alkotása olyan távol áll a nagy regénytől, mint a naplójegyzet a lírától. Dícsérnivaló a tárgyválasztása : a magyarság névtelen millióinak iszonyú vergődésére ráeszméltet olykor-olykor s művének jó szegedvidéki talajjeze van. De etnográfiai megbízhatósága messze fölülmulja művészi értékét. Hiába a monumentális szándék, összefoglaló, élő látomást nem bír adni. Mai eszközei nem

legendák nagylélekzetű munkára. Sokkal mélyebben, elfogulatlanabban kell alakjaihoz nyúlnia, ha a regényíró-becsvágyról nem akar lemondani. Pedig nem mondhat le róla; kiadóink jóvoltából ma épp azokat a műfajokat lehetetlen közönség elé gyűjteni, amelyekben legerősebb az irodalmunk: novelláskötet még kevésbé láthat nyomdafestéket, mint egy versesfüzet. Elbeszélőink, akarva, akaratlan, kénytelenek regényírásra vetemedni, ha nem hajlandók az élve eltemetést vállalni a folyóiratok és napilapok piramisaiban. *Juhász Géza.*

Mészáros Sándor: Az urna éneke.
Sopron, 1932.

Vannak dolgok, amikhez nem lehet ujjal érni, mert meghalnak. Gyümölcs hamvához, lepke szárnyához hogyan nyúljon az ember kemény csontokat rejtegető ujjával? Az urna éneke. Az urna finommívű váza, halk, majdnem feminin lélek váza. Az ének, ami felszáll, hamvas, egészen halk és az a szépsége, hogy ennyire halk és ilyen fájdalmasan finom. Ez a halk hang nem gyöngé. Biztos és előre rendelt lelki pianissimo, tökéletes összhangban a mondanivalóval. Közölnivalóját nem logikus, hideg értelemmel, de hozzáhangolt, visszarezgő lélekkel ragadhatjuk meg: világszemlélete egészen poétai. Ez a szemlélet nem reális. Indítója és irányítója a bő hangulatforrás, amely pesszimista színezetű s mégis mentes a banalitástól. Finom kulturáltság öröködik a melancholiára hajló kedély felett, s ebben a melancholiában van valami Berzsenyies romantizmus:

*«Kúszom csúszva, mint égi bazilizsk,
Hol az árny kígyói vonaglanak».*
(A fekete szín dala.)

A klasszikus elemek itt is, mint Berzsenyinéél, csak a tárgyban vannak meg, a hang a romantika hangja. A költő nem mond ki mindent, a sorok

alatt sokkal több mondanivaló feszül s ez világítja, fűti át a futó szavakat. Emellett a vers vonalvezetése biztos és felfelé ivelő. A finom gondolatok lengésében van valami szilárd és állandó: a kikristályosodott forma. A versek mindegyike vágy a reális életkeresés felé, de a valóság kisiklik a költő keze közül, s ami marad, az annak finom árnya, amely átsuhan a lélek felett s piros fonalként fut benne a fájdalom. A nő «Beatrix, a drága, messze jel. — (Két nagy szeme, mint két nagy bolygó árnya, Felém suhan, hallgat és nem felel).» (Levél Ravennából.) — A költő Tristan, de Isolda nincs sehhol, mert «ő és a boldog vitorlák árnya? Elszálltak az Álom-víz fenekén». (Tristan.) Az emlék «betűk foszlánya», amely bár «még halkan énekel», eltakarja a könyvtárak virága: a penész. (Versek halála.) A «Maria aurea» c. versben a földiek felé való emelkedés szent közömbösségét áhítózza és szinte irigy kívánással éneklé:

*«Jó lehet néked
Álomban kékben,
Lenni a csöndes
Arany mezőben . . .*

*Elnézni enyhén
Az évek rendjén
Jönnek mint álmok,
Mennek mint árnyak . . .»*

A föld, a test feletti öröklét, a szenvedés, a halál nélküli isteni sorssa szemben megdöbbenő biztonsággal fogja meg a lélek hurját «Csont az avaron» c. verse. Nem a lenni vagy nem lenni szűrt sablonja szerint, hanem ráeszméltetően, közelről, egészen lélekig érintve, szuggesztív egyszerűséggel. Egy fehér csont, amely én voltam, te voltál, ő volt, s nem lehet tudni, kar volt-e, amely ölt, vagy «magvető kezének szelíd árnya», de egy napon ott lesz a verőfényben, hal-kan melegedni fog, s «aki jár a tavasz

kék templomában», magában így énekel majd: «Mindenki lesz fehér».

Az urna énekelt. A költő a valóság felé nyúlt sóvár kézzel. A valóság elfutott az álomhalász kézből, s ami ott maradt: egy marék szépség, amit ebben a kis kötetben felénk szórt.

Juhász M.

Csinszka versei. Nem a Költőnő attitűdjében jelenik meg előttünk, büszkén, gőgösen, aki előtt riadtan csapjuk be szívünk kapuját, hogy: még egy? . . . Ő is? . . . Ezek a versek nem akarnak irodalomtörténeti fejezet lenni, hanem szelíden és szerényen ajándékozzák magukat nekünk, mert tudják, hogy ebben az egyetlen és kivételes esetben értelme és könyvjogosultsága van a legszubbjektívebb értékű írásnak is. Hiszen Ady Endre egykori élettársa beszél hozzánk és ha fontos minden hagyaték, ami a Költő elégett életéből ránkmaradt, emlékeztetve bennünket köztünk időzött napjaira, mennyivel fontosabb egy-egy elfénytelenülő barna hajfürtnél, melyet a vajadások éjszakáin simogattak karcús, ideges ujjai, vagy egy-egy sárguló kéziratlapnál, melyen betűkbevirágoztak vad hangulatai, ó, mennyivel fontosabb az az élő Hegedű, amelyen legemberibb órái játszottak szilaj rapszódiaikat. Micsoda ámulásba szédülne a világ, ha a bonni Beethoven-múzeum áhítatos üvegszekrényéből kipattanna és muzsikába csendülne az az álmodó cselló, melynek finomívű nyakát a testetöltött zene ujjai simogatták! Így muzsikál hozzánk most Csinszka . . . Vele szemben nem jogosult az esztétikai méricskélés; az önmagától megszólaló Hegedű hangja zengését lessük, figyeljük, a sorok közt azt a modern, szöghajú Búbajost keressük, aki magáévá hódította a Költőt . . . Milyen az az Asszony, akinek sorsul adatott Ady, milyen az, aki ezt a sorsot kiharcolta, vállalta és e kötet tanúsága szerint hordozza . . .

A legelső, amit meg kell állapítanunk róla az, hogy határozott egyéniség. Nem a Költőt visszhangozza, nem Urának epigonja, hanem saját ideges, finom, asszonyos valóját éli ki ezekben a versekben. Megkapja eredendően legérzékeny lelkét egy-egy érzés, vagy hangulat és ezt szövi át a színes szavak versszőnyegévé. Változatos mintákat mutat ez a szőnyeg: főekessége a Költő, akit áttestál örökre ránk, őt, aki «nem hasonlíthat senkire, sem a szeme, sem a szíve, kínból halálba szépült szája, sem az áldása, sem az átka, — mert a Csodának nincsen párja.» Átszövi pesti tragikus 1919-iki élményeit a csucsai kert izzó képe, az álomsziget, melynek «útain csendben, mélán, fák őriznek megértőn, némán, nem emberek», ahol «homokszemek csillogva élnek, dús fűben begóniák égnék és klematiszok, karcún, kéken kúsznak játékosan, kevélyen a napsütötte házfalon.» Vagy az évszakok dűspompájú képei stilizálódnak színes vers-strófékká, egy-egy barátunk érzett ember, borongó őszi táj vagy a tükör, melynek «ezüstös tóként fénylik a lapja» és amelynek tava tükrében kínzó víziók villanak feléje, aztán egy halott fecske, amit száraz virágok zörgő tánca alatt rejt a dér zománca és amelynek «gyilkos, hermelintakaró hull szívére, — az első hó!» — íme ezek inspirálják Csinszkát. Semmi kozmikusság: a versmag mindig a valóság síkján sodródik, míg bele nem hull puha, meleg, asszonyi lelke talajába és nem távoli csillagokról érkező titkosértelmű Vendég . . . Világos a valóság és a vers viszonya és a közte húzódozó pszichológiai átváltozás útja is. Izgató analitikai probléma lenne ezekből a lélektanilag szimbolikusan is értelmezhető egyszerű versekből megrajzolni Csinszka belső portréját. Ebből a szempontból legárulkodóbb két verse: *Üzenet Júliának*, melyben Szendrey Júliát nevezi «csöndes testvér»-nek, «szent, halott rokon»-nak — és

a *Prologus*, melyben egy furcsa portrét rajzol valakiről, imígyen :

*Fiú volt, vagy lány? — Nem fontos.
Valaki volt. Okos, hiú,
kalandéhes és kalandvágó . . .
Magával és mással is játszó.
Órát, napot álmosan élő,
ébren alvó, sokat henyélő,
szürke, lompos, igénytelen,
türelmellen és szemtelen.*

— — — — —
*Mikor a naplopástól kábult,
a csillagokba belebámult.
A cukrot felcserélte sóval
s kacérkodott a sarlós holddal.*
— — — — —

A *Prologus* arcképe bontódik fel a kötet további verseiben, mint ahogyan a prizmán széttörik a sugár. Így lesz a kötet vallomássá, az élő Hegedű muzsikája a halott Költő emberi sorsfutásának fontos dokumentum-darabja, adalék egy lángész életének teljességéhez. *Németh Antal.*

Körömdi Ferenc : A budapesti kaland. Regény. Pantheon-kiadás. 1932. — Ez a regény hűséges jelzőeszköze az irodalmi közizlés és az ú. n. irodalmi igények «színképében» beállott mélyreható eltolódásoknak. Mert Kádár Antal, jelmezeitől megcsupaszítva, voltaképp nem egyéb, mint : Monte-Christo. A regény folyamán semmivel sem férközünk közelebb hozzá, mint ifjúságunk elbűvölő grófjához. Alakja, embersége, lelke örök titok marad. Külső események, véletlenek és idegen emberek — de főként : nők — sodorják mind távolabb attól a pesti kávéházától, ahol «hajdani iskolatársai savanyodnak és vesézik» egymást. Megtudjuk, hogy egy Kádár Antal nevű fiatalember hazavetődik a frontról, átevic-kél a forradalmakon, szerencsésen megmenekül az oláh határőrök golyójától s végül elhatározza : építész lesz. A Műegyetemről azonban — anélkül, hogy sejtené, miért — kipo-

fozzák «fehér» diáktársai. Ez a pofozás jelentős fordulat a sorsában. Ezzel a pesti pofonnal és egy ápolónő szerelmének emlékével Bécsbe vándorol, mint annyian mások. Bécsben tanulmányokat folytat, de úgy tetszik, inkább mellékesen. Az architektúra, minden látszat szerint, meglehetősen felületesen érdekli. Ideje és lelke javát új barátainak és barátnőinek adja. «Alkalomszerűleg» kikerül Londonba, ott reked, teljesen lezüllik, már szolgálgegyen egy obskurus magyar korcsmában, amikor váratlanul . . . Fordulat ! Megint nő, újabb nő, de ez már jelentékeny. Valóságos monte-christói kincsébánya : egy gazdag angol-afrikai építész magyar származású özvegye, Mrs. Myers. Szerelem. Házasság. És Kádár Antalból A. T. Cadar, port-elisabethi milliomos lesz. Évek múlnak. Európában gazdasági válság. Az inflációs dáridó komor böjtje! S ebbe a szomorú, szennyes szegénységbe, ebbe a «pleite»-re csúszott, rikítóan üres keleti Párisba egyszer csak hazaérkezik a hajdan elpofozott «kisfiú». Úgy jön, mint egy fejedelem. Mint Molnár *Éhes város*-ának hőse. Mint Monte-Christo. S ez a barnára sült, kenderszőke ember, ez az A. T. Cadar, aki elképzelhetetlen karriért és mérhetetlen vagyont jelképez s akit az éhes pesti sakálkák üvöltő hordája táncol körül, ez a tündöklő szerencsefia majdnem elbukik a pesti aszfalton. Úgy csúszik meg egy eldobott narancshéjban, egy semmi-ben. Ez a «semmi» egy leány. Joli. Nem is szép, de vöröshajú és emlékeztet valakire. S a nagy karriér már megtántorodott, már zuhan, már vége . . . De A. T. Cadart ezúttal sem hagyja el káprázatos szerencséje. Megmenekül. És másodszor is elrobbog Budapestről. Ez a regény gerince.

Nem hisszük azonban, hogy Körömdinek az lett volna a célja, hogy Kádár «neoromantikus» pályafutását élénk ívelje. Ezt, úgy véljük, a szerző se iparkodik túlságosan elhithetni. Kádár

Antal fikció. Fantóm. A karriérje is «mese». Talán legközelebb járunk az igazsághoz, ha Kádár «személyét» és «pályafutását» ahhoz a bizonyos fonálhoz hasonlítjuk, mely a telített oldatba hull: ennek a fonálnak a rostjaiba hirtelen kristálytömegek kapaszkodnak. Az oldatban néma, rejtélyes kavargás buzog. A ködös káoszról formátáható molekulák robognak elő egyre-másra. A jegecek egész szövevénye borítja már a fonalat, csodálatos figurák, a fény izzásában égve: a kelemenandorok, a zátonyok, a szendék, a weiszek, a suhajdák, a wavrinczek, a paulok, a wirthek, a rosettek, a kathek, a tillyk, a jolík. Ki látja már a fonalat ebben a bonyolult, tündöklő kristályrendszerben? Az «oldat» titkos játéka érdekel: a frontról gördülő halálvonatok, a forradalom, a megszállások réme, a pesti kispolgár szörnyű vergődései, a bécsi láz, az új ifjúság, ezek a koravén Wedekind-gyermekek, a pajtásházastársak, a sivár tragédiák. A ma.

Nem Kádár-Cadar ennek a regénynek a hőse, hanem Kelemen Andor. Vagy még inkább: a kelemenandorok. És a paulok. És a savanykás szagú pesti bérlakások elnyűtt lakói, akiknek ez a Kádár-«fantázia» film az «elképzelt, megálmodott «csodálatos életről». Ennek a csillogó film-délibábnak a kergetésében hajszolják magukat halálra ezek a furcsa, okosan-lángoló, szomorú emberek.

S amennyire elnagyolta Kádárt, éppoly mesterien ábrázolja «mellékfiguráit» az író. Egy-egy mozdulatukkal vagy szavukkal szinte kísértetiesen meglevenednek. Az «öreg» diákok némely alakja: Paul, ez a morbid homunkulusz; Feuerstein, a lobogó rabbinövendék; G. Buhr, a fanatikus anarchista; Tilly apja, ez a rajongó, lány zsidó; Macus, a droguistaleány; a papirosból uzsonnázó, gyomorhajos «vezérigazgató» úr; Joli, a vöröshajú «csalétek»; Ágota, az anyáskodó ápoló-

nő: elsorolni is sok volna mindet. Egész galéria ez: imponáló teremtőkészség szülöttei. Egyike-másika csak pillanatra mutatja arcát. De ez az arc emberi arc. Élő és vonagló. Körmendi nemcsak stereoszkóposan lát, de stereoszkóposan vetíti is elének a figuráit. Rajtuk van multjuk, tragédiájuk, titkos gondolataik expressziója.

Kétségtelen, a regénynek nem minden része egyforma értékű. Az is bizonyos, imitt-amott a művészi elhitetésben is akadnak szakadékok. De a lendület, mellyel az író röpit, átsegít ezeken a zökkenőkön. Némely szakasza az írói ösztön és tudatosság lehető legszerencsésebb házasságából származik. Paul öngyilkosságának leírása kéréssetlen mélységével megdöbbentő kép.

Egészen: egyszerű, kissé fanyarkás nyelvvel, tág horizontjaival szinte raffinált mesebogarásával mindvégig lenyűgöz bennünket a regény. Ha Dickens társaságában postakocsin véljük magunkat: Körmendi hatalmas túraautót zúgat velünk. Ez a második veszélyesebb. Néha megborzonjunk, néha szédülünk. De ha kiszállunk, nagyot lélekezünk: jó volt. Mégis csak jó volt. Jó, becsületes, nagyon tehetséges írói munka ez a «Kádár-fantázia».

Szakáts László.

Theológiai Tanulmányok. (A pápai református főiskola négyszázéves jubileumi ünnepére írták és kiadták a pápai református theológiai akadémia tanárai. 1931.) — Pápa ősi főiskolája az ősszel ülte megalapítása négyszázéves ünnepét fényes külsőségek közt, országunk kormányzójának is részvételével. A főiskola professzorai ezzel a hatalmas kötettel vettek részt az ünneplésben, hódoltak az Alma Maternek. Őt terjedelmes értekezés gyűjteménye a kötet és nagy nyeresége a magyar tudományos irodalomnak. Érdekes, látszólag véletlen, minden esetre szándéktalan, de napjaink érdeklődési irányára felette

jellemző jelenség, hogy mind az öt tanulmány történeti tárgyú. *Tóth* Lajos a páskha eredetéről és történeti fejlődéséről ír, *Pongrácz* József Pál apostol efezusi missziójáról, *Tóth* Endre a főiskola egykori nagy professzorának, Márton Istvánnak az életrajzát írja meg, *Trócsányi* Dezső Mártonnak a tudományos munkásságát tárgyalja, *Török* István pedig a napjainkban nagyjelentőségű teológusnak, Barth Károlynak a kifejlődését vizsgálja.

Az értekezések mind olyanok, melyek általános érdeklődésre is számot tarthatnak a szakember tanulmányozása mellett. Az egyik általános kultúrtörténeti, szellemtörténeti vonatkozása alapján, mint a páskha esetében szemléltető ritusfejlődési folyamat, a másik, mivel az európai keresztény kultúra kibontakozásának egy jelentős mozzanatát tárgyalja, mint Pál apostol efezusi működését, az utolsó, mert Barth teológiájának az ismertetésével, korunk szellemi arculatának egy redőjét mutatja be. Miniket azonban leginkább a két magyar vonatkozású tanulmány érdekelhet.

Mindenesetre fel lehet vetni a kérdést, vajjon methódikai szempontból helyes volt-e kettéválasztani Márton életét és tudományos munkásságát, hiszen élet és mű szorosan egybetartoznak mindenképpen, Mártonnál pedig különösképpen egybetartoztak: irodalmi működése is elsősorban gyakorlati céljait szolgálta: a magyar szellemi élet és iskolaügy reformálását és a legszorosabb hatásviszonyban állt életével. De a két tanulmány szerzői látták Márton életének és művének egységét, ha külön-külön oldalról tekintve is, és kiegészítik egymást, úgyhogy az olvasóban aztán kialakul a szintetikus kép. Ez a kép és a szerzők által összehordott gazdag anyag nevezetes vonásokkal járul hozzá nemcsak a magyar iskolatörténet, hanem a reformkorszak általános történetének

ismeretéhez. Márton István a lehányatott pápai iskola felemelője és a főiskola megalapítója volt, emellett Kant tanainak első harcosa hazánkban. Ritka tipikus alakja korának. És két biográfusának nagy érdeme, hogy megrajzolják háttérében a korabeli iskolai és egyházi életet, s a kor szellemi áramlatait és azok küzdelmét, mely azután az előtérben, Márton szellemében, mint konkrét küzdőtérrel folyik szemünk előtt. Minthogy az objektív szellem: a kultúra a szubjektív szellemekben, az egyénekben él, a történeti áramlatok bensejébe is legkönnyebben egy-egy egyéni életsors szemlélete által hatolhatunk. Másrészt azonban az egyéni szellem fejlődését sem érthetjük meg a ráható történeti milió nélkül. A szellemtörténelmi megértés eme circulus vitiosusát különösen szépen oldotta meg Trócsányi Dezső.

Márton István élete tragikus véget ért. Utolsó esztendeiben keserű félreértések választották el azoktól, kikért egész életében dolgozott. De művének, a főiskolának fennállása igazolja őt. És igazolja ez a hatalmas kötet is, hogy élnek iskolájában azok a törekvések és az a szellem, mely őt lelkesítette: az európai kultúra művelése a magyar művelődés gazdagítására.

Jóó Tibor.

Zsigmond János: Agave. Költemények. Hatvan, 1932. — Zsigmond János érzékeny, könnyen rezonáló lélek. Problémái, bár nem emelkednek felül a mindennapiság zónáján, kedves, poétikus fényben csillognak. Szemléletének módja is határozottan poétai: olykor gyermekiesen friss és sokszor gyermekesen naiv. De a lélek kagylója — éppen mert nagyon érzékeny — minden hatásra visszazeng, pedig néha jó a kagylónak összecukódnia és gyönggyé formálnia a beléje hullott porszemet. Az élmény mögött mindig ott les a banalitás veszélye és

sokszor meg is nyilatkozik sokat hallott jelzők, szavak bosszantó ismétlődésében. Különösen ott, ahol az író, bizonyos nekilendülés után, egyszerre megtorpan, eltéved, de nem akar megállni. Minden versben egy a legfontosabb: érjen véget abban a pillanatban, amint a belső erők nem lendítik felfelé. Jobb egy értékes torzó, mint egy befejezett gics. A mondanivalónkkal ki kell lépünk önmagunkból, feljebb és túl kell lépünk önmagunkon, hogy a személyes élmény, a maga egyéni hatása mellett egy bizonyos többletet is hozzon: az újszerűség fényét. Ez nem mesterség, ez adomány. A tökéletes feloldódás nehéz, embert és életet kívánó adománya.

A versek nagy többségében erőteljes a nekilendülés (Szabad szél ujjong), sokszor azonban ezt az erőt, nem a bátor szavakban szeretnénk látni, hanem az érzések hullámszásában, amelyek, ha látszatra határozatlanok is, mély belső erők, harmóniák, tökéletesebb átélés irányítanak. Jó olvasni ilyen sorokat: «új gyümölcsök szunynyadó csecsemői», «víg fiúként füttyű-rész a szél», «ifjúságom kezét elengedem», «félénk nyarunk a messzeség ölében elbúvik», «a meztelen bokor melegre vágyva feltekint a napra», «örömkovácsok vidám kopácsolása». Ha ezek mellett a színek mellett van tompító szürke árnyék, de van hibátlan, friss hangulatforrásból táplálkozó vers is. Különösen szép: «Nyári mezők élete», «A fák», «Arasznyi lét», «Magányos férfi imája». Tanácsunk: a költő sohase törekedjék reminiscenciákra, fakuló és messzi hangulatok visszaidézésére, merítsen az élet friss forrásából. J. M.

Anyai oktatás. Bessenyei György által. A budapesti Csalogány-utcai Tanítónőképző-intézet ifjúságának kiadása. A *Magyar Irodalmi Ritkaságok* egyik újabb számát, *Bessenyei Anyai oktatás-át*, tanulóleányok rendezték

sajtó alá. A kiadásra választott könyv jól megfelelt e derék iskola jellegének: pedagógiai mű, szerzőjének egyénisége folytán azonban irodalmi jelentőségű is. Az *Anyai oktatás* Bessenyeinek egyik kevésbé ismert munkája. Bécsben jelent meg, 1777-ben, azóta újabb kiadása nem volt. Bessenyei úgy nyilatkozik előszavában, hogy a mű teljesen az övé. «Ha fordítás volna, annak szerzőjével menthetném magamat a gondolatok gyengeségében és a fáradt ékesenszólásban; de mindenre nézve tulajdonom lévén, lehető gyalázatjának elviselésére is el kellett magamat tökéllenem, ha szerencséje nem lenne olvasóimnak tetszeni, kiknek jó igyekezetemet inkább, mint gondolataimat mentségemre ajánlván, szerencsés léteket is kívánom». *Eckhardt Sándor*: «Bessenyei és a francia gondolat» c. kiváló tanulmányában (Egyetemes Philológiai Közöny, 1919—1920.) rámutatott arra, hogy az *Anyai oktatás*, legalább részben, nem eredeti. Két fejezetét (II. és VII.) szószerint átvette Bessenyei egy angol író művéből (*Avis d'un père à sa fille par Mr. le Marquis d'Hallifax* traduit de l'Anglois), azonban a többiben is követi mintája tervét. Az eltérések érdekesek s jellemzők Bessenyeire. Kérdés, mennyiben önállóak a Hallifaxtól eltérő részletek? Valószínű, hogy ha a forráskutatás újabb hatásokat mutatna is ki e könyvre nézve, legszebb fejezeteinek egyéni értékét nem lehet kétségbevonni. Bessenyei Tudósítása a maga eredetiségéről s az a tény, hogy két fejezet idegen írótól való, eleinte zavarba hozta a növendékeket. De hamar átlátták, hogy az eredetiség fogalma a XVIII. században más volt, mint ma. Az *Anyai oktatás úttörő* könyv a magyar nőnevelés terén; megérdemli, hogy szakemberek bővebben foglalkozzanak vele s jelentőségét kimutassák. A Csalogány-utcai Tanítónőképző-intézet igazgatónöje, *Grynaeus Ida*, nagy szeretettel megírt elő-

szavában rámutat e lelkesen végzet-
ifjúsági kiadás pedagógiai jelentősé-
gére. *Sebestyén Erzsébet* tanár, aki a
másolás munkáját ellenőrizte s a sajtó
alá rendezést végezte, tájékoztatójá-
ban igen elevenen állítja elénk Besse-
nyeit, a kölcsönzött és eredeti írókat, s a
mű irodalmára is kiterjeszkedik.

A kiadás minden dicséretet meg-
érdemel: lelkiismeretes és szép; meg-
ható képe egy hagyománytisztelőben
s modern szellemben vezetett magyar
tanítónőképző-intézet komoly lelki-
világának. r.

**W. B. Seabrook: Hareos beduinok
között. (Dante.)**

Arabia a mesék földje, a ma embe-
rének szemüvegen át nézve is még
igen sok ismeretlen szépséggel és ti-
tokzatossággal szolgál. Seabrook a
feleségével együtt járt a beduinok sá-
traiban, a drúzok földjén, különböző
dervisek között, majd végül a jezidik-
nél: az ördögimádóknál. Nem kalan-
dokat mesél el az olvasónak, hanem
népekkkel, emberekkel ismerteti meg,
akik még ma is úgy élnek, akár a ke-
resztsháborúk idején és akiknek sá-
traiban mégis ott található már a
modern gépkultúra beszivárgott nyo-
mai: a távcső, a villanylámpa, a re-
volver, a fekete pápaszem.

Állattenyésztés és harccal egybe-
kötött rablás, ez a beduinok főfoglal-
kozása, de barátaik, akik közöttük
élnek, e büszke nép sok jótulajdonsá-
gát megismerik. Mert ma is régi törvé-
nyeik szerint élnek és ezek a törvények
szigorúak, mondhatnók spártaiak. A
faj tisztaságát keményen őrzik és a
hűtlenséget, de még a rágalmazást is
halállal büntetik.

Még szilajabb, még harciasabb a
drúzok népe, amelyről a szerző azt
írja, hogy a legbüszkébb, legvendég-
szeretőbb maroknyi feudális arisztok-
rácia a föld kerekén. Vallásuk titok-
zatos és misztériumait bármennyire

utánuk járt is, nem tudta meg senki-
től. Pedig elment a melewi dervisek-
hez is, meg az üvöltő dervisekhez is,
míg végül az ördögimádókat keresi fel.
De a nagy titkot nem tudja meg. A
mesék országútján autón megy, néme-
lyik vacsoráját olyan körülmények
között fogyasztja el, mintha az Ezer-
egyéjszaka, elevenült volna föl újra,
de nemcsak útjának külsőségeivel tud
érdeklődést kelteni az olvasóban, ha-
nem könyvének mély benső tartal-
mával is. m.

**Bodó Jenő: Raktartó Oroszország-
ban.** Nem novelláskötet, hanem napló.
Az eseményeket hűen, becsületesen
mondja el. Érdekes és rendkívüli idő-
ben és helyen élt, — ez ad a könyvnek
is létjogosultságot — tehát az esemé-
nyek is érdekesek. Leírni nem tud sem
vidéket, sem lelkiállapotot. Általában
válogatás nélkül mindent közöl az
olvasóval. Nem hangsúlyozza a fonto-
sat és nem tolja háttérbe a lényegte-
lent. Az események közlésénél ez nem
olyan bántó, mint leírásaiban. Tár-
gyilagos dokumentumnak látszik ez a
könyv, amelyet minden művészet és
magasabb szempont nélkül írt meg
írója. F. I.

**Somogyi János: Lehullott a rezgő
nyárfa...** A szerző édeskés szerelmi
történeteket ír, amelyekben valami-
lyen kis oknak van csodálatos nagy
hatása, vagy mondvacsinált bonyodal-
mat okoz valamilyen (nem a sze-
replőket, hanem az olvasót) bosszantó
félreértés. De azért mindig egymásra-
találnak az egymást kereső ifjú szívek.
Kesergő mélabú és jóhiszemű ember-
ábrázolás azok a tulajdonságok, ame-
lyek rokonszenvet ébresztenek az ol-
vasóban. Sajnos ez a szimpátia nem
elég nagy ahhoz, hogy eltakarja a tör-
ténetek mesterkéeltségét és a mondani-
való hiányát. F. I.

Emlékezés Gyóni Gézára.*

Gyóni Gézát Przemyslben ismerem meg. Amikor a Tábori Ujság című napilap 1914 október 4-én megindult, a várórság zömét képező magyarság tollforgató vitézei nap-nap után felkerestek engem, mint a lap szerkesztőjét s hamarosan elemi erővel nyilvánult meg a közóhaj, hogy a lap az idegen országban és idegen környezetben élő magyarok részére többet nyújtson, mint a napi hírek közlését s a hírek előtt már a lap első számától kezdve megjelent vezető cikket.

Engedtem a közóhajnak (október 15), mert a költemények olyan tömegével árasztottak el, hogy közlésük elől nem is lehetett kitérni. A sort megindító első verseknek ugyan alig volt egyéb érdeme, mint a jószándékú lelkesedés, de hamarosan és fokozatosan javult a beérkezett anyag s amikor Przemysl várának két vérbeli költőnagysága, Kacskovics Tibor Béla (1914 november 8., 28. szám) és Gyóni Géza (1914 december 5., 52. szám) is jelentkeztek, akkor az idegen ország körülzárt várában napról-napra izmosodó és közkedvelt Tábori Ujság olyan élénk és nívós magyar irodalmi élet központjává lett, amire évtizedek távolából is büszkén tekinthetünk vissza.

Kacskovics Tibor Béla tüzérhadnagy gondolatokban gazdag és hatal-

* Június 25-én volt tizenöt esztendeje, hogy Gyóni Géza Krasnojarszkban (Szibéria) meghalt. A Gyóni Géza Irodalmi Kör (elnökség: Budapest, VII., Damjanich-u. 41. III. 41.) mozgalmat indított a költő hamvainak hazaszállítása céljából.

mas kifejező erejű költeményei csak nagy ritkán kerültek a lap olvasói elé. Nem volt termékeny költő. És ha hozott is néha egy-egy költeményt a szerkesztőhöz, azt se adta át közlés végett, csak felolvasta. Tudta, hogy realizmusa és verizmusa nem áll összhangban az igen nehéz viszonyok között küzdő katonák részére a háborús célok szemmeltartásával készült Tábori Ujság szellemével. Kacskovics Tibor Béla a költészet terén laikus szerkesztőnek főként azzal tett nagy szolgálatot, hogy a halomszámra érkező költemények közül a körülzárás későbbi szakában ő válogatta ki a közlésre leginkább alkalmasakat.

Gyóni Géza a maga nagy szerénységével csak december elején kereste fel a szerkesztőt egy csomó kézirattal. Egynéhány költemény átolvasása után még a költészet berkeiben nem otthonos szerkesztő is tisztán látta Gyóni költői értékét s hamarosan messze-menő irodalmi tervek megbeszélésére került a sor. Megállapodás történt Gyóni verskötetének megjelentetésére vonatkozólag s a Tábori Ujság már a december 5-iki 52. számában megkezdte Gyóni verseinek közlését s ezzel a tervbevett verskötet iránti érdeklődés felkeltését.

Egymásután jelentek meg a szebbnél szebb költemények. December 8-án: Levél Nyugatra. December 10-én: Csak egy éjszakára. December 12-én: Alexis levele Alexandrához, amely utóbbi költemény megírásához Gyóni a Tábori Ujság december 2-iki és december 5-iki számaiban közölt orosz levelekből, tehát az ellesett való életből merített benyomásokat. Egyik

költeménye a másikat követte. December 14-én pedig megjelent a verskötet tízezer példányban: «Lengyel mezőkön tábortűz mellett». Ugyan van-e költeményeket szerető magyar ember, aki ezeket a verseket ne ismerné?

A kötetnek óriási sikere volt. Karácsonyra elkapkodták. Ára 1 korona volt. Január 4-én a verskötet tiszta jövedelmeképpen Gyóni Géza 5000 koronát adott át a szerkesztőnek a Tábori Ujság gyűjtéséhez, a Przemysl védelmében hősi halált halt m. kir. honvédek és népfelkelők özvegyeinek és árváinak támogatására.

Azután újabb verskötet megjelentetéséről tárgyaltunk. Már minden készen volt. Előkelőségek parádés előszava már benn volt a Tábori Ujság szerkesztőségében. De a sors másként döntött.

Márciusban elesett a vár. Indultunk orosz hadifogságba. Gyónitól elbúcsúztam és többé nem találkoztunk. A hadifogságban csak néha hallottunk hírt Gyóni Gézáról. A fogolytáborok között ide-oda tologatott hadifoglyok hordták széjjel Gyóni újabb verseit. Így jutott el hozzánk is időnként Gyóni lelke.

És egyszer csak hallottuk, hogy beteljesedett a költő jóvendölése, amit: «Tízezredik könyvem emléktáblájára» címmel írt a Tábori Ujság 1915 február 10-iki 105. számában: ha árva teste idegenben porlad is a mézben, tízezer könyve hazatér és beszél a tiszaparti házakban...

*

Magyarok nagy temetője! Krasznójarszki temető!

Sohasem voltam ott, mert a mi vonatunk továbbhaladt Krasznójarszki állomáson s sok száz kilométerrel távolabb, túl a Bajkálon, a berezovkai nagy fogolytáborba öntött bele.

Ezt a másik nagy magyar temetőt

azonban ismerem. 1916 halottak estéjén a fogolytáborparancsnok különös kegyképen megengedte, hogy kimehettünk a temetőbe, több ezer magyar bajtársunk sírjához.

A fogolytáborból körülbelül egy óra járásnyira, csenevész vegetáció ölén a sírhalmok hosszú-hosszú sorai domborultak ijesztő békességben. És mögöttük néhány száz előre megásott, üresen tátongó, nyitott sír. Jött a tél, amikor a több méter mélyre fagyott földben nem lehet sírt ásni. Pedig naponként új és új sírgödörök népesültek be.

Kínos pontossággal vizsgáltuk végig a még gazdátlan sírokat és találgattuk, hogy mi van részünkre megírva a sors könyvében...

Aki látta ezeket a szibériai tömegsírokat, az nem felejtí el soha. Akiknek ez lett a végállomásuk, azok nem panaszkodnak. Akik pedig Isten különös kegyelméből elkerültek ezt a végállomást, azok ne panaszkodjanak, hanem alázattal adjanak hálát a Gondviselésnek s mély megilletődéssel segítsenek, hogy visszatérhessen a világháború nagy magyar költője a krasznójarszki meszes gödörből a Tisza partjára.

Molnár Kálmán.

Párizsi színházi levél.

Németország fegyelmezett, tudatos művészi célkitűzéseket megoldani, elérni törekvő, decentralizált színházi kultúrájával szemben a francia színházi játszmát kizárólag Párizs reprezentálja, művészileg egyenetlen rapszodikus-sággal, egy-egy zseniális *vedette*-el az előadások élén, legtöbbször a jó színészi részletmunka és semmi összehangoltság hanyag közvetlenségével, a zseniális intuíció és a bosszantó művészi felületesség vegyes érzelmeket keltő keveredésével... Negyven nagy színház és tíz *music hall*, varieté, kabaré játszik esténként és érthető, hogy

a világvárosi színházi szabadversenynek ebben a lázában minden fontos, csak az elmélyült művészet nem és ha mégis meglepetések érik néha az embert, ez onnan van, mert a gall színészi lélek még ma is őrzi ősi frissességének elbűvölő nyomait s legtöbbször öntudatlanul esztétikailag értékeset produkál.

Talán nem lesz érdektelen rövid keresztmetszetét adni a mai Párizs színházi életének oly módon, hogy el látogatunk egy-egy színházába és meg nézzük: *mit s hogyan játszanak*...

A négy állami színházzal kezdve seregszemlénket, először az Operáról kell megemlékeznünk. Úgy látszik, hogy ebben az előkelően konzervatív színházban is friss szél kezd lenge denzi a poros kulisszák között: leg utóbb Strauss Richardnak talán leg expresszívebb hangszerelésű operáját, az *Elektrát* iktatta műsorába. Igaz, hogy ennek az egykor forradalmi zenének s a műben megnyilatkozó modern alakmeglátásnak néhol szinte brutális kifejezőerejére a francia ízlés szordinót tett és Lubin Germain Elektrája gallicizált hősnő volt, egészen más, mint a télen, Strauss dirigálásában, Münchenben hallott előadás verisztikus drámaiságú énekes tragikája, Fassbender asszony, de éppen ez a nemzeti átszíneződés volt talán ennek az estének inyenc esztétikai finomságokkal szolgáló legérdekesebb élménye.

A Comédie Française művészi korszerősödéséről a *Hamlet* új rendezésével kapcsolatban külön cikkben emlékeztünk meg (*Napkelet*, 1932 sz.). A felújítás óta az új *Hamlet* állandóan zsúfolt házak előtt hetenkint háromszor-négyszer szerepel a színház műsorán. Legutóbb — legnagyobb meglepetésemre — a szürrealista Jean Cocteau teljesen modern egyfelvonásosát fedeztem fel a heti programmon. Megnéztem: egyetlen szereplő háromnegyedórás, virtuóz mó-

don megírt éjtszakai telefonbeszélgetése a dráma, — a barát szakítása az asszonnyal... Berthe Bovy asszony színészi remeklése. Ez estén játszott másik két kis darabban is a gondos, csiszolt, emberien közvetlen játék iskolapéldáját nyújtották a színészek. Bovy asszony ezen az estén különben a jellemalakítás páratlan teljesítményét produkálta. A Cocteau darabon kívül Florian *La Bonne Mère* című kedves, romantikus, víg szerelmi játékban egy 17—18 éves, gyámoltalan szerelmes fiút és Barrie *La Bonne Maman* jában az öreganyó megható alakját mintázta meg színes realizmussal.

Az Opera-Comiqueben Saljapin sorozatos vendégszínházain jelenik meg *tout Paris*, Borodine *Prince Igor* jával kezdte műsorát. Saját orosz társulata és balletkara van, művészi, szép díszletei és pazar kosztümjei. A színpadképek technikailag ugyan avult, lapos kulisszarendszerekből tevődnek össze — aminek a díszlet könnyebben szállítható volta az oka, — azonban finoman stilizált, jellegzetesen orosz pittoreszk hatást tesznek a nézőre. A dúsdíszítésű, stilizált kosztümök az előadás külön nagy élményei. A rendezés gondos, művészi és izelítőt ad az operarendezés történetének abból a húszéveletti heroikus fejezetéből, amikor az orosz ballett és Bakst, működésük fénykorában az egész világnak példát mutattak olyan reformok terén, amelyek még ma sem tudtak érvényesülni sok nyugati színpadon és amelyek Párizsban most is valami inyenc «újdonság» ingerével hatnak. Nem szólva Saljapin egyedülálló és csodálatos játékművészetéről, mely egyformán kifejezésre jut testi emberábrázoló erejében és páratlanul dramatikus, közvetlen, ezerszínű énekmondásában, — például a kórusrendezés aprólékos gondossága elragadó hatást keltett. A többek között, ahogyan a lerészegedett orosz jobbágyok

mulatozása megelevenedett a színpadon, minden figura mint önálló egyéniség, az eredeti maszkok számos változatában, az egyéni alakmegjatszás groteszk és mulattató színeivel és mégis összehangoltan, — az individuumból álló kórusnak jellegzetesen orosz kollektívfilmekre emlékeztető ragyogó teljesítménye és az est egyik legszebb rendezői alkotásrészlete volt.

Az Odeonban a Goethe-év alkalmából a *Clavigo* szerepel a műsoron. Érdekes, hogy a sovíniszta francia szellem Goethének éppen azt a darabját választotta, amelyiknek közvetlen francia vonatkozásai vannak a Beaumarchais-család révén. Különben Párizs néhány könyv, cikk és az *Art et Action* nevű teljesen modern törekvésű színházi laboratórium Faust-előadásán kívül a Goethe-centenáriumról alig vett tudomást. Az Odeon Clavigo-előadása komoly és becsületos... Az első kép egészen mai stílusú a puritán-ságával, térkihasználásával és vonalritmusával: fekete háttér előtt dekoratív spanyolfal csupán jelzi a szobát, melyben egy rokokó íróasztal és két szék az összes bútor. A további képek már normális díszletkeretben peregnek. Clavigo passzív, bizonytalan alakjával nem igen tud mit kezdeni a latin színész; Carlosból rokokó Mefisztó lett.

Az állami színházak újdonságai után alfabétikus rendben véve sorra néhány színházat: az intim nézőterű *Albert I-erben* a *Velencei kalmárt* adják Irène Maugée fordításában. Kimondottan rossz, rendezőileg és színésziileg egyaránt fantáziátlan előadás. A darabot, noha egyszerű függönykeretben játsszák és a színhelyeket feliratos táblák kiakasztásával jelzik, össze-vissza szabdalták. Az első felvonás a velencei jeleneteket vonta össze Jessica szökéséig; a második felvonásba vannak sűrítve az összes belmonti képek, majd Shylock «nagy jelenetével» mint színváltozással zárul;

a harmadik felvonás a törvényszéki jelenet; a negyedik: Portia kertje... ■

Az *avantgarde* szellemet Párizsban — jellemző! — nem franciák, hanem az orosz eredetű Pitoëffék képviselik, akiknek színháza most a rue du Colisée-n van: a Théâtre de l'Avenue-t bérlik... A nézőtere alig nagyobb, mint a budapesti Új Színházé, de ízlésesebb, a színpada tágasabb, azonban technikailag egyszerű, csaknem primitív. A zenekar helye fedve, innen két lépcsőfok vezet a tulajdonképpeni színpadra. A két proscénium-páholy pedig át van törve és függönyökkel zárható járásként szolgál a keskeny előszínpadra.

Amikor felmegy a függöny, fekete körfüggönyök előtt, különböző törésekkel beállított, fenn magasságilag egyenes és ferde vonalakban tagolt arany falat látunk, amelyet négy járás szakít meg: a háttér falon kettő és a jobb- s baloldalfalakon egy-egy. Balra masszív tömb ülés számára, szemben, a középen alacsony dobogó. Ez minden... Ebben a keretben Seneca *Medea* c. tragédiája fog megelevenedni! A dobogón egy sápadt, csodálatos szemű, törékeny asszony félig ül, félig térdel arany ruhában, fején arany pánttal... Ludmilla Pitoëff! És kezdi mondani Seneca hosszú tirádáit. Percekig teljesen mozdulatlan a testé, csak a feje él annál intenzívebb életet. Csupa elkínzott remegés ez az ideges, halvány, égőszemű arc. Az ember úgy érzi, hogy a lelke nincsen itt: kétezer év távolában bolyong, a messze mondatok mélyére száll le, mint valami bűvár, hogy rég elsüllyedt szépségeket ragadjon magához és hozzon fel újra napfényre... A szeme tágul, összehúzódik, túlnéz a nézőkön, legtöbbször a fejünk felett lebeg ez a csodálatos tekintet, egyre különösebbre válik, már nem Ludmilla Pitoëff beszél!... Valami szelid, szomorú megszállottság ejti hatalmába ezt a közepkori francia fafaragások finomvonalú

Madonnáira emlékeztető aranyruhás kis gyermekasszonyt: Medea talán, a vad ösztönökkel terhelt, barbár királyleány? ... Nem! Csak a hullámzó érzések révülete — a meghajszoltságé, a sötét végzettel való reménytelen küzdelemé, a dacos próbálkozások és erőtlen visszahullások keserűsége...

Egy bizonyos: *nem* Medea, helyesebben — a vérengző, kegyetlen, bosszúálló Medeat nem hiszem el Ludmilla Pitoëffnek... (De ez nem jelent esztétikai kielégületlenséget... A fenségesség élménye helyett valami meleg etikai öröm szállja meg a lelkünket!) Ennek a remek színésznőnek az egyéniségén megtörték Medea alakjának a tűz és a vér színeiben izzó fényei és a barbárság atavisztikus, félelmes hangjai s mozdulatai valami gőgös, dacos, vad gyermek megnyilatkozásaivá szelídültek.

Lehiggadt, letisztult, megegyeszerűsödött Orska Mária, annak izgalmasan érdekes különködése nélkül, egy kicsit Elisabeth Bergner, annak modorosságai nélkül... és ahogy így keresséülünk, kihez tudnók hasonlítani, egyszerre távoli emlék ötlük fel bennünk: igen!... Duse!... Az ő nagy, bensőséges színészi egyszerűsége él ebben a reá kísértetiesen hasonlító törékeny kis asszonytestben, az ő nagy, beszédes szemeinek nem homályosuló emléket idézi ez az igazi könnytől fényes szomorú tekintet... Mozgásában pedig a «tánc Dusejá»-nak, Niddy Impeksvennek lélektől diktált, megragadóerejű, csodálatosan szép pózai oldódnak fel közvetlen, természetesen ható színészi mozgássá.

És Seneca *Medeaját* hallgatva, nézve, sajnáljuk, hogy nem láttuk Ludmilla Pitoëff Opheliáját, Nóráját, Julikáját a *Liliomban*, Gauthier Margitját és a keserű szenvedés drámába mintázott valamennyi asszonyalakját...

Az előadás átgondolt, komoly, kül-

sőségekben puritán. Érdekes a sötét antikarany chitonokba öltöztetett négytagú kórus beállítása. A lehető legkevesebb mozdulattal, valami belső megszállottsággal recitálják Seneca verseit, egyes sorokat felváltva szólóként, másokat ketten vagy mind a négyen közösen, beszélőkórusszerűen...

Jason kis szerepe még nem nyújtott lehetőséget George Pitoëff színészi megítélésére. A rendezése lelkiismeretes és nagyon intelligens színházi emberre engedett következtetni...

A *Medea* után Hjalmar Bergmann svéd író *Patrasket* c. darabját mutatta be *Joë et Cie* címen a Pitoëff-színház. A különös dráma műfajilag tragikomédia, hőse egy Peer Gynt-típusú, de mulatságos zsidó fantasztá, alakjai szegény zsidók, akik közt az érzelmes, komikus, néhol már-már tragikus, de mégis *heppy* enddel végződő történet leperreg. Ha a darab maga gyenge is, Joë szerepe egyike a világirodalom legérdekesebb zsidó karakterszerepeinek, de természetesen nem dramaturgiai, hanem csak kizárólag színészi szempontból. George Pitoëff becsületesen *játszotta* meg az alakot, de nem tudta a publikumot magával ragadni. Annál remekebb volt ismét: az asszonyiságára ébredt, égőszemű, fekete-hajú zsidóleány alakját hiánytalanul átélő, jellemzőerejű gesztusokban, sokszínű hangban élénk elevenítő Ludmilla Pitoëff. Élmény volt a még Sztaniszlavszky társulatából ismert nagy színésznő, Germanova asszony fellépése és francianyelvű játéka egy gondosan, aprólékos realizmussal jellemzett öreg zsidóasszony szerepében. A rendezés finom ötletei, a színpad jellemzőerejű és művészi naturalizmusa George Pitoëff sokhúrú rendezői fantáziáját dicsérték.

A régi Opera épületében, a jelenlegi Porte-Saint-Martin-színház színpadán az éppen kétszáz év előtt született Caron de Beaumarchais életéből kiragadott epizódok elevenednek meg

André Baugé vérszegény szcenáriuma alapján, Rossini kompozícióból Eugène Cools által összeállított zene kísérete mellett. Az operabuffának minősített darab középúton mozog a régebbi stílusú operett és a tényleges vígopera között. A jeles baritonista szövegíró önmagának írt határos számokban gazdag, szimpatikus címszerpet. Az előadás is inkább a gazdagon kiállított daljátékok és történelmi tárgyú operettek stílusa felé hajlik el, semmint az operabuffa színpadi lehetőségeit aknázza ki.

A Sarah Bernhardt-színház a *L'Aiglont* elevenítette fel. A hatalmas neorenaissance nézőtér minden előadáson tele . . . Zsúfolt ház — ki tudja hányadik ezerszer. Az előadás rendezésileg teljesen ósdi: az interieuröknél az ajtóplasztika, annak árnyéka, a képek, — minden a falra festve, mely perspektivikusan hátrafelé alacsonyodik, ugyanígy a nagy szárnyas ajtók is . . . Különösen vidékiesen primitív úgy a csoportjelenetek, mint a színpadkép szempontjából az álarcosbálfelvonás. A közepes színészek simán, rutinnal pergetik a jeleneteket. A címszereplő Vera Sergine, aki közvetlenül «az isteni Sarah»-tól vette át ezt a pompás szerepet, nem rossz színésznő, emberivé, közvetlenné teszi a figurát, ami páthos van benne, azt legtöbbször elhisszük neki, van néhány érdekes mozdulata, finoman megoldott jelenete, egészében azonban sok minden «benne marad» . . . A közönség hihetetlenül hálás. Az első felvonás történelmi-óra jelenetnél a reichstadi her-

ceg szavaira felzúg az első nyíltszíni taps és attól kezdve végig lelkesedik és sírja az egész dráma-előadást. (Végeredmény: Magyarországon jobban játsszák a *Sasfiókot*, mint Párizsban...)

A Studio des Champs-Élysées-ben több mint kétszázszor játszották legutóbb Bruckner *Le Mal de la Jeunesse* (Die Krankheit der Jugend) című drámáját belga színészek francia nyelven. A vendégszereplő társulat, a *Théâtre du Marais* eredetileg pár napra érkezett Párizsba és több mint fél évig maradt itt. *Le théâtre du Marais* 1921-ben alapította Jules Delacre Brüsszelben, öt év alatt egy sor klasszikus és modern szerzőt játszottak (Corneille, Molière, Marivaux, Musset, Goldoni, About, Tristan Bernard, Maeterlinck, Ibsen, Porto-Riche, Mérimée, Gogol, Turgenyev, Pirandello, Marcel Achard stb. stb. szerepeltek műsorán); az erkölcsi sikerek azonban nem jártak együtt az anyagiakkal és a *Théâtre du Marais* 1926-ban becsukta kapuit. Négy év múlva, 1930 november 11-én három jeles belga színházi ember, Jules Delacre, Aimé Declercq és Raymond Rouleau egyesült erővel újra feltámasztották e vállalkozást. Az idei szezon Molnár Ferenc *Liliomá*val nyitották meg és Marcel Achard *Misztigríjével* folytatták. A párizsi siker anyagilag döntően megerősítette léteket. Párizs nem a modern német drámát honorálta, hanem a kegyetlen realizmussal ecsetelt német ifjúság romlottságának örült kétszáz — színészileg kitűnő! — előadáson keresztül.

Németh Antal.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: HARTMANN JÁNOS.

Stephaneum nyomda r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.